

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umur AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

Hukuk Danışmanı
Av. Hasan DAĞTEKİN

YAZIŞMA ADRESİ
Kooperatifler Mah. Cami Sok.
(Ofis Sanat Sokağı) Karamanoğlu Apt.
No: 3/8 21100 Yenişehir/Diyarbakır
Tel: 0 542 340 19 49

BASKI ve CİLT
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
C Blok. No:215/216 Topkapı/İstanbul
Tel: 0 212 613 1112 Sertifika No:45750

ISSN: 1302-7964

İSTANBUL TEMSİLCİSİ
Bahattin TURAN
Tel: 0 545 405 37 41

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Mustafa BİRDEN
Tel: 00 49 176 237 359 43

WEB SİTESİ
www.kovaradeng.com

SOSYAL MEDYA HESAPLARI

E-mail: dengdergisi@gmail.com
Facebook: www.facebook.com/kovaradeng/
Twitter : https://twitter.com/kovaradeng

İçindekiler - Naverok

Merhaba 2

Bayram BOZYEL

Siyasal gelişmelerin yönü ve bize düşen görevler 3-10

Seîd VEROJ

Huriyeta Kurdistanê û Serdarê Gewre Barzanî 11-22

Mehmet BAYRAK

“Ateş- Kan- Barut Günleri”nde diplomasi ve asırlık Kürt çağrısı 23-32

Weşanên DENG

M. Emin Bozarslan û niviskariya wi 33-37

A. Haydar FIRAT

Yasaklanan demokratik haklar ve iktidarın hukuk devleti söylemi 38-41

Cemal ÇELKÎ

Berhemê Bereya Kurdistanî; Serhildana 1991ê 42-49

Mazhar KARA

Pandemi güncesi 50-56

Seîd MEMÛZÎNÎ

Felsefeya bîra neteweyî 57-62

Ümit TEKTAŞ

Siyaset ve insan 63-73

A. Mecîd DURMUŞ

Agirê berxwedanê 74-75

Kazım GÜNDOĞAN

Dersim Tertelesi, resmi tarih ve hakikat 76-86

Kavûs EZÎZÎ

Roja Şehîdên Kurdistanê 87-88

Merheba

Em cereke din û bi hejmareke nû bi we ra ne.

Meha Adarê ji bo netewa Kurd meheke pir muhîm e, meha bixêr û ber e. 21 ê Adarê roja Newrozê remz û nişana azadî û vejînê ye. Karesatên wek Helepçe jî mixabin di vê mehê da qewimîne. Meha Adarê him meha destpêka serhildan û bûyerên dîrokî ye, him jî rojên reş û tarî di xwe da dihevine. Bi gotineke din Adar bi taybetî meha Kurdan e.

Birêz Seîd Veroj jibo Kovara Dengê jîyan û rola serokê şoreşa Kurd M. Mistefa Berzanî nivîsî û ku ew di rojê meha Adarê da ji dayikbûye û rojê din ê Adarê da jî koça dawî kirîye. Birêz Mecud Durmuş jî li ser mane û girîngiya Newrozê nivîsarêk nivîsî. Birêz Cemal Çelkî jî derbarê serhildana 1991ê ku ew jî di meha Adarê da destpêkiribû, nivîsarek nivîsî û gelek aliyên wê pêvojoya tarîxî bihurgilî analiz kirîye. Birêz Kavûs Ezîzî jî li ser roja (31ê Adarê) Şehîdên Kurdistanê nivîsarek nivîsî û bîr û raya xwe ji me ra eşkere kir.

Di vê hejmarê da herwisa rewşa siyasîya dawî li Tîrkiyê û niqaşên derbarê destûreke nû hatîne nîrxandin. Birêz Bayram Bozyel û Haydar Fîrat di nivîsarên xwe da li ser vê babetê rawestîyan û rewşê ji her alî ve raxistine ber çavan.

Her wisa Mehmet Bayrak, Seîd Memûzînî, Kazım Günaydın, Ümit Tektaş, Mazhar Kara, her yek ji wan li ser babetên ji hev cuda û girîngiyeke hurbûne û fikir û nêrînên balkêş bo me dîyar kirine.

Di vê hejmarê da yek nivîsareke ku cîh girtiye jî a liser jîyan û nivîskarîya mamos-teyê mezin M. Emin Bozarslan e.

Em hêvîdar in, dema bixwînin hûn ê biecibînin.

Merhaba

Bir kez daha ve yeni bir sayı ile sizlerle birlikteyiz.

Mart ayı Kürt ulusu için önemli olayları çağrıştıran bir aydır. 21 Mart Newroz Kürtler için özgürlük ve yeniden dirilişin sembolü anlamına gelir. Öte yandan Halepçe gibi büyük katliamlar da ne yazık ki bu ayda yaşanmıştır. Başka bir ifade ile Mart ayı Kürt halkı bakımından hem tarihi olay ve direnişlerin başlangıcını hem de büyük kırılmaların yaşandığı bir süreci ifade eder.

Bu çerçevede Sayın Seîd Veroj bir mart ayında doğmuş ve yine başka bir mart ayında vefat etmiş olan Kürt devriminin büyük önderi Mustafa Barzani'nin yaşamı ve rolünü ele alan bir yazı kaleme aldı. Yazarımız Mecid Durmuş ise bu sayıda Newroz'un Kürt ulusu için anlam ve önemini irdeleyen bir makale yazdı. Sayın Cemal Çelki 5 Mart 1991ê başlayan ve Federe Kürdistan'ın oluşumuyla sonuçlanan sürecin çok yönlü ele alındığı bir makale yazarken, sayın Kavûs Ezîzî 31 Mart Kürdistan Şehitler gününün içeriği ve önemine dair bir yazı ele aldı.

Bu sayıda ayrıca Türkiye'deki son siyasal gelişmeler ile anayasa tartışmalarına ilişkin iki yazıya yer verdik. Birincisini Bayram Bozyel, ikincisini ise A. Haydar Fîrat yazdı.

Deng'in bu sayısında Mehmet Bayrak, Seîd Memûzînî, Kazım Günaydın, Ümit Tektaş ile Mazhar Kara'nın farklı ve aktüel konulara ilişkin değerlendirmelerini bulacaksınız.

Bu sayıda son olarak ünlü yazar M. Emin Bozarslan'ın yazarlıkla geçen yaşamına ilişkin bir yazıya yer verdik.

Okuyunca beğeneceğinizi umuyoruz.

Siyasal gelişmelerin yönü ve bize düşen görevler

Bayram BOZYEL

Bayram BOZYEL

Kovara DENG

Son birkaç ayda Türkiye’de siyasi hareketlilik hız kazanmış görünüyor.

Önce Adalet Bakanı Gül, ardından da Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, ekonomi ve hukuk reformuna ilişkin açıklamaları gündemin ön sıralarına oturdu. Çok geçmeden Erdoğan, AB Büyükelçileriyle 12 Ocak 2021’de yaptığı toplantıda AB’ye ilişkin sıcak mesajlar verdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin AB’ye tam üyelik hedefinden hiçbir zaman vazgeçmediklerini söyledi. Bu açıklamanın peşinden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 21-22 Ocak 2021 tarihlerinde Avrupa Birliği ve NATO’dan muhataplarıyla görüşmeler yapmak üzere Brüksel’i ziyaret etti.

İktidarın gündem yaratan hamleleri bunlarla da sınırlı kalmadı. 3 Kasım’da ABD’de yapılan başkanlık seçimlerinde Demokrat Joe Biden’ın kazandığı kesinleştiği andan itibaren AKP iktidarı, Biden dönemine ilişkin yeni bir pozisyon oluşturma arayışlarına girdi. Bu arayışı net bir biçimde ifade eden Erdoğan oldu. Erdoğan, Biden yönetimiyle yeni bir sayfa açma beklentisinde olduğunu ilan ederek yeni yaklaşımını ortaya koydu.

Cumhurbaşkanı son olarak 1 Şubat 2021 tarihinde yeni bir anayasa yapımından söz

ederek, “Belki de şimdi Türkiye’nin yeni bir anayasayı tartışma vakti gelmiştir” ifadelerini kullandı.

Erdoğan’ın bu açıklamalarını Devlet Bahçeli’nin söz konusu teklifi destekleyen değerlendirmeleri izledi.

AKP iktidarının ekonomi ve hukuk alanında reform, AB’yle ilişkiler ile yeni anayasa vb. adımları, başka zamanlarda yer yerinden oynatacak iken, muhataplarından beklenen bir karşılık bulmadığı gibi toplumda da herhangi bir heyecan yaratmadı.

Aksine, AB yetkilileri vaatten çok somut adım beklediklerini ifade ederek Türkiye’nin samimiyetini sorgulayan bir karşılık verdiler. ABD ise üst düzeydeki ağızlardan S-400 konusundaki çizgilerinde ısrarlı olduklarını ilan ettiler. ABD’nin yeni Dışişleri Bakanı Tony Blinken ise Türkiye’yi “sözde müttefik” olarak nitelendirdi ve mevcut yaptırımlarla durum değişmezse daha fazlasına bakacaklarını söyleyerek Türk tarafında düş kırıklığına yol açtı.

Yeni anayasa yapımına ilişkin ise muhalefet baştan kapıları kapatarak iktidarın bu konudaki samimiyetsiz teklifini geri çevirdi.

Peki son 4-5 yıldaki bildik otoriter, antidemokratik ve keyfi uygulamalarına karşı iktidar neden şimdi reform, AB süreci ve yeni anayasa gibi önemli konuları gündeme getiriyor?

Açılım değil, nefes alma ihtiyacı

Mevcut iktidarın Türkiye'nin gerçek ihtiyaçlarından hareketle demokrasi, hukuk ve AB ile ilişkilerde bir açılıma gitmekten çok, içinde bulunduğu sıkışmışlık haline nefes aldirmek kaygısıyla hareket ettiği açıktır.

AKP iktidarının Türkiye'yi getirdiği nokta çok yönlü; ekonomik, siyasal, sosyal ve yönetsel derin bir krizdir.

Söz konusu krizin geçmişi, 2015 yılında Çözüm Süreci'nin çökmesinin ardından AKP iktidarının Kürt meselesinde yöneldiği topyekûn savaş, şiddet ve inkâr politikasına dayanmaktadır. O aşamadan sonra iktidar sadece içerde (Türkiye'de) değil, sınırlarının dışında da yaşadıkları her yerde Kürtleri hedef almaya başladı. Türkiye, Kürtleri bir bütün olarak tehdit ve "beka sorunu" olarak tanımladı.

İktidar kendisini Kürt karşıtlığı temelinde organize etmeye başladığı anda içerdeki iç ittifaklarını da ona göre düzenlemek kaçınılmaz oldu. Söz konusu Kürt karşıtlığı olunca, MHP bu iş için çoktan hazırды. AKP, Kürtleri hedef alan yeni stratejide MHP ve öteki ırkçı ve ulusalcı kesimlerle ittifak kurmakta zorlanmadı. Aksine böyle bir ittifakı yeni Kürt karşıtı stratejisinin olmazsa olmazı olarak gördü.

Kürt karşıtlığı yalnızca iktidar bloğunun yeni ittifaklarla yeniden dizayn edilmesine

yol açmadı. Aynı zamanda siyasal sistemin de bu yeni konsepte uygun bir biçimde dönüştürülmesini gerektiriyordu. Cumhurbaşkanlığı adı verilen mevcut sistem, Kürt karşıtı konseptin hızlı ve etkin pratiğe konulması için hayata geçirildi.

Kürt karşıtlığının ağır faturası

İktidarın temel bir siyasal çizgi olarak benimsediği Kürt karşıtı strateji, içerde olduğu gibi Türkiye'nin dış siyasetini de militaristleştirdi. Bu durum, bir noktadan sonra Türkiye'yi dış politikada her sorunu askeri güç kullanarak çözme noktasına getirdi. Bölgesel güç dengelerinin oluşturduğu boşlukları da

kullanarak Türkiye Suriye'de Kürt coğrafyasının önemli bir bölümünü işgal etti. Suriye Kürt bölgesinde askeri kapasite ve deneyimini geliştiren, yüz binlerce paralı cihatçıyı eğitip harekete geçirebilen Türkiye, mevcut askeri ve işgalci potansiyelini İdlip'te, daha sonra Libya ve Azerbaycan'da kullanma ihtirasına kapıldı. Yayılmacı ihtirasları Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de ABD ve AB'nin de içinde bulunduğu geniş bir askeri ve siyasal blokla karşı

şı karşıya getirdi.

Türkiye'yi S-400 ve benzeri konularda ABD ile karşı karşıya getiren temel neden de Kürt karşıtlığında başka bir şey değil. Türkiye'nin, son yıllarda Rusya'ya yanaşmasını ve NATO sistemine aykırı S-400 gibi stratejik silahları Rusya'dan almasını esas olarak ABD'nin PYD'ye (siz Kürtler olarak okuyun) verdiği desteğe dayandığı biliniyor. Başka bir ifade ile Kürt karşıtlığı sadece ülke içindeki siyasal ittifakların ve siyasal sistemin dönüşmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin 70 yıllık ABD ve NATO ile ilişkilerini büyük ölçüde sarsmıştır.

İktidarın temel bir siyasal çizgi olarak benimsediği Kürt karşıtı strateji, içerde olduğu gibi Türkiye'nin dış siyasetini de militaristleştirdi. Bu durum, bir noktadan sonra Türkiye'yi dış politikada her sorunu askeri güç kullanarak çözme noktasına getirdi. Bölgesel güç dengelerinin oluşturduğu boşlukları da kullanarak Türkiye Suriye'de Kürt coğrafyasının önemli bir bölümünü işgal etti.

Hiç kuşkusuz Kürt karşıtı siyasetin Türkiye'ye ekonomik faturası ağır olmuştur.

Her şeyden önce içerde büyüyen dev askeri aygıt, Suriye'den Libya'ya, Doğu Akdeniz'den Azerbaycan'a kadar yayılan geniş bir coğrafyada yürütülen askeri faaliyetler ülkenin ekonomik kaynaklarının büyük bir bölümünü yutup tüketmektedir.

İkincisi, ABD ve AB'nin değişik dönemlerde uyguladıkları ve uygulamak için beklettikleri ekonomik yaptırımlar, Türkiye ekonomisinde büyük sarsıntıya yol açmaktadır. ABD'nin Türkiye'de tutuklu bulunan Papaz Brunson'un serbest bırakılması için 2018 yılında uyguladığı yaptırımların yol açtığı ekonomik yıkım hala telafi edilmiş değil.

Üçüncüsü, sürüp giden siyasal istikrarsızlık, dozu artan toplumsal kutuplaşma ve hukuk sisteminin çökmesi nedeniyle Türkiye'ye dışarıdan sermaye girişi durma noktasına gelmiştir.

Başka bir ifade ile Türkiye'nin dışarıda izlediği askeri güce dayalı yayılmacı politika son sınırına ulaşırken, içerde büyük bir ekonomik krize, yokluk ve yoksulluğa yol açmıştır.

Hamaset ve milliyetçilik nereye kadar?

Mevcut iktidarın içerde ve dışarda başvurduğu askeri güç kullanımı, toplumunun bir kesimi tarafından desteklenmiş, milliyetçi söylem ve hamaset bir süreliğine onları etkilemiş olabilir. Dahası söz konusu savaş tamtamları ve zafer söylemlerinin milliyetçi, ulusalcı yandaş kesimi bir dereceye kadar kenetlemiş olması mümkündür. Ne var ki toplum için yakıcı ve önemli olan iş, ekmek ve geçim sorunudur. Açlık, yoksulluk ve işsizlikle kıvranan bir toplumda milliyetçilik ve hamasetin hükmünün bir sınırı vardır.

31 Mart 2019 tarihinde yapılan yerel seçimlerde iktidarın yaşadığı oy kaybında ekonomik faktörlerin belirleyici olduğu

Mevcut iktidarın içerde ve dışarda başvurduğu askeri güç kullanımı, toplumunun bir kesimi tarafından desteklenmiş, milliyetçi söylem ve hamaset bir süreliğine onları etkilemiş olabilir. Dahası söz konusu savaş tamtamları ve zafer söylemlerinin milliyetçi, ulusalcı yandaş kesimi bir dereceye kadar kenetlemiş olması mümkündür. Ne var ki toplum için yakıcı ve önemli olan iş, ekmek ve geçim sorunudur. Açlık, yoksulluk ve işsizlikle kıvranan bir toplumda milliyetçilik ve hamasetin hükmünün bir sınırı vardır.

açıktır. Suriye Kürt bölgesinde gerçekleştiren üç askerî harekât, içerde gemi azıya almış baskı ve sindirme politikaları iktidarın kitlelerin desteğini almasına yetmemiş, onun büyük şehirlerdeki yerel yönetimleri kaybetmesini önleyememiştir.

Yapılan son anketler iktidar blokunun (AKP ve MHP'nin) oylarının %40'ın altına düştüğünü göstermektedir. Bu tablo içinde erken ya da zamanında yapılacak bir seçimde mevcut iktidarın kaybedeceği kesindir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ortaklarının son hamlelerinin asıl nedeni bu kötü gidişi durdurmaktır. En başta ABD ve AB ile yaşanan gerilimi düşürerek olası yeni yaptırımların önünü kesmek ve giderek dışardan içeriye sermaye akışını sağlamak... Beklenti, dışardan gelecek sermaye ve finansal destekle ekonomiyi bir miktar canlandırılarak ekonomik krizin etkisini hafifletmektir. Böylece ekonominin kötü gidişatından kaynaklanan oy kaybı trendini durdurabileceklerini hesaplıyorlar.

İktidarın reform yapma kapasitesi

AKP iktidarının çok yönlü bir kriz yumağıyla karşı karşıya olduğu açıktır. Bu durum halkın ona desteğini her geçen gün azaltmakta ve onu aynı zamanda bir yönetim krizine sokmaktadır. Bu tablodan çıkmak ve bir ölçüde nefes almak ancak iktidarın iç ve dış siyasetinde bir değişime gitmesiyle mümkün gibi görünmektedir. Başka bir ifade ile değişim ihtiyacı zorunluluk haline gelmiştir.

AKP iktidarının çok yönlü bir kriz yumağıyla karşı karşıya olduğu açıktır. Bu durum halkın ona desteğini her geçen gün azaltmakta ve onu aynı zamanda bir yönetim krizine sokmaktadır. Bu tablodan çıkmak ve bir ölçüde nefes almak ancak iktidarın iç ve dış siyasetinde bir değişime gitmesiyle mümkün gibi görünmektedir. Başka bir ifade ile değişim ihtiyacı zorunluluk haline gelmiştir.

Ne var ki bu noktada iktidarın karşısına onun yapısından, siyasi ve ideolojik bileşiminden kaynaklanan açmazlar çıkmaktadır. Başka bir ifade ile iktidarın reform yapma kapasitesi, reform ve değişim çitasını ne kadar yükseltebileceği sorunu önem kazanmaktadır.

İktidarı gerçek bir reform noktasında üç temel sorun beklemektedir.

Birincisi, Kürt karşıtlığı üzerine kurulmuş, otoriterizmi ve şovenizmi yönetim felsefesi olarak edinmiş iktidarın demokrasi alanında atacağı her adım onun doğasına ters düşmek ve onu parçalama tehlikesini içermektedir.

İkincisi, son dört beş yıldaki antidemokratik, keyfi ve hukuk dışı pervasız

uygulamalardan oluşan sicili bu iktidarın samimiyetine olan inancı neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır.

Son olarak da geçen dönemde kutuplaştırıp aşırı ölçüde ajite ettiği milliyetçi-ulusalcı kesimin kendisinin, iktidarın kapsamlı bir reform girişiminin karşısına çıkma ihtimalidir.

Başka bir ifadeyle söylersek, iktidarın ekonomi, hukuk, demokrasi ve de Kürt sorununda bir reforma gitme ihtimali ve kapasitesi yok denecek azdır.

Öte yandan içerde demokrasi, hukukun üstünlüğü, yargının bağımsızlığı, basın özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler konusunda köklü bir iyileşmeye gitmeyen bir Türkiye'nin AB ve ABD ile de ilişkilerini düzelterip yeni bir sayfa açması çok zor görünmektedir.

Elbette Batı dünyası; ABD, NATO ve AB'nin salt ülkedeki otoriter ve keyfi yönetimden dolayı Türkiye'yi gözden çıkartmaları beklenemez. Evet, Türkiye gözden çıkartılmayacak, ancak bundan böyle onun Orta-doğu'da ve Doğu Akdeniz'deki provokatif ve agresif eylemlerine daha sert karşılık verileceği opsiyonu eskiye göre çok daha güçlüdür. Dahası ABD'nin kimi konularda Türkiye'yi müttefikten çok bir tehdit olarak gördüğü bile söylenebilir. Çünkü Türkiye son 4-5 yıldaki yayılmacı ve agresif tutumuyla sadece bölgesel barış ve istikrara zarar vermekle kalmıyor, aynı zamanda ABD ve NATO'un varlığını tehdit eden tehlikeli bir savrulma yaşıyor.

Yeni anayasa ruhuna aykırı anayasa teklifi

İktidarın yeni anayasa teklifini ele alırken öncelikle bununla ne kastedildiğinin açıklığa kavuşması gerekir. Bunu ise Erdoğan'ın açıklamalarından anlamak mümkün. Cumhurbaşkanı Erdoğan, yeni bir anayasa ile mevcut cumhurbaşkanlığı sisteminin daha da güçlendirilmesi gerektiğini açıkça ifade ediyor.

Görünen o ki AKP-MHP koalisyonu yürürlükteki ucube cumhurbaşkanlığı sistemi ni değiştirmek, ondan geri atmak yerine, bu sistemi yapmayı düşündükleri yeni bir anayasa ile kalıcı kılarak daha da güçlendirmek istiyorlar. Böyle bir teklifin yeni bir anayasa yapma ruhuna aykırı olduğu açık. Türkiye'nin yüz yıllık birikmiş sorunlarına çözüm kapısı aralamak yerine onları daha da derinleştiren herhangi bir anayasa girişimi yeni olarak nitelendirilemez. Bu açıdan bakınca iktidarın yeni anayasa hamlesi, mevcut sistemi değiştirmeye dönük artan taleplerin karşısına çıkarılmış bir tuzak olarak görülebilir.

Türkiye, anayasal bazda iki katmanlı bir sorun yumağıyla karşı karşıyadır.

Birincisi, mevcut anayasanın ruhudur; 1924 yılında yapıp 1960 ve 1980 askeri darbeleriyle perçinlenen anayasa Türkiye'nin çok uluslu, çok kültürlü, çok dinli ve çok dilli yapısına aykırı bir niteliğe sahiptir. Söz konusu anayasa tekçi, inkârcı, ırkçı, otoriter ve militarist bir içeriktedir. Başka bir ifadeyle 1982 anayasası Türkiye'nin yüz yıllık sorunlarının temel nedeni ve kaynağıdır.

İkincisi, 2017 yılında cumhurbaşkanlığı sistemine geçişle birlikte, demokrasi ve temel hak ve özgürlükler alanındaki kazanımlar yok edilmiş, tümüyle keyfi tek bir adam rejimine geçilmiştir. Daha da kötüsü, devletin geleneksel bütün kurumları işlemez hale getirilmiştir. Demokrasinin temel mekanizmalarından olan güçler ayrılığı yerine, bütün iktidar erki Cumhurbaşkanında birleştirilmiştir. Yasama organı olan parlamento işlevsizleştirilmiş, yargı tümüyle iktidarın yedek gücüne dönüştürülmüştür.

Görünen o ki AKP-MHP koalisyonu yürürlükteki ucube cumhurbaşkanlığı sistemini değiştirmek, ondan geri atmak yerine, bu sistemi yapmayı düşündükleri yeni bir anayasa ile kalıcı kılarak daha da güçlendirmek istiyorlar. Böyle bir teklifin yeni bir anayasa yapma ruhuna aykırı olduğu açık. Türkiye'nin yüz yıllık birikmiş sorunlarına çözüm kapısı aralamak yerine onları daha da derinleştiren herhangi bir anayasa girişimi yeni olarak nitelendirilemez.

Türkiye'de yürürlükte olan rejim olağanüstü bir rejimden farksızdır.

Her şey Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iki dudağına bakmaktadır. Erdoğan'ın ise ırkçı ortağı Devlet Bahçeli'nin vesayetine girdiği sır değil.

Bugün Türkiye'de katmerli bir dikta rejimi hüküm sürmektedir. Kendi hukuk sistemini askıya alan, devlet aygıtlarını işlevsiz kılan, taraf olduğu uluslararası hukuku hiçe sayan mevcut iktidar siyasal zemini her geçen gün çoraklaştırmakta ve zehirlemektedir.

Binlerce siyasetçi, aydın, gazeteci ve muhalifin tutuklandığı, istenmeyen yüzlerce yerel yönetime kayyum atandığı, sivil toplum örgütlerine kaba yöntemlerle müdahale edilip bölündüğü, Kürdistan'da askeri ve siyasi operasyonların kesintisiz sürdüğü bir ülkede yeni bir anayasadan söz etmek komik, dahası trajikomik bir durumdur.

Taşların bağlanıp köpeklerin serbest bıraktığı bir ülkede neyin anayasası yapılacaktır?

Türkiye'nin kuşkusuz yeni bir anayasaya ihtiyacı vardır. Ancak bugün acil olan yeni bir anayasa yapımı değil, sürecin bir bütün olarak normalleştirilmesidir.

Yeni ve demokratik bir anayasa aynı zamanda bir toplumsal sözleşme olmak zorundadır. Kürdistan isimli partilerin yargı kapanına sıkıştırıldığı, HDP'nin her gün kapatılmakla tehdit edildiği, muhalefetin geri kalanının terörle işbirliğiyle suçlandığı bir vasatta toplumsal bir sözleşme sağlanabilir mi? Toplumun %60'nın, hadi diyelim ki yüzde ellisinin iktidar tarafından ötekileştirildiği bir ülkede yeni bir anayasa yapmak mümkün mü?

Bugün acil görev Türkiye’de durumun normalleşmesidir. Mevcut keyfi ve dikta yönetiminin sonlandırılmasıdır.

Keyfi ve hukuk dışı yargılama ve tutuklamaların son bulduğu, içerdekilerin serbest bırakıldığı, kayyum uygulamalarının sonlandığı, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün eksiksiz hayat bulduğu, siyasi ve askeri operasyonların kesildiği, Kürdistan partileri hakkındaki kapatma davalarından vazgeçildiği görece demokratik ve özgürlükçü bir ortama ihtiyaç var.

Böylesi bir ortamda toplumun bütün kesimlerinin özgürce ve etkin katılımıyla yeni, demokratik, çoğulcu ve federal bir anayasa yapılabilir ve yapılmalıdır da.

Olası gelişmeler ve bize düşen görevler

Yukarıda ifade edildiği gibi mevcut iktidar bakımından çember giderek daralıyor, ülkeyi yönetme kapasitesi zayıflıyor. Bunun sonucu olarak iktidarın kitle desteği gün geçtikçe azalıyor. Her siyasi iktidar gibi onun da yaptığı şey bazı girişim ve hamlelerle ömrünü uzatmak. ABD ve AB ile yeni sayfa açma hamleleri, ekonomik ve hukuk reform paketleri, yeni anayasa önerisi bunlardan bazıları.

AKP-MHP iktidarının yeni bir anayasa tartışmasıyla murat ettiği şeylerden biri de muhalefeti parçalamak, muhalefet partileri arasında uyuşmazlıkları artırmaktır. Dahası Erdoğan bu hamleyle, muhalefetin güçlendirilmiş parlamenter sistem yönündeki girişimlerini sekteye uğratmak ve böylece ön almak istiyor olabilir.

İktidarın söz konusu hamlelerine karşı muhalefet cephesi de boş durmuyor, aralarında son dönemde artan bir siyasi görüş-

Yeni ve demokratik bir anayasa aynı zamanda bir toplumsal sözleşme olmak zorundadır. Kürdistan isimli partilerin yargı kapanına sıkıştırıldığı, HDP’nin her gün kapatılmakla tehdit edildiği, muhalefetin geri kalanının terörle işbirliğiyle suçlandığı bir vasatta toplumsal bir sözleşme sağlanabilir mi? Toplumun %60’nın, hadi diyelim ki yüzde ellisinin iktidar tarafından ötekileştirildiği bir ülkede yeni bir anayasa yapmak mümkün mü?

me trafiği yaşanıyor. Bu cenahta güçlendirilmiş parlamenter sistem konusunda bir uzlaşma varma ihtimali giderek güçleniyor. Yapılan anketlerde muhalefetin güçlendirilmiş parlamenter sisten formülünün önemli oranda destek bulduğu görülüyor.

Erken ya da vaktinde yapılacak bir seçimde mevcut iktidarın kaybetme ihtimali yüksektir.

Bu noktada Kürtler bakımından sorulması gereken soru şudur: Muhalefet blokunun iktidar olması neyi değiştirip neyi değiştirmeyecektir?

Muhalefet blokunun iktidara gelmesi halinde mevcut keyfi ve kişisel yönetim anlayışının ve sürüp giden pervasız baskı ve zulüm furçasının son bulması beklenebilir. Böylece devlet bir dereceye kadar kendi normallerine dönebilir.

Bu noktada iki noktanın altı önemle çizilmelidir.

Birincisi;

Türkiye’de devam edegelen kaotik durumun sonlanması ve siyasal durumun normalleşmesi diğer toplumsal kesimler gibi Kürtlere de nefes aldıracak, siyaset faaliyet alanını genişletecektir. Baskı ve şiddetin görece azaldığı bir ortamda Kürt halkının özgürlük, demokrasi ve ulusal hakları uğrundaki mücadele imkanları artacaktır. En önemlisi böyle bir ortamda toplumu temel hak ve özgürlükleri için harekete geçirmek görece daha kolay olacaktır.

Türkiye’de durumun görece normalleştiği koşullarda Kürtlerin haklı taleplerini Türk toplumuna anlatması, toplumun diğer farklı kesimleriyle etkileşime girmesi, ırkçı ve şoven önyargıların kırılması daha bir mümkün hale

gelebilir. Dahası koşulların normalleştiği bir siyasal bir süreç Kürt, Türk ve diğer hakların demokratik, özgürlükçü ve çoğulcu bir anayasa yapmaları için bir fırsata dönüşebilir.

Bu çerçevede siyasal sürecin normalleşmesi önemlidir ve bunun için çaba sarf edilmelidir.

İkincisi;

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken nokta şu ki, mevcut muhalefet blokunun iktidara gelmesiyle Kürt meselesi çözülmüş olmayacaktır. Muhalefet blokundan hiçbir partinin Kürt sorununun çözümüne ilişkin ne bir çözüm önerisi ne de iradesi söz konusudur. Başka bir şekilde ifade edersek Türkiye’de sürecin normalleşmesiyle Kürt meselesi çözülmeyecektir.

Esasen Kürt ve Kürdistan meselesinin Türkiye’nin normalinin, süregelen geleneksel kurucu anlayışının bir ürünü ve sonucu olduğu unutulmamalıdır. Bunun anlamı, yarın ya da öbür gün devlet normaline döndüğü koşullarda da bu sorun var olmaya devam edecektir.

O halde esas sorun, Kürtlerin Türkiye’nin normal koşullarında nasıl bir siyaset izlemeleri gerektiğidir. Belki de Kürtler esas olarak AKP iktidarı sonrasına ilişkin kafa yormalıdırlar.

Ulusal özgürlük için açık ve net bir proje

Elbette Kürtler Türkiye’de demokrasi yönünde atılan her çabayı desteklemeye devam edecektir. Ancak demokrasi mücadelesiyle Kürt meselesinin çözülmeyeceği hem kendi deneyimlerimiz hem de dünya örnekleriyle sabittir. Sorun şu ki Kürt meselesini çözme-yen bir Türkiye’nin gerçek anlamda demok-

ratikleşmesi imkânsız gibi bir şeydir. Çünkü Kürt meselesi bir pranga gibi Türkiye’nin ayaklarına dolanmıştır. Boşuna “başka ulusla-rı ezen bir ulus özgür olamaz” denilmemiştir.

Bu çerçevede Kürtlerin özgürlük mücadelesinin aynı zamanda bir demokrasi mücadelesi olduğunu söylemek abartı değildir. Kürt halkının özgürleşmesi Türkleri de kölelik zincirlerinden kurtaracaktır.

Bu noktada Kürt ulusal demokratik güçle-rine düşen görev konusuna gelmek istiyorum.

Önümüzdeki dönemde Kürt ulusal de-mokratik güçlerinin en büyük genişlikte bir öz-gürlük projesi etrafında bir araya gelmeleri tarihi bir değer taşır.

Söz konusu özgürlük projesi şu nirengi nok-taları üzerine inşa edi-lebilir.

1-Kürt halkı bun-dan böyle ilkesel olarak şiddeti dışlayan açık, legal ve meşruiyetçi bir mücadele tarzı benim-semelidir. Yüzyıllık de-neylerimiz bunun hem

halkımızın bir bütün halinde ulusal özgürlük mücadelesine katılımını kolaylaştıracağını, hem de uluslararası planda haklı davamıza daha çok destek sağlayacağını göstermektedir.

2-Kürt dili, kültürü, ulusal ve tarihi de-ğerleri yaşatmak ve bunları yasal ve anayasal güvenceye kavuşturma yönündeki topyekûn bir seferberlik yeni dönemde özgürlük proje-sinin ana dayanağı olmalıdır.

3- Geline aşamada Kürt ve Kürdistan meselesinin bütün yalınlığı ve netliği ile projelendirilmesi son derece önemlidir. So-runun odak noktasının Kürlerin ülkeleri Kürdistan’da kendilerini özgürce yönetme-leri olduğunun altı çizilmelidir. Kürdistan’ın Türkiye içinde federal bir yönetim/bölge

Geline aşamada Kürt ve Kürdistan meselesinin bütün yalınlığı ve netliği ile projelendirilmesi son derece önemlidir. Sorunun odak noktasının Kürlerin ülkeleri Kürdistan’da kendilerini özgürce yönetme-leri olduğunun altı çizilmelidir. Kürdistan’ın Türkiye içinde federal bir yönetim/bölge olarak yer alması ya da bağımsız bir devlet olarak inşa edilmesi ikincil bir konu olarak tespit edilmelidir.

olarak yer alması ya da bağımsız bir devlet olarak inşa edilmesi ikincil bir konu olarak tespit edilmelidir.

4. Son birkaç on yılda Kürt meselesinin Kürdistan meselesi yönünde dönüştüğü ve bu bağlamda bölgesel ve küresel bir boyut kazandığı apaçık ortadadır. Başka bir ifade ile Kürdistan'ın bölünmüş parçalarının kaderi hiç olmadığı kadar birbirine bağlanmıştır. Bu durum aynı zamanda bütünlüklü, bütünleşik bir Kürdistan politikası oluşturmayı gerektirir.

Ve elbette diplomatik alandaki çalışmalar hayati bir önem kazanmaktadır.

5- Ulusların özgürlük mücadelesinde iç ve dış faktör ayrımının anlamsızlaştığı, hatta dış faktörlerin iç faktörlerden daha çok önem kazandığı günümüz dünyasında Kürtler uluslararası destek meselesi üzerine yeniden düşünmeli, bu konuyu önceliklerinin ilk sırasına yerleştirmelidirler.

Elbette bir halkı kurtuluşa götüren kolay bir yol yoktur.

Ancak barışçıl, demokratik ve meşru temelde, ulusal özgürlüğü için ayağa kalkıp seferber olmuş Kürt halkının mücadelesini hiçbir güç durdurmaya yetmeyecektir.

“Hurîyeta Kurdistanê û Serdarê Gewre Barzanî”: (1903- 1ê Adara 1979)

Seîd VEROJ

Seîd VEROJ

Kovara DENG

1. Destpêk

Di roja 1ê Adara sala 2021an de, li ser koça dawî ya Mistefa Barzanî 42 sal derbas dibin. Ew, di 76 salîya jîyana xwe de ji nava me veqetîya û zêdetirê pêncî salên jîyana xwe ji bo têkoşîna rizgarî û serxwebûna Kurdistanê derbas kir. Têkoşîn û jîyana wî ya ji nîv esrî zêdetir, bûye parçeyek ji dîroka têkoşîna rizgarîya neteweya kurd. Ew şopgerekî dibistana Şêx Evdiselamê reformxwaz û şagirtê Şêx Ehmedê kekê xwe yê gewre bû. Dibistana Şêx Ediselim; li ser bingeha mefhûmên civakî û kulturî yên wekî hevkarî, hevparî, dilxwazî, edalet, îlimdarî û xwe îdarekirinê hatibû sazkarin. Di ber çavê wî de darvekirina Şêx Evdiselam Barzanî, ji wê rojê şûn de rê û rêbaza têkoşînê ji bo wî zelal kiribû. Ew şoreşger û pêşmergeyekî bêhisab û bêsinor bû di têkoşîna neteweyî de; li çar aliyên Kurdistanê bi hêzên serdest û dagirkerên welatê xwe re têkoşîyaye û şer kirîye. Li başûrê Kurdistanê, ji dawîya salên 1930an bigre hetanî mehên dawî yên sala 1945an, dem bi dem li hemberê hikûmeta Bexda û hêzên mandater ên Brîtanyayê ji bo bidestxistina mafê neteweya kurd şer kirîye. Her cara ku ketîye tengasiyê an jî ji bo pêdivîya hawargihandinê, sinor bezandine û tu berbest û astengek nasnekirîye.

Barzanî di dawîya sala 1931an de bi serokatiya Şêx Ehmed, mecbûr dimînin ku ji ber êrîşên hikûmeta Iraq û Brîtanyayê bi ser herêma Hekarîyê re derbasê bakurê Kurdistanê bibin. Ev bûyer di belgenamên wê demê de weha hatîye neqilkirin: Eger Şêx bi awayekî penahî sinorê me bibezîne û îlticayê merkezekê îdarî bike, divê ew bêne neqilkirin ji bo wîlayetekî me yê aliyê xerbê. Digel ku ji bo neqilkirina xerbê mesrefeke pirr zêde lazim e, lêbelê ji bo dostaniya me û Iraqê pêdivî ye ev bête kirin.”¹ Tirkîyê di Adara 1933an de, Şêx Ehmed teslîmê hikûmeta Iraqê kir û li ser vê bûyerê beşê din ê Barzanîyan jî vergerîyan başûr û berê xwe dan herêma Barzan. Şêx Ehmed hetanî dawîya sala 1933an li Mûsilê di bin çavdêriya hikûmetê de ma û paşê malbata wan sirgûnê başûrê Iraqê kirin.

Mistefa Barzanî, di dawîya sala 1945an de bi tevî hevalên xwe derbasê rojhelatê Kurdistanê bûn û di avakirina Cîmhuriya Kurdistanê de cî girtin. Ew li wê derê bû pêşmerge û generalê parastvanê ala pîroz û serwerîya Cîmhuriya Kurdistanê. Di dema êrîşkirina hêzên dagirkerên Îranê de, bergirî û parastineke serkevtî kir. Piştî wergirtina biryara şernekirina kabîneya Cîmhuriya

1. BCA, Bersiva Têlgrafnameya Meslehatguzarîya Bexdayê, roja 21/5/1932 û jimar 564, 436/12

Kurdistanê û pêşewa Qazî Mihemed, bi tevî pêşmergeyên xwe ve sînorên rojhelatê Kurdistanê û Îranê terikandin. Di 19ê gulana sala 1947an de, bi tevî 506 hevalên xwe, bi meşeke pirr dirêj a dirokî, sînorên sê dewletan (Iraq, Îran û Tirkîyê) derbas kirin û di 18ê hezîrana 1947an de gihîştin ber derîyê sînorên Yekîtiya Sovyetê.

Babeteke girîng a dema Cumhurîya Kurdistanê heye ku hinek kes û alî dixwazin bi ser wê re, di derbarê têkilîyên Pêşewa Qazî Mihemed û Mistefa Barzanî de, nakokî û gumanên nerast pêşkêşê raya giştî bikin. Qaşo Barzanî nexwestîye Pêşewa Qazî Mihemed ligel xwe bibe da ku bi êsirî nekeve dest Îranê. Daxuyanîyên Mîna Xanima hevsera Qazî Mihemed gelek bi zelalî ronahî dide ser vê babetê. Mîna Xanima ji Qazî Mihemed re dibêje: “Ez ji te tikayê dikim tu jî bi Mele Mistefa Barzanî re ji Mehabadê derkeve. Heyfa te ye ku bi destê dewleta Şahê Îranê bêtî kuştin. Li berevajî vê xwesteka min wî bi tûreyî (hersî) li min nêrî û got: Herê Birale! Tu çi dibêji? Baş e, eger ez birevim gelê Kurd dê çi bêje? Ew ê nebêjin vî bêşerefê tirsonek dewlet ava kir û di dawîyê de em û dewleta xwe bi tenê hiştin û canê xwe xelas kir. Baş e, ew sonda ku min di roja îlankirina Komarê de li Meydana Çarçirayê li pêşberî bi hezaran kesan xwar, hingê dê bête çi wateyê? Birale tu çi dibêji? Ez nikarim xîyanetê bi gelê xwe yê bêguneh bikim. Min soz daye gel ku xîyanetê li Kurd û Kurdistanê nekim û berpirsariya her tiştî ez bi xwe dipejirînim. Tu jina Serokkomarê dewleteke qanûnî yî û pêwîst e pirr zîrek û bi cesaret bî, parastina şeref û namusa kurdan pirr girîng e.”²

Ji dokumentên arşîvan diyar dibe ku di vê pêvajoyê de Tirkîyê li ser sînor tedbîrên pirr dijwar girtine, nexwestine kaxiz û beyannameyên Barzanî jî bikevin nav sînorên siyâsî yên Tirkîyê. Di roj 27/9/1948an de, bi nivîsa jimara 57376 ya Wezareta Navxweyî ya Tirkîyê, ji bo Koma

Wezîran hatiye pêşniyarkirin ku biryara qedexekirina beyannameya kurdî ya bi navê “Kurd û Hurîyet” û “Hurîyeta Kurdistanê û Serdarê Gewre Barzanî”³ bête girtin.

Barzanî û hevalên xwe, nêzîkê 11 salan li Yekîtiya Sovyetê dimînin, di vê mudetê de gelek tengasî dîtine. Di sala 1958an de, li Iraqê bi darbeyeke leşkerî sistema Melîkî hate hilweşandin. Di destura nû de Kurd, wek neteweya duyemîn a Iraqê hate qebûlkirin. Li ser vê guherîna siyâsî ya nû, ew bi tevî hevalên xwe, di roja 28ê Tebaxa 1958an de, ji Yekîtiya Sovyetê ve berê xwe dan başûrê Kurdistanê. Piştî sê salan rejîma nû ya Iraqê, guhartinên destûrî û mafê neteweya Kurd ji bîr kirin. Di 11ê Eylûla sala 1961an de, şoreşa Kurd carekê din dest bi şerê çekdarî kir û di çarçoveya armanca “ji Iraqê re demokrasî û ji Kurdistanê xudmuxtari” de, heta serê sala 1970yî dewam kir.

Di 11ê Adara sala 1970yî de bi Sedam Husênê serokê hikûmeta Iraqê re paymana Xudmuxtariyê hate îmzekirin, lêbelê vê pêvajoyê pirr dirêj neajot û bi tevî îmzekirina Peymana Cezayîrê di navbera Iraq û Îranê de, piştgirîya navdewletî ya ji bo şoreşê hate birrîn û ji aliyê dewleta Iraqê ve Peymana Xudmuxtarijî hate betalkirin. Di dawîya gelek hevdîtinên navxweyî û diplomatîk de, serkirdayetîya tevgera şoreşê, bi egera ku piştgirîya siyâsî ya navdewletî nîne û qetlîmên siwîl ên mezin çênebin, şer dan rawestandî. Hejmareke pirr zêde ji xelkê siwîl û serkirdayên siyâsî carekê din li Îranê bûn penaber. Serok Mistefa Barzanî, wê demê şiroveyekê nêzîkê ya Pêşewa Qazî Mihemed dike û weha dibêje: “Bi dîtina min, divê em derbasê Îranê bibin, heta ku keyseke nû ji bo me peyda bibe em li wê derê bimînin. Weha xuya dibe ku ev tîfaqa Iraq û Îranê, mudetekê dirêj dewam nake.” Ev pêşdîtina wî rast derket; di sibata sala 1979an de li Îranê şoreşa Îslamî ya Xumeynî çêbû û sala 1980yî jî di navbera Iraq û Îranê de şerekî nû dest pê kir. Lê mixabin

2. Kakşar Oremar, *Yadigarên Komara Kurdistan*, Weşanên Sîtav, Wan, 2019, r. 295

3. BCA, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü Kararlar Müdürlüğü, yer: 117-75-16, karar sayı: 3/8304, 1948

Mistefa Barzanî yê ku ji nîv esrekî zêdetir mohra xwe li tevgera rizgarîya Kurdistanê dabû, di 1ê Adara 1979an de koça dawî kir. Di vê nivîsa ber destê we de, dê ev babetên li jorê, bi awayekî berfirehtir bêne nirixandin (helsegandin).

2. Malbat û jîyana zarokîyê

Mistefa Barzanî, kurê Mihemed e û ew jî kurê Şêx Evdiselamê Yekem e û koka wan digîje şaxekî Mîrekên Amêdîyê. Şêx Mihemedê bavê Mistefa Barzanî, rêvebirê medreseya Barzan bû û ev medrese li vê deverê bûbû cîyê perwerdeyî û xwelêgirtina xelkê mezlûm ê wê derê û serokeşîrên herêmê ji vê yekê gelek aciz bûn. Li ser vê acizîyê, hinek serokeşîrên wê herêmê giliya Şêx Mihemed ji rêvebirên osmanîyan re dikin. Ji ber vê yekê, bi fermana Siltan Evdilhemîdê Duyem, Şêx Mihemedê Barzanî bi tevî malbatê sirgûnê bajarê Bedlîsê dikin. Ew, li vî bajarê qedîm ê Kurdistanê 1-2 salan di bin çavdêriya rayedarên hikûmetê de dimînin û paşê bi destûra hikûmetê di sala vedigerin herêma Barzan û Şêx Mihemed di sala 1903yê de koça dawî dike.⁴

Lêkolîner Siraç Bilgin ku ji kitêba Lütfü Akdoğan a bi navê *Molla Mustafa Barzanî Anlatıyor* neqil dike û Barzanî di vê hevpeyvîna xwe de dibêje: “Dema ku ev hedîse qewimî, ez zarokekê 9 mehî bûm.”⁵

Ji vê daxuyanîyê em têdigijin ku Mistefa Barzanî di sala 1903yan de ji dayik bûye, roja ji dayikbûna wî jî 14ê Adarê ye. Ew di 9 mehîya xwe de bi tevî malbata xwe bûye mehkûmê koçberkirin û girtîxaneyên Osmanîyan.

Ew, sal û nîvekê jiyana xwe li sirgûn û girtîxaneyê derbas dike û di vê demê de, pirr xedîr û tengasiyê dibînin. Di hevpeyvîneke xwe de, wê hengeameyê weha dihêne ziman: “Dema ku ez 9 mehî bûm, êrîşê ser gundê me kirine; ji malbata me gelek mêr kuştine, jin

hatine singûkirin û bi sedan zarok sêwî hiştine. Malê wan hatine talankirin, gund hatiye şewitandin û yên mayî ji alîyê leşkeran ve bi rêya ew newal û çîyayên asê hatine koçberkirin û gihîştine heta Dîyarbekirê. Li Dîyarbekirê bi tevî hemû malbatên xwe ve hatine hepiskirin. Ez bi xwe jî heta du salîya xwe, di wan hepisxaneyan de mezin bûme. Bêguman ew roj nayên bîra min... Lêbelê ew roj ji bo dayika min, bavê min, birayên min pirr bi êş û azarê derbas bûne.”⁶

Piştî ku azad dibin, careke din berê xwe didin çîyayê berz ên herêma Barzan û dev ji doz û dawxwazên xwe yên civakî û neteweyî ber nadin.

Piştî mirina Şêx Mihemed, Şêx Evdiselamê Duyem dibe serokê tekîya û eşîreta Barzan. Di vê pêvajoyê de Şêx Evdiselam, hem serokekê dinî ye û hem jî bi xebata xwe ya siyasî û neteweyî derdikeve pêş. Zarokatî û perwerdeyîya Mistefayê Şêx Mihemed, di herêma Barzan û Medreseya Şêx Evdiselam de derbas dibe. “Di perwerdebûna Mistefa Barzanî de, pirr tesîra kekê wî yê Şêx Ehmed çêbûye. Şêx Ehmed alimekî muderîsê medreseya Barzan bû û xusûsen ji bo ku Mistefayê birayê wî baş bête perwerdekirin û bibe xwedî kultureke pîralî, gelek hewl daye. Lêbelê keysa (firsenda) xwendinê nemaye, her du bira jî di ciwanîya xwe de ketine nav têkoşînê.”⁷

Mistefa Barzanî dema ku 11 salî bû, kekê wî Şêx Evdilselam Barzanî li bajarê Mûsilê li ber çavê wî tete darvekirin. Ev bûyer li ser wî pirr tesîr dike û xwe bi xwe biryar dide dibêje: “Li şûna ku meriv bi neheqî bête darvekirin, li serê çîya û daristanan ji alîyê guran ve bête parçekirin, baştir e. Wê gavê min sond xwar ku ez dê bi tu awayî nekevim van hepisxaneyan; rev, mirin û parçebûna li serê çîyan baştir e ji mirina di bin destê walîyekî weha xedar de.”⁸

4. Mesûd Barzanî, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, Doz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, r. 23-24.

5. Dr. Siraç Bilgin, *Barzani*, Fırat Yayınları, İstanbul, 1992, r. 17.

6. Lütfü Akdoğan, *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor ve Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Arkaplan Yayınları, 2007, r. 62-63.

7. Hulûsi Turgut, *Barzani Dosyası*, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1969, r. 163.

8. Dr. Siraç Bilgin, *Barzani*, Fırat Yayınları, İstanbul, 1992, r. 21.

Barzanî bi van hestan dest bi têkoşînê dike. Ew ji aliyê felsefî û siyasî ve şopgerê dibistana Şêx Evdiselam û şagirtê ber destê Şêx Ehmed e. Ji ber vê yekê, eger ku mirov Şêx Evdiselam nas neke, felsefe û armanca wî tenegeşe, naskirin û têgehiştina Mistefa Barzanî jî kêr dimîne. Ji xeynê wê, “Ew jî wekî her ciwanekî kurd li gund kar û barê malbatê dike, hînê cotkarî û şivanîyê dibe, hînê nêçirvanîyê dibe, di nav daristanên mazîyê de nêçîra kewan, berazan, hirçan û ajalên kovî yên din dike.”⁹

3. Şêx Evdiselamê Barzanî, serokekî reformîst û neteweparêzê kurd bû

Evdiselamê kurê gewre yê Şêx Mihemed, navê kalikê xwe girtibû. Ji ber vê yekê, ew, bi navê Evdiselamê Duyem tete binavkirin. Evdiselamê II, di sala 1868an de ji dayik bûye. Piştî ku bavê wî diçe ber dilovanîya Xwedê, di şûna wî de Şêx Evdiselamê II tete destnîşankirin. Dema Mewlana Xalidê Nexşebendî hatiye serdana tekîyaya Barzan, Şêx Evdiselam bi postê xelîfetîyê destnîşan kirîye. Di vê demê de, desthilatdari û sistema “mîrektîyê” li tevayê Kurdistanê ber bi tîkçûnê ve diçe. Rola pêşengîya siyasî, derbasê ulema û şêxan dibe. Di vê çarçoveyê de wekî gelek herêmên Kurdistanê, li herêma Barzan jî rola serokatîya dînî û komelayetî digîje hev. Heman demê di nav sînoren Împeratorîya Osmanî de û li herêma Kurdistanê jî pêla fikra neteweyî belav dibe. Di encama vê de serokatîya dînî, komelayetî û neteweyî digîje hev. Şêx Evdiselamê II jî, bi vê mîsyon û berpirsariyê derdikeve pêş û ew, piştî Şêx Ubeydulayê Nehrî, dibe heleqeya duyemîn a vê pêvajoyê.

Şêx Evdiselam bi vê mîsyonê dest bi xebatê dike û dixwaze di destpêkê de eşîrên herêmê; Şîrvanî, Dolemerî, Mizorî, Berojî, Nizarî, Gerdî, Herkî û Bineciyan nêzîkê hev bike û pêşîyê di navbera kurdên herêmê de yekîtiyekê pêk bihêne. Di encama vê yekîtiyê de, konfederasyona eşîrên herêma Barzan

çêdibe. Barzan, navê herêmê ye û navenda konfederasyona van eşîran e, ne navê eşîrekê ye. Ji wê şûn ve jî hewldanên rêxistina eşîretan dewam dike û digel wê, biryara pêkanîna hinek reformên pirr girîng ên komelayetî (civakî) û siyasî jî hatine girtin. Di wergirtina van biryaran û bicîkirina wan de, rola xalê wî Ehmed Axayê Bîrsîyevî gelek girîng e. Di wê demê de li herêmê biryara pêkanîna van reformên sosyal hatine girtin: Rakirina milkîyetê; belavkirina erd (axê) bi ser cotkar û xelkê xizan ve; qedexekirina qelen/qelind û zewaca bêdil; sazkirina (rêxistina) tîkiliyên komelayetî li ser bingeha wekhevî û edaletê; li hemû gundan avakirina mescid medresayan da ku bi tevî karên dînî bibin wek ciyên îstîşare, navendên sosyal û ciyê çareserkirina meseleyên gundiyan; di her gundekê de pêkanîna konseyên ji bo çareserkirina meseleyên gund û gundiyan; bi serokatîya kesên berpirsyar pêkanîna hêzên parastinê ji hemû eşîretan.¹⁰

Reformên Şêx Abdiselam Barzanî; bi taybetî jî parvekirina ax û erd, bi ser kesên bê erd û zevî ve, xusûsiyeteke têgehiştina wan a parvekirin û hevkarî ye, bîlhesa tete wateya parastina mafê xelkê xizan û feqîran li hemberê axa û maldarên wê demê. Dema em bala xwe baş bidin naveroka van reforman, tesîra pêleke giştî hebe jî, pirr bi zelalî diyar dibe ku wê demê têgehiştineke reformxwaziya wekî ya Evdiselam Barzanî, ne tenê li herêma Kurdistanê, di nav Împeratorîya Osmanî û sistema Şahîtiya Îranê de jî xuya nabe. Lewra sala 1906an li Îranê û sala 1908an jî di nav Împeratorîya Osmanî de Tevgera Meşrûtiyetê dest pê kiribû, lêbelê naverok û çarçoveya reformên her du împeratorîyan jî bi qasî yê Şêx Evdiselam Barzanî berfireh û radîkal nebûn.

Şêx Evdiselam Barzanî, bi van biryar û reformên xwe tesîreke girîng li ser civaka kurd dike û dixwaze bi hemû beş û aliyên Kurdistanê re tîkiliyên xwe xweş û geş bike.

9. Xoşevî Babbekir & Pael Shetman, *Kürdistan Bayrağının Altında Mustafa Barzani Yaşamı ve Eylemi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, r. 56.

10. Mesûd Barzanî, *Jêdera berê*, r. 24-25.

Ew ji aliyekî ve serdana serokeşîr, ulema û şexsiyetên pêşatî yên kurdan dike, ji aliyê din ve jî bi rewşenbîrên kurd ên li Stenbolê re têkiliyên xwe bi pêş ve dibe. Wî êdî qîma xwe tenê bi reformên civakî nedianî, herweha armanceke neteweyî jî danîbû ber xwe. Ji bo vê, digel serokeşîrên herêmê bi şexsiyet û serokên wekî Şêx Mehmûdê Berzencî, Ebdurezaq Bedirxan, Simkoyê Şikakî, Seyîd Evdîlqadirê Nehrî, Mihemed Emîn Bedirxan, Şerîf Paşayê Kurd û wd. re di nav têkiliyan de bû.

Şêx Evdiselam, ji bo bidestxistina mafên neteweyî yên mîletê kurd, di bihara sala 1907an de li gundê Brîfkan û di mala Nûr Mihemedê Birîfkanî de bi tevî serokeşîr û girgirên kurdan civîneke berfireh rêkdixin. Di dawîya vê civînê de, ji bo qebûlîkirin û nasîna mafên neteweyî yên mîletê kurd, bi erêkirina hemû beşdarvanan ji rêvebirên Împeratorîya Osmanî daxwazên li jêrê têne kirin: Divê zimanê kurdî li herêmên kurdan wek zimanê fermî bête qebûlîkirin û perwerdeyî bi zimanê kurdî bête kirin; divê qeymeqam, midurên nehyeyan û memûrên li herêmê bi awayekî baş bi zimanê kurdî bizanin; ji ber ku dîne dewletê Îslam e, divê biryarên mehkemeyan li gorî hikmê şerîetê bin; baca ku li herêmê tê berhevkirin, divê ji bo çêkirina dibistan û rêyên li Kurdistanê bête xerckirin.¹¹

Piştî ku ev daxwazname digîje ber destê rêvebirên Osmanî, ev daxwaz, wek serhildanekî û cudaxwaziyê têne nirxandin û ji ber vê yekê di payîza 1907an de bi serleşkerîya Mihemed Fazîl Paşayê Daxistanî hêzeke mezin a leşkerî rêdikin ji bo destgîrkirina Şêx Evdiselam û dagirtina herêma Barzan. Di êrîşa yekemîn de bi ser nakevin û careke din bi piştgirîya hinek eşîrên herêmê, êrîşeke hîn berfireh dibin ser wan. Wekî gelek caran, hevpeymanên wî li ser peymanên xwe namînin, bergiriyê nakin û hêza leşkerî ya Osmanî bi giştî diçe bi ser Şêx Evdiselam ve. Ew, nêzîkê du mehan li ber xwe dide û paşê ji bêgavîyê mintîqa Barzan terk dike û diçe herêma Te-

yarî li nik Mar Şamûnê Asûrî. Mar Şamûn bi awayekî pirr baş û dostane pêşwazîya wî dike. Ji wê rojê ve hetanî îro, tovê dostaniyêke zexm di navbera tevgera azadiya Kurdistanê û Asûrîyan de hatiye avêtin.

Daxistanî di vê êrîşê de herêma Barzan wêran û talan dike, gelek jin û zarokên bêgûneh destgîr dike. Mistefa Barzanî jî wê demê zarokekî nêzîkê çar salî bûye, ew jî bi tevî dayika xwe ji aliyê leşkerên Osmanîyan ve tê destgîrkirin û wan dibin li hepisxaneyê Mûsilê dixin zîndanê.

Şêx Evdiselam di sala 1908an de vedigere herêma Barzan û hêzên xwe li çîyayê Şîrîn berhev dike. Peyderpey şerê di navbera kurd û hêzên leşkerî yên Osmanî de gurr dibe û dawiyê bi îmzekirina peymaneka dualî, hêzên leşkerî yên Osmanî bi paş ve hildikişin. “Di 2yê tebaxa sala 1909an de, ji bo gilîkirina Şêx Evdiselam, ji layê şaredar û hinek giragîrên Akrê ve têlgrafek ji hikûmeta Osmanî re tete şandin ku di vê têlgrafê de, bi tevî hinek tiştên din, ew, ji ber “îstiqlalparêzîyê” tete gilîkirin.”¹²

Di vê demê de walîyê Mûsilê Fazîl Paşa, li ser vê gilîkirinê ji nû ve dest bi şopandina Şêx Evdiselam dike.

Şêx Evdiselam di van 4-5 salên sikûnetê de xebata xwe ya neteweyî û civakî berdewam dike û Esat Paşayê walîyê Mûsilê jî siyaseteke hîn nerm û maqûl dimeşîne. Lêbelê Îtîhad û Teraqîyê di sala 1913an de, careke din bi darbeyekê desthilatdariya dewletê bi dest xist. Piştî wê Esad Paşa, bi hevkarîya digel Şêx Evdiselam tawanbar kirin û di şûna wî de Silêman Nazîfê Diyarbekirî ku bi eslê xwe kurd bû ji bo walîtiya Mûsilê tayîn kirin. S. Nazîf jî bo destgîrkirina Şêx Evdiselam, careke din leşkeran rêdike bi ser herêma Barzan ve. Di vê navberê de Dewleta Osmanî fermana girtina wî derdixe û ji bo vê yekê jî xelateke giran dîyar dike. Ber bi dawîya sala 1913an, di navbera her du alîyan de careke din lej û

11. Mesûd Barzanî, Jêdera berê, r. 25

12. Hülûsi Turgut, *Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni XIX. yüzyıldan beri meşgul eden bir Kürt aşiretinin belgeseli: Barzani Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, r. 353.

pevçûnan dest pêkirîye. Di vê pêvajoyê de li Bedlîsê jî bi serokatîya Mele Selîm, li hemberê Împeretoriya Osmanî tevgerê nû dest pê kiribû. Evdîrezaq Bedîrxan ku wê demê li herêmê xebata rêxistinî dikir û bi dewleta Rûsyayê re jî di nav têkiliyê de bû. Ew dibêje: “Li Wezareta Derva ya Rûsyayê, li ser serhildana Bedlîsê û Şêxê Barzan ji min pirsîn, min got; ku şêxê Barzan merivekî gelek girîng e û heja ye piştevanîya wî bikin.”¹³

Şêx Evdiselam, ji ber pêwistî û amadekariyeke berfireh û pêkanîna têkiliyên pêdivî yên diplomatîk, naxwaze bi artêşa Osmanî re şer bike. Derbasê rojhelatê Kurdistanê dibe û diçe nik Seyîd Tehayê kurê Mihemed Sidîqê Nehrî û ji wir ve jî serdana Simko Axayê Şîkakî dike.

Şêx Evdiselam bi tevî Simko li Urmiyê bi konsolosê Rûsyayê re hevdîtîna dîkin û ji wir ve jî berê xwe didin Tiflîsa Gurcistanê, da ku li wê derê Evdîrezaq Bedîrxan bibînin û paşê jî bi rêvebirên Rûsyayê re hevdîtînan pêk bînin, ji bo piştgirîya serhildanek berfire ya neteweyî. Di vê navberê de Şêrê Yekem ê Cihanê jî dest pê kiribû û armanca wan ew bû ku karibin di vê hengameyê de piştgirîya dewleteke wekî Rusya bigirin.

Piştî hevdîtîna bi rêvebirên Rûsyayê re, ew û Simko bi hev re vedigerin û li Salmastê bi tevî sê parastvanên xwe ji Simko vediqete. Dema ku ew di gundê Gergeçînê re derbas dibin, Şêx Celal û Şîkakîyek bi navê Sofî Evdîla diçin pêşîya wan û bi îrsar dixwaze ew bibin mêvanê wî. Ew, daxwaza sofîyê dilreş naşîkîne û dibin mêvanê wî. Dema ew di xew de ne, ji aliyê Sofî Evdîla û merivên wî ve tene girtin û wan di herêma Sîroyê de bi wergirtina xelateke baş teslîmê leşkerên Osmanîyan dîkin. Şêx Evdiselam ji wir dibin bajarê Wanê. Bi midaxeleya navenda Îtîhad û Teraqî û Silêman Nazîfê Dîyarbekîrî yê walîyê Mûsilê, wî ji wanê dibin bajarê Mûsilê. Di dawîya mehkemeyeke sivîk de, ji bo Şêx Evdiselam û hevalên wî biryara darvekirinê

tête dayin. “Li ser daxwaza Siltan Mehmed Reşad û Enwer Paşayê Nazîrê Herbiyê, sebebên biryara darvekirina mehkemeyê ku ji şeş bendan pêk hatibû, ji bo Wezareta Herbiyê tete şandin. Di bendekê ve biryarê de hatiye nivîsandin ku ji layê Şêx Evdiselam ve bi navê “Dîvanî/Dîwanî” rêxistinek veşartî hatiye damezirandin. Biryara darvekirina wan di roja 26/10/1914an de, ji layê Siltan Mehmed Reşad, Sadîrezam Mehmed Saîd û Enwer Paşayê wekilê Serokerkan ve di roja 26/11/1914an de tete erêkirin.”¹⁴

Ji erêkirina biryarê şûn ve di roja 14.12.1914an de, Şêx Evdiselam û hevalên wî li bajarê Mûsilê tene darvekirin. Piştî darvekirina Şêx Evdiselam, di şûna wî de Şêx Ehmedê Barzanî tete hîlbijartin ji bo serokatîya dinî û siyasî ya eşîrên herêma Barzan.

4. Mistefa Barzanî di rêka têkoşîna rizgarîya neteweyî de

Dema ku neteweperwerê kurd Şêx Evdiselam û hevalên xwe hatin darvekirin, birayê wî yê piçûk Mistefa Barzanî yanzdeh salî bû û digel hinek heval û endamên malbatê, ew jî li ciyê darvekirina wan de hazir bû. Mistefa Barzanî di bîranînên xwe de dibêje: *Piştî ku min bedena kekê xwe bi sêdarê ve daleqandî dît, min ji xwe re got, êdî hîç nabe ku bikevin ber destê dijmin û ev yek bû prensîbeke jiyana min. Ew jiyana ku bûye parçeyekê girîng ê dîroka siyasî ya sedsala 20an a mîletê Kurdistanê, belkî li dinyayê naşibe jiyana tu serokekî. Ji ber vê, di kurtenivîsekê de ji her layî ve danasîna Mistefa Barzanî, bêguman dê gelek kêmbimînê.*

Destpêkirina Şêrê Yekem ê Cihanê, li hemû deverên Kurdistanê Osmanî rewşeke nû derxist holê. Xebata hemû rêxistinên wê demê yên kurdan hate betalkirin; Cemiyeta Neşrî Mearîf a Kurdan, Cemiyeta Hêvî û weşana wê ya bi navê *Rojî Kurd û Hetawî Kurd* hatin rawestandin. Beşekê pirr girîng ê rewşenbîr û kadroyên siyasî yên tevgera kurd hatin rêkirin ji bo çeperên şer, baca li

13. Prof. Dr. Celîlê Celîl, *Autobiyoğrafîya Ebdurrezaq Bedîrxan*, Weşanên Pêrî, Îstênbol, 2000, r. 37.

14. Hulûsî Turgut, *Jêdera berê*, r. 368.

ser piştâ gelê Kurdistanê bi çend qatî hate zê-dekirin, di vê hengameyê de nêzikê 600-700 hezar kurd ji Kurdistanê hatin sirgûnkirin. Hejmara kesên sirgûnkirî, ji nivî zêdetir wekî ermenan di rê de ji ber rewşa xerab a rêwîti û birçîtiyê mirin an jî hatin kuştin. Di gulana sala 1916an de, bi peyman a veşartî ya Syekes-Picotê ku ji layê dewletên Emperyal ên wê demê ve hatibû amedekirin, axa Kurdistanê Osmanî bi ser dewletên nû yên herêmî ve hate parvekirin. Di dawîya sala 1918an de, bi îmzekirina Peymana Mondrosê Şerê Yekem ê Cîhanê bi dawî hat. Bi tevî hemû xebat û hewldanên diplomatîk, kurdan nekarî di komcivîn û eywanên xemilandî yên aşitiyê de, bi rêya siyasî tiştêkî bi dest bixin. Di encama vê rewşa nû de, li başûrê Kurdistanê bi serokatîya Şêx Mehmûdê Berzencî, li hemberê hêzên mandater û emperyal ên Brîtanya û hikûmeta nû ya Iraqê şerê çekdarî dest pê kir.

Dema ku li herêma Silêmanîyê dijrabere hêzên emperyal ên Brîtanyayê şer dest pê kir, Mistefa Barzanî xortekî hevdeh salî bû. Şêx Ehmedê Barzanî, bi tevî eşîretên herêmê biryara piştgirîkirina Şêx Mehmûd didin. Mistefa Barzanî, cara yekemîn ji bo piştgirîya Şêx Mehmûd Berzencî digel dused pêşmergeyan diçin alikariyê, lê hîn nagîjin qada şerî, şer xelas dibe. Bi vê tevger û pêngavê, êdî Mistefa dibe pêşmerge Mistefayê Barzanî. Wan hetanî destpêka salên 1930ê, bi veşartî yan aşkere piştgirî dane tevgera bi serokatîya Şêx Mehmûd.

Ji demekê kin ê aramîyê şûn ve, vê carê li hemberê wan, bi alikariya eşîretên dijrabere herêmê, di nivê meha adara 1932an de êrişên hikûmeta nû ya Iraqê û hêza dagirker a Brîtanyayê dest pê kirin. Di vê êrişê de piştî ku hêzên hikûmetê şikest xwarin, di meha hezîranê de balafirên bi girêdayî Hêzên Asîmanî yên Brîtanyayê dest bi bombebarandina herêmê kirin. Balafirên Brîtanyayê çî tiştê ku li erdê tevbigeriya, bombe li ser wan dibarandin. Li hemberê vê bombebarana bêsinor, Şêx Ehmed ji bêgavîyê digel serokeşîrên herêma Barzan kombûnek pêk dihene û di vê kombûnê de biryara ilticakirina ji bo Tirkîyê

tête girtin. Di encama hevdîtînan bi hikûmeta wê demê ya Tirkîyê re, bi şertê ku kesên çekdar di nav de tune bin, di 20ê hezîran 1932an de, bi taybetî serok û malbatên ku di listeya hikûmeta Iraqê de bûn, bi tevî zarokên xwe derbasê Tirkîyê bûn. Piştî ku ew derbasê nava Tirkîyê bûn, Şêx Ehmed û du hevalên wî birin Anqerê û di çarçoveya îqameta mecbûrî de ew li Anqerê man, beşê din ê Barzanîyan jî birin Erzeromê bi cî kirin û paşê ji wir ve jî birin Ezirganê. Li ser vê cudakirinê, Barzanîyan bi berdewamî serdana rêvebirên herêmî yên hikûmeta Tirkîyê dikir ku wan û Şêx Ehmed bînin nik hev. Dawîyê rêvebirên Tirkîyê mecbûr man ku wan bînin nik hev, ji vê şûn ve jî careke din hemû bi hev re rêkirin herêma Gewer û Şemzînanê. Rêvebirên Tirkîyê di Adara 1933an de, bi rêya Cizîr-Zaxoyê Şêx Ehmed teslîmê hikûmeta Iraqê kirin û li ser vê bûyerê beşê din ê Barzanîyan jî ji Tirkîyê derbasê aliyê din bûn û berê xwe dan herêma Barzan. Şêx Ehmed hetanî dawîya sala 1933an li Mûsilê di bin çavdêriya hikûmetê de ma û paşê destûra vegera wî ya ji bo herêma Barzan hate dayin.

Piştî demeke kurt bi minasebeta hevdîtînekê, careke din Şêx Ehmed vexwendin Mûsilê û bi rêzdarî ew pêşwazî kirin. Dema ku ew li Mûsilê bû, li ser daxwaz û bext dayina rêvebirên hikûmetê, peyayêk dişîne nik Mistefa Barzanî da ku ew jî bête Mûsilê ji bo pêkanîna aşiti û aramîyê. Lêbelê hikûmeta Iraqê bêbextiyê li wan dike û wan destgîr dike, herweha birayê wan Mihemed Sadiq, Babo, zarokên Şêx Evdiselam û malbatên wan jî dihênin bajarê Mûsilê û ji wir ve jî bi sirgûniyê rêdikin Bexda û paşê jî berê wan didin Nasirîyê. Di vê navberê de, ji ber vê polîtîkaya girtin û sirgûnkirinê li herêmê peyderpey pevçûnan jî dest pê kiribû. Hikûmeta Iraqê mecbûr ma ku di sala 1939an de, Barzanîyan ji Nasirîyê vegerrînin Silêmanîyê.

5. Hîwa û Konseya Azadî

Mistefa Barzanî dema ku li bajarê Silêmanîyê bû, bi welatparêzên wê derê û rêxistîna veşartî ya Hêvî (Hîwa)yê re peywendiyên germ pêk anîbû. Bi tevî destpêkirina Şerê

Duyem ê Cîhanê, hikûmeta Brîtanîyayê û bi wê ve girêdayî hikûmeta Iraqê jî bala xwe bêtir dan ser şerê nû û herweha di navbera hikûmeta Iraq û Brîtanîyayê de jî hinek nakokî peyda bûbûn. Mistefa Barzanî û du hevalên xwe di vê rewşa hanê de bi piştgirîya rêxistina Hêviyê, ji bo destpêkirina tevgera nû ji bajarê Silêmanîyê berê xwe dan herêma Barzan. Di nav demeke kin de, nêzikê 2000 pêşmerge li dorûberê Mistefa Barzanî berhev bûn û her roja ku derbas dibû pevçûnên navbera hêzên kurd û hikûmeta Iraqê zêdetir dibûn. Hikûmeta Iraqê ket tengasiyê û mecbûr man ku bi M. Barzanî re dest bi danûsendinan bikin. Di encama van danûsendinan de peymaneke agirbestê di navbera her du alîyan de hate îmzekirin û li gor bendeke vê peymanê, diviya Şêx Ehmed û hemû Barzanîyên din ji Silêmanîyê vegehin herêma Barzan.

Hikûmeta Nûrî Saîd roja 03.06.1944an de îstifa kir û di şûna wê de bi serokatîya Ednan Paçacî hikûmeteke nû li Iraqê hate damezrandin û vê hikûmeta nû peymanê pêkhatî fesih kir. Li ser vê yekê, di dawîya gengeşî û kombûnên berfireh de Konseya Azadî hate damezrandin û M. Barzanî ji bo serokîya vê konseyê hate hilbijartin. Li ser nîrxandina rewşê, raporteke ji bo rêxistina Hêviyê hate rêkirin. Bi piştgirîya vê rêxistinê û bi serokatîya M. Barzanî tevgera rizgarîya Kurdistanê, di 8ê Tebaxa 1945an de ji nû ve dest bi şer kir. Di gelek mîhwerên şer de, artêşa Iraqê zaîyatên pirr mezin dan û dawîyê careke din bi îxaneta eşîretên herêmê û bi qeweta îngilîzan, tevgera ji bo azadiya neteweyî hate têkbirin. Barzanî mecbûr man ku bi tevî hejmareke pirr zêde ya xelkê siwîl derbasê rojhelatê Kurdistanê bibin.

6. Mistefa Barzanî; serleşker û generalê Komara Kurdistanê

Mistefa Barzanî, digel heval û pêşmergeyên xwe, xelkê siwîl jî di nav de bi tevî 2500 kesan gihîştibûn sînorê rojhelatê Kurdistanê.

“Hatina Barzanîyan ji bo rojhelatê Kurdistanê, di encama peywendîya bi serkirdeyên tevgera rojhelatê Kurdistanê û rayedarên Yekîtiya Sovyetê de û bi erêkirina hevalên wî yên Konseya Azadî û Şêx Ehmed Barzanî pêk hatibû. Pêşmerge û malbatên Barzanîyan, di roja 11/10/1945an de bi rêya Keleşîn-Mergewer derbasê Kurdistanê Îranê bûn. Ew bi awayekî germ ji aliyê kurdên rojhelatê ve hatin pêşwazîkirin. M. Barzanî, ji ber zixtên Brîtanîya û Iraqê, ji bo ku ji ber çavan dûr bimîne, demekê li gundê Mîravaya Serdeştê dimîne. Ew, di dema merasîma ragehandina Komara Kurdistanê de têtê vexwendin û ji Newroza Adara 1946an şûn ve bi tevî pêşmergeyên xwe di nav hêza sereke ya parastîna Komara Kurdistanê de cîyê xwe girtin.”¹⁵

Bi destûr û fermana Qazî Mihemed, Wezareta Berevanî ya Komara Kurdistanê ji bo çar serokên hêzan (hozan) rutbeya generalîyê dan; Mihemed Husên Xanê Seyfî Qazî, Mele Mistefa Barzanî, Mihemed Reşîdxanê Qadîrxanzade û Emer Xanê Şîkak.¹⁶13

Mistefa Barzanî bû serleşkerê Komara Kurdistanê û pileyê generalîyê girt, gelek hevalên wî jî di nav rêza artêşa Komarê de kar û wezîfeyên girîng girtin ser milê xwe, tevî gelek pevçûnan bûn û her carê bi serkevtî derketin, heta ku Komara Kurdistanê hate rûxandin.

Berîya ku leşkerên Îranê bikevin sînorên Komara Kurdistanê, dîtina M. Barzanî ew e; ku li hemberê êrişên dewleta Îranê, bi hemû hêz û karîna neteweya kurd Komarê bête parastin. Lêbelê bi serokatîya Pêşewa Qazî Mihemed qebîneya hikûmeta Komara Kurdistanê berhev dibe, piştî nîrxandina rewşa siyasî, biryara şernekirinê têtê girtin. Li ser vê biryara qebîneya Komarê, Barzanî jî rewşa nû dinirxînin û bi rêvebirên Îranê re jî hinek hevdiştinên pêk dihînin. Pêşniyazên ku ji layê rêvebirên Îranê ve ji bo wan têne pêşkêşkirin, nayên qebûlîkirin û di dawiyê de ew jî biryara vekişîna ji Îranê didin.

15. Mesûd Barzanî, Jêdera berê, r. 175.

16. Seîd Humayûn, Jiyan û Têkoşîna Pêşewa Qazî Mihemed, Weşanên Doz, Îstebol, 2006, r. 52

Piştî vê biryarê, di hevdîtina dawî ya Serokkomar Qazî Mihemed û General Mistefa Barzanî de; Serokkomarê Kurdistanê, alaya neteweyî ya Kurdistanê ku li ser maseya wî daçikandî bû hildide, radimûse, dipêçe û dirêjê destê M. Barzanî dike. Ji wî re dibêje: *“Alaya Kurdistanê li bal xwe biparêze! Umîdwar im hûn nehêlin ev alaya hanê bikeve ser axê.”*¹⁷

Di dema mehkemekirina Pêşewa Qazî Mihemed de, yek ji sebebê suçdarkirina wî jî, hatina Barzanîyan ji bo rojhelatê Kurdistanê bû. Qazî Mihemed li ser vê pîrsa mehkemeyê weha dibêje: *“Barzanî, ne bîyanî ne, ew ji odeyek mala xwe hatine odeyeka din”*.

Di dema bi paş vekîşîna Barzanîyan de, artêşa Îranê ji bo bêrûmetkirin û şikandina wan, tirsandina gelê rojhelatê Kurdistanê hewl da ku li hinek herêman û mîhweran şerê wan bike, di van şeran de bi artêşa Îranê re pevçûnên dijwar çêbûn, her carek artêşa Îranê şikandin, hejandin û mecbûrê bi paş ve hilkişînê kirin.

M. Barzanî û hevalên xwe yên endamên Konseya Azadî, digel siyasetmedar û rewşenbîrên başûrê Kurdistanê, di 16 Tebaxa 1946ê de Partiya Demokrat a Kurdistanê damezirandine. Ji wê gavê şûn ve, êdî ciyê Konseya Azadîyê, Partiya Demokrat a Kurdistanê (PDK) digre. Piştî ku bi temami ji nav sînorên Îranê hilkişîyan û malbatên siwîl bi tevî Şêx Ehmed derbasê başûrê Kurdistanê kirin, “Di 19ê meha gulana sala 1947an de, digel 506 hevalên xwe”¹⁸ sînorên sê dewletan (Iraq, Îran û Tirkîyê) bihûrîn û di 18ê hezîrana 1947an de gehiştin ber derîyê sînorên Yekîtiya Sovyetê. Dema ku ew li Yekîtiya Sovyetê diman, ji aliyê rêvebirên rejîmê ve gelek tengasî û zehmetî ji wan re hatine derxistin. Bi tevî hemû astengîyan M. Barzanî, piştî mirina Stalîn ji Ozbekîstanê bi veşartî diçe Moskowayê û ji bo hevdîtina bi rêvebirên Sowyetê re li ber derîyê seraya Kremlînê, dest bi greva rûniştinê dike û çalakîya wî sê rojan berdewam dike. Dawîyê daxwaza hevdîtina

wî ya bi Seraya Kremlînê re tête qebûlkirin û bi tevî Nikîta Kruşçev û heyeta wî hevdîtnek pêk dihênin û di vê hevdîtinê de serok N. Kruşçev ji wî re dibêje: “Tu çima bê agadariya rêvebirên Taşkentê hatîyê Moskowayê? M. Barzanî di bersivê de dibêje: “Vê gavê yê serkevtî ez im. Lewra min dixwest dengê miletê kurd bigehînim koma Kremlînê, koma herî bilind a rojhelatê. Ez hatime Yekîtiya Sovyetê ku derd û pîrsgirêkên miletê kurd bînim ziman; em mileteke mezlûm in û welatê me kirine çar parçe. Kurdan bawerîya xwe bi min anîne. Hûn, dewleteke mezin in û dibêjin em piştgirîya gelên bindest dîkin. Ji ber vê yekê ez hatime vira û min li derîyê Kremlînê daye. Ji bo serkevtina doza rewşa ya miletê kurd piştgirîya we dixwazim.”¹⁹

7. Vegera ji Yekîtiya Sovyetê, bandora wî ya li ser tevgera neteweyî ya Kurdistanê û peymana 11ê Adarê

Dema ku Barzanî û hevalên xwe li YSê penaber bûn û Şêx Ehmed jî li Iraqê di zîndanê de bû, di navbera Komara Tirkîyê û Melîkê Iraqê de, roja 24ê Gulana 1955an peymana “Pakta Bexdadê” hate îmzekirin. M. Barzanî û hevalên xwe, bi tevî hemû tengasîyan nêzîkê yanzdeh salan li Yekîtiya Sovyetê (YS) man û piştî ku li Iraqê bi serokatîya Ebdulkerîm Qasim ji aliyê cuntaya “Supayên Azad” ve darbeya (kudetaya) leşkerî ya 14ê Temûza 1958an pêk hat, bi navbeynkarîya rêvebirên Yekîtiya Sovyetê û Cemal Abdulnasirê serokê Misrê, mehekê ji çêbûna darbeyê şûn ve di roja 28ê Tebaxa 1958an de ji YSê ve berê xwe dan Kurdistanê. Pêşiyê çû Bukreşa paytextê Romanyayê, ji wir ve çû Pragê û ji wê derê ve jî çû Qehîreya Paytextê Misrê ji bo hevdîtina bi Cemal Abdulnasirê serokê Misrê re. Di vê demê de Şêx Ehmedê kekê M. Barzanî jî, piştî zîndanîkirina yanzdeh salan hate serbestkirin. Makezagoneke nû ji aliyê hikûmeta nû ya Iraqê ve hate amadekirin û di bendê 3yê Makezagonê de hatibû nivîsîn ku “Ereb û kurd li ser xaka dayika niştiman wekhev in

17. Seîd Veroj, *Dadgehîkirina Serokkomar Qazî Mihemed*, Weşanên Bîr, Dîyarbekir, 2007, r.12.

18. Hulûsi Turgut, *Barzani Dosyası*, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1969, r. 166.

19. Naci Kutlay, 21. *Yüzyıla Girenken Kürtler*, Pêrî Yayınları, İstanbul, 2002, r. 453-454.

û mafê wan ên neteweyî di çarçoveya Iraqê de tête nasîn.” Lê belê ji demeke kurt şûn de, rejîma nû ya Iraqê, pêngavên hatine avêtin û guherînên Makezagonê ji bîr ve kirin, peyderpey makezagona nû binpê kirin û dest bi girtin û operasyonên nû kirin.

Ji ber vê helwest û polîtîkaya Iraqê, di Eylûla 1961an de bi serokîya Mistefa Barzanî şoreşa kurdan ji nû ve dest pê kir. Berîya ku Şoreşa Eylûlê dest pê bike M. Barzanî, ji bo hevdîtina bi rêvebirên YSê re di meha Çirîya Paşî ya sala 1961ê de serdana Moskowayê kir. Dema ku M. Barzanî careke din dest bi şerê pêşmergeyî kir, 58 salî bû. Heta destpêka salên 1970yî, li hember deshelatdariya dagirkerên Iraqê, di çarçoveya amanca “ji Iraqê re demokrasî û ji Kurdistanê xudmuxtari” de, şerekî dijwar da meşandin. Di 17ê Temûza sala 1968an de, Beasîyan bi derbeyeke leşkerî desthilatî bi dest xistin, Ahmed Hesên El-Bekir bû serokê konseya şoreşê û Seddam Husên jî bû cîgirê wî. Bi tevî desthilatdariya Partiya Beasê, ji salên 1968an şûn ve siyaseta erebkirinê hate berfirehkirin. Lêbelê bi tevî hemû siyaseta texrîbkar û kirêt, hikûmeta Beasî ya Iraqê mecbûr ma ku bi kurdan re peymaneka nû çêke. Di 11ê Adara sala 1970yî de li ser esasê cografîya dirokî ya Kurdistanê, bi Sedam Husênê serokê hikûmeta Iraqê re paymana Xudmuxtariyê hate çekirin. Lêbelê ji ber rewşa Kerkûkê, peymanê Adara 1970yî ji aliyê rejîma Beasî ve nehatibû hezîmkirin. Beasîyan bi navê çepgirîyek derewîn, dixwest têkilîya xwe û YSê bi pêş bixin. Di sala 1972yan de, di navbera Bexda-Moskowayê de ji bo bîst salên dahatûyê, peymanê dostaniyê hate îmzekirin. Em dikarin encama van têkilîyên girîft bi vê kurtehevokê binin ziman. Şoreşa 11ê Îlonê bi çekên Yekîtiya Sovyetê dest pê kiribû û têkçûna Xudmuxtariyê jî bi piştgirîya çek û pisporên leşkerî yên Sovyetê pêk hat.

Di wê demê de, ev destkevtiyên başûrê Kurdistanê, li ser kurdên çar parçeyên Kurdistanê jî tesîreke pirr girîng kir. Di vê nav-

berê de hikûmeta Beasî ya Iraqê, ji bo kuştina wî, gelek caran hewl dan lêbelê miwafiq nebûn. Di destpêka sala 1974an de, her ku diçû nakokîyên di navbera kurd û ereban zêdetir dibûn, meseleya nedîyarîya dahatûya Kerkûkê û problemên tetbîqkirina peymanê “Xudmuxtari/Otonomî”yê, nîşanên qirîzekê hîn mezin ên di navbera her du alîyan didan. Di 29ê meha Adara 1974an de, rojnameya *Cumhuriyet* a Tirkî, di derbarê vê babetê de meqaleya sernivîsa rojnameya *Le Monde* ya fransîzî bi zimanê tirkî belav dike ku di naveroka wê meqaleyê de li ser rewşa siyasiya navneteweyî û tevgera başûrê Kurdistanê anlîzek hatiye belavkirin. Li gor vê analîzê, di hundir de hikûmeta Beasî piştgirîya Partiya Komînistên Iraqê û gruba Nasirparêz ên di kualîsyonê de girtiye, konjoktora siyasî ya navdewletî jî dijrabere Mele Mistefa Barzanî ye. Li gor rewşa siyasî ya navdewletî: Kurd nikarin piştgirîya Moskowayê bigrin, lewra berîya du salan di navbera Kremlîn û Bexdayê de peymaneke dostaniyê hate îmzekirin; Îsraîl jî ber problemên xwe, nikare piştgirîya pêdivî bide Barzanî; Serok Nixson, ji bo ku xwe li ber dilê ereban şîrîn bike û polîtîkaya xwe ya nû di Rojhelata Navîn de nexerteriyê, bi ihtimaleke mezin dê piştgirîya Barzanî neke.²⁰

8. Peymana Cezayîrê û têkçûna Xudmuxtariya 11ê Adara 1970an

Piştî ku roja 6ê Adara 1975an di navbera Iraq û Îranê de Peymana Cezayîrê hate morkirin, piştgirîya navdewletî ya Amerîka û Îranê jî hate birrîn. Li gor vê rewşa nû ya siyasî, heman demî ji aliyê dewleta Iraqê ve Peymana Xudmuxtari hate betalkirin. Iraqê, bi alîkarîya hêzên derve û bi hemû qeweta xwe ya hundirî êrîş anîn li ser Kurdistanê. Di vê navberê de, di 11ê Adara 1975an de, hevdîtinek di navbera Şahê Îranê û Serok Mistefa Barzanî de pêk hat. Şahê Îranê di vê hevdîtînê de ji M. Barzanî û şanda bi wî re dibêje: “Me ji bo berjewendiyên xwe bi Iraqê re peymanek çekir. Di vê rewşa hanê de sê rê

20. *Cumhuriyet*, 29 Mart 1974 (Ji Arşîva Lutfi Baksî (lutfibaksi@hotmail.com))

li ber we hene: An hûn ê teslîmê Iraqê bin, an li Îranê bibin penaber an jî hiç bawerîya xwe bi sînoren Îranê nehênin û şer berdewam bikin.”²¹

Bi tevî ku peymanek di navbera alîyan de hebû, lêbelê M. Barzanî hiç wextekê bawerî bi Şahê Îranê neanîbû. Piştî ku ji Îranê vedigerin, di 12ê Adarê de bi serkirdeyên şoreşê re kombûnek çêdikin. Di encama kombûna 12ê Adarê de, biryara serkirdayetîya şoreşê ew bû ku li hemberê desthilatdarîya Beasî ya Iraqê şer û berxwedan dewam bike. Ji hevdîtina Îranê şûn ve bi Amerîka û Îsrailê re jî hevdîtînen veşartî çêbûn, wan jî bext û sozê ji bo piştgirîya şoreşa başûrê Kurdistanê ji bîr kirin û gotin di vê babetê de em nikarin hiç tiştêkî ji we re bikin. Di encama van têkilî û hevdîtînen siyasî de, serkirdayetîya tevgera şoreşê, bi egera ku piştgirîya siyasî ya navdewletî nîne û qetlîmên siwîl ên mezin çenebin, şer dan rawestandin. Hejmareke pirr zêde ya xelkê siwîl û serkirdeyên siyasî li Îranê bûn penaber. Sekreterê wê demê yê PDKê Mehmûd Osman, li ser vê babetê ji devê Serok Mistefa Barzanî neqil dike û dibêje: “Bi dîtina min, divê em derbasê Îranê bibin, heta ku keyseke nû ji bo me peyda bibe em li wê derê bimînin. Weha xuya dibe ku ev tîfaqa Iraq û Îranê, mudetekê dirêj dewam nake.”²²

Bi rastî jî piştî pênc salan, sala 1980yî, di navbera Iraq û Îranê de şerekê nû dest pê kir.

Li ser pirsê rojnamevanê Misrî M. H. Heykel, di bin sernivîsa “Kürdistan’ın İhtiyar Kartalı ile Konuşma [Axaftina bi Hêloyê Pîrê Kurdistanê re] de Serok M. Barzanî li ser vê babetê weha dibêje:

“Ez vê bibêjim ku şoreşa kurdan bi dawî nehatîye, tenê ji bo demeke hatîye rawestandin. Rola min a şexsî bi dawî hatîye lêbelê gelê kurd heye. Ji bo rêxistinkirina têkoşîna şoreşê, dê serok û serokatîyên nû ji nav gelê kurd peyda bibin.

Ez teslîm nebûm, terciha min ev e ku ji bo demekê xebata şoreşê bidim rawestandin. Piştî girtina sînoren Iraqê jî, me karibû xebata şoreşê berdewam bikira. Feqet min nexwest xwîna gelê kurd û gelê Iraqê bête rijandin. Min terciha xwe li ser nerijandina xwînê kir.”²³

9. Koça dawî

Êdî digel pîrbûnê, nexweşîya penceşêrê jî xwe li bedena serok Mistefa Barzanî pêçandibû. Ew, di îlona sala 1975an de, ji ber nexweşîya xwe di ser Îranê re çû Amerîkayê. Vê cara pêşîyê, nêzîkê mehek li Amerîkayê man û di 10ê Çirîya Pêşî de vegeriya Îranê. Di 19ê Hezîrana 1976an de careke din berê xwe dan New Yorka Amerîkayê. Vê carê êdî ji bo dermankirina nexweşîyê, ew, heta roja mirina xwe li Amerîkayê dimîne. Dema ew ji ber nexweşîya xwe li Amerîkayê dimîne, gelek caran hewl dide ji bo dîtina hinek siyasîyên Amerîkayî û piştgirên miletê kurd, da ku îxanet û xapandina dewleta Amerîkayê ji rayagiştî re aşkere bike û herweha têkiliyên nû pêk bihêne. Ew, di vê hewldana xwe de qasê pêdivîyê bi ser neket. M. Barzanî yê serokê tevgera rizgarîya neteweya kurd, bi vê nexweşîya xedar û bêderman, roja 1ê Adara sala 1979an di nexweşxaneyê George Town de koça dawî kir. Serok Mistefa Barzanî, ji çaryeka sedsala 20an şûn ve, di nav gerîneka agirê Rojhelata Navîn de, ji nîv esrî zêdetir serokatîya tevgera rizgarîya Kurdistanê kir û bandora wî li ser çar aliyên Kurdistanê û hemû herêmê jî çêbû. Ew bavê heşt zarokan bû; pênc zarokên kur û çar ji keçên wî çêbûne. Navê kurên wî; Ubeydullah, Lokman, Îdris, Sabir û Mesûd in. Piştî mirina Serok Mistefa Barzanî, di kongreya 9an de Mesûd Barzanî ji bo serokatîya PDKê hate hilbijartin.

Li ser mirina Serokê neteweyî yê kurd Mistefa Barzanî, gelek gotar û daxuyanîyên siyasîmedar û nivîskarên bîyanî hatine belavkirin. Serokkomarê kevn ê Misrê **Cemal Ebdulnasir** dibêje: *Serokekî ku kevnî û nû-*

21. Hulûsî Turgut, Jêdera berê, r. 420.

22. Dr. Mehmud Osman, *Yenilginin Nedenlerini Açılıyor*, Özgürlük Yolu, Aralık-Ocak 1978, no: 31-32, r. 22.

23. *Özgürlük Yolu*, no: 5, Ekim 1975, r. 58 (Ji Arşîva Lûtfî Baksî).

jeniyê digîjîne hev. Xwe bi her awayî daye te-koşîna gelê xwe. Serokwezîrê kevn ê Lubnanê **Kemal Canpolat** dibêje: *Serokekî dirokî bû, bi salan li hember neheqî û barbariyê ji bo azadîya gelê xwe têkoşîya. Serleşkerê îngiliz **Edgar O'Ballance** dibêje: Ya rastî Mistefa Barzanî, serokê têkoşer, diroka şoreşa kurdî ye. Serokkomarê kenv ê Misrê **Husnî Mubarek** dibêje: *Mustafa Barzanî merivekî mezin bû... pêwîst e em diroka wî bixwînin. Rojnamevanê navdar ê Amerîkî **Dana Adams Schmidt** dibêje: *Di Rojhilata Navîn de serokekî mîna wî nehatiye dîtin...*"²⁴**

Mistefa Barzanî, hemû jîyana xwe di rêya têkoşîna tevgera rizgarîya neteweya kurd de derbas kirîye û ji pêncî salan zêdetir di asta herî bilind de temsîla tevgera neteweyî ya kurd kirîye. Wî; jîyana xwe beşê miletê Kurdistanê kir, bû pêşmerge, serkirde û serokê doza rewa ya miletê kurd. Bi vê xebat û têkoşîna xwe ya neteweyî, bû remzê berxwedan û hişyarîya neteweya kurd. Wî, pêşkevtin û destkevtiyên têkoşîna rizgarî ya neteweyî, wek berhema xebata gelê Kurdistanê didît û xwe jî wek xizmetkarekî vê xebatê bi nav dikir. Ew, di axaftineke xwe ya roja 15ê Nisana 1967an de weha dibêje: "Di hemû jîyana xwe de, her karê ku min di seha sîyasî û leşkerî de ji bo şoreşê pêk anîye, bi hevkarîya heval û dostên min çêbûye. Hemû dizanin ku min hîç îxanet bi hevalên xwe re nekirîye, min xwe bi ser hevalekî din re negirtîye, hîç temahîyek li malê dinyayê nekirîye. Çi tişt di tûrikê min de hebûye, min bi hevalên xwe re parve kirîye, min tehemûla birçîtî, tazîtî û pêxwasîyê kirîye. Di dema şer de, her dem li rêza pêşî bûm, di ciyên zehmet û xeternak de li pêşîya wan meşiyame. Lewra min canê xwe ji canê yên din ezîztir (xoşewîstir) nedidît."²⁵

Wî, digel zimanê xwe yê kurdî, zimanê erebî, farisî û rusî dizanî û hinek jî bi tirkî zanibû. Her çiqas ji salên 1958an şûn ve, çarçoveya sîyaseta neteweyî ya Serok M. Barzanî û PDKê, bi dirûşma "*ji Iraqê re demokrasî û ji Kurdistanê re xudmuxtari*" hatibe diyarîkirin jî, ew, di diroka gelê Kurdistanê de wek remzê têkoşîna rizgarîya neteweyî û dahiyekî leşkerîyê tête dîtin. Bi tevî ku demek dirêj li hemberê dewletên dagirker şer kirîye, her dem şiddet û sîyaset bi xetên sor ji hev cûda kirîye, hîç rê nedaye ku teror û tûndrewî wek rêbazeke sîyasî bête bikaranîn. Gelek bûyerên pêkhatî didin nîşandan ku wî, qethen ji dadweriyê tawiz nedaye û ji zemîna meşrûyetê derneketîye. Wî, bi taybetmendiyên xwe yên balkêş, bala serok û rojnamevanên navdar ên dinyayê jî kişandîye ser xwe. Serok Mistefa Barzanî, tekoşîna serxwebûn û azadîya neteweya kurd wek terzekê jîyanê pe-jirandîye; nîrxên kulturî û dirokî yên civaka kurd kiriye bingeha armanca tekoşîna xwe ya sîyasî û li ser vê bingehe di başûrê Kurdistanê de têkilîyên civakî-êşîrî veguherîye ber bi têkilîyên civakî-neteweyî ve. Li gor hevpeyvîna wî ya bi rojnamevan Hulûsî Turgut re; "Zewqa herî mezin a M. Barzanî; çekirina darîkê cixarê, kevçiyên darîn û pêçandina cixarê ye ji bo kesên dorûberê xwe...."²⁶

Îro li başûr, bakur, rojava û rolhelatê Kurdistanê gelek rêxistinên sîyasî û takekes xwe bi pevgirêdanîya rê û rêbaza Serok M. Barzanî didin nasîn. Mimkun e pirranîya kurdan bi vê awayê hestên xwe bînin ziman û xwe bi girêdayî doz û amanca wî bibînin. Lêbelê divê em vê yekê baş û rast têbigîjin ku nivîsandin û bîranîna Serok M. Barzanî; ne ji bo bîranîna cismê wî ye, di şexsê cenabê wî de bîranîna armanc, felsefe, rê û rêbaza têkoşîna wî û doza serxwebûna neteweyî ye, parastina serxwebûn û dewletbûna Kurdistanê ye.

24. Mehmed Dehisiwar, *Kovara War*, h.: 13, r. 85.

25. Mesûd Barzanî, *Barzanî ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, Doz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, r. 516-517.

26. Hulûsî Turgut, *Barzani Dosyası*, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1969, r. 164 (Ji Arşîva Lûtfî Baksî).

“Ateş- Kan- Barut Günleri”nde diplomasi ve asırlık Kürt çağrısı...

Mehmet BAYRAK

Mehmet BAYRAK

Kovara DENG

Bilindiği gibi II. Abdülhamid istibdatına son vererek 1908’de II. Meşrutiyet yönetimini kuran **İttihat ve Terakki Hareketi**’nin beş kurucu üyesinden ikisi Kürt aydınıydı. Bunlardan biri Malatya/ Arapgirli **Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ) Bey**, diğeryse Diyarbakirli **Dr. İshak Sükuti Bey** idi. Abdullah Cevdet, 1930’lu yıllara kadar yaşamış ancak İshak Sükuti 1912’de vefat etmişti.

Hareketin temel amacı, 1878’de I. Meşrutiyet Meclisi’ni dağıtan **Abdülhamid** yönetimine son vermek ve Osmanlı’nın **“İttihad”**ı yani “birliği” ve **“Terakkisi”** yani “birlikte ilerlemesi” ekseninde yeni bir “meşruti devrim” gerçekleştirmekti. Örgütün Diyarbakir’deki şubesinin adı da **Osmanlı-Kürd İttihat ve Terakki Cemiyeti** idi.

Abdülhamid istibdadına son verilmesi ve Meşrutiyet Devrimi’nin ilan edilmesinden sonra **Dr. Abdullah Cevdet Bey**, özelde hemşerilerine, genelde tüm topluma yönelik bir **“Hutbe”** yayımlıyor ve bunu kitapçık olarak bastırıp yayıyordu (1909).

Bu söylevde, *“Hemşerilerim ve ey Türkiyeli vatandaşlar! Bugün Hürriyet Bayramı’dır,*

haydi herkes barışın!” diyor ve sözlerini şöyle sürdürüyordu:

“Umum vatandaşlar; Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi hasılı Müslim ve Gayrimüslim bütün vatandaşlar, birbirinizi kucaklayın. İlim, hüner, sanat tahsiline, şirketler te’sisine el birliğiyle ve karşılıklı yardımlaşmayla çalışın. Birbirinizin lisanlarını öğrenin. Ecnebi lisanlarını, Fransız, Alman, İngiliz lisanlarından hiç olmazsa birini mutlaka çocuklarınıza öğretin...” (M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I**, Özge yay. Ank.1994, s. 17-18).

Avrupa demokrasilerini ve özgürlükleri yakından gözlemlemiş, seçkin bir Osmanlı ve Türkiyeli aydın olarak **Dr. Abdullah Cevdet**, özgürlüklerin insan ve toplum yaşamındaki kaçınılmazlığını içselleştirdiği için hutbesini/söylevini şu sözlerle noktalyordu: **“Hürriyet canımızın canı; hürriyet, hayatın hayatıdır.”**

Meşrutiyet Devrimi, ilk dönemde diğer halklar gibi Kürtler’de de büyük bir umut ve sevinç yaratmıştı. Kurulan iki meclisli (**Meclis-i Mebusan** ve **A’yân Meclisi/ Senato**) Parlamento’da Kürtler de yerlerini almışlardı. Keza, 1865’te Dersim’de kurulan

Kürd-Ermeni İstiklal Komitesi'nin ardından 1900 yılında kurulan **Kürd Azm-i Kavî Cemiyeti**'nden sonra 1908-1920 yılları arasında 20 dolayında Kürt demokratik örgütü kurulmuştu ki, bunların içinde siyasi partilerin yanısıra kadın ve gençlik örgütleri ile çok sayıda kültür-eğitim derneği kuruluyordu. Yine bu örgütlerin 15 dolayında Kürt kimlikli gazete ve dergisi bulunuyordu. (Bu periyotlar için bkz. Malmisanij-M. Lewendi: **Li Kurdistana Bakûr û Li Tirkîye Rojnamegeriya Kurdî**; Özge Yay.; Ankara; 1992).

Fakat bu umutlu bekleyiş fazla sürmemiş, iktidara gelen **İttihat ve Terakki Fırkası** yönetiminin Selanik Kongresi ile hemen tümüyle Balkanlı ve Kafkasyalı "Türk-İslamcı" kadroların eline geçmesiyle başta **Dr. Abdullah Cevdet Bey** ile Ağrı Hareketi'nin lideri **İhsan Nuri Paşa** olmak üzere yurtsever Kürt aydınları bu partiden koparak Kürt demokratik örgütlerine geçmişlerdi.

Bu yönetimin Alman militarizmiyle birlikte girdiği I. Dünya Harbi yıllarında **"etno-dinsel arındırma/tektipleştirme/Türk İslamlaştırma"** politikası ekseninde uyguladığı soykırım, katliam, sürgün ve asimilasyon politikaları çelişkileri iyiden iyiyeye artırıyordu.

Mütareke ve "Milli Mücadele" Dönemeci

İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin Alman militarizmiyle birlikte yenilmesi üzerine iktidara gelen **Hürriyet ve İtilaf Partisi**, Kürtlerin kopuşunu engellemek için kolları sıvamış ve en büyük Kürt örgütü olan **Kürdistan Teali Cemiyeti** yöneticileriyle, **"Kürdistan'a özerklik verilmesi"** temelinde anlaşma yapıyordu. İngiltere Hükümeti de bu temelde görüşmeler yapmış ve taahhütte bulunmuştu.

Padişah görevlendirmesi ve İstanbul'daki İngiliz işgal güçlerinin izniyle İstanbul'dan

ayrılarak Samsun üzerinden Kürdistan'a geçen **Mustafa Kemal**'in asıl amacı ise Kürt halkının desteğini sağlamak ve Rojava bölgesinde Fransızlar'a karşı "çete savaşı"na başlamış olan sivil kuvvetleri yanına almaktı. O dönem Halep vilayetine bağlı olan Maraş, Antep, Urfa, Antakya bölgesindeki çetelerin önemli bir bölümü Kürt çeteleriydi. Sadece Antep'teki 16 çetenin 12'si Kürt çetesi idi.

Nitekim, 1919-1920'lerde imzalanan Erzurum, Amasya, Sivas Kongre Protokolleri; 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa); Mustafa Kemal'in Meclis konuşmaları; 1922'de Meclis'te görüşülen "Kürt özerkliği"ne ilişkin kanun tasarısı; buna bağlı olarak bizzat "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla cephe komutanlıklarına gönderilen genelgeler; 1923'te yeni devletin eşitlikçi yapılanması konusunda gazetelerin baş yazarlarına İzmit'te yapılan açıklamalar ve nihayet "Türk ve Kürt delegasyonu" adına Lozan'a katılan Kürt kökenli İsmet (İnönü) Paşa'nın iki halkın eşitliğine ilişkin söylemi, Ankara Hükümeti'nin izleyeceği yeni politikanın ana hatlarını oluşturunuyordu.

Koçgiri Süreci

Dersim/Koçgiri bölgesinden 1920/21'de yapılan resmi başvurular da esas olarak bu vaatlerin güvenceye alınmasını hedefliyordu.

1918- 1921 yılları arasında **Kürdistan Teali Cemiyeti** gibi dönemin en etkin demokratik Kürt örgütlerinde yer alan **Vet. Dr. Mehmet Nuri Dersimi**, Koçgiri Konfederasyonu'nun liderlerinden **Alişan Bey**, kardeşi **Haydar Bey** ve şair **Alişer Efendi** gibi aydınların önderliğinde Koçgiri halk hareketinin gerçekleştirilmesi aşamasında, Cemiyet Merkezi'nin çalışmaları doğrultusunda birtakım diplomatik girişimlerde bulunulur.

Kürt delegasyonu adına **Paris Barış Konferansı**'na katılan **Şerif Paşa**, sonradan **Said-i Kürdî** gibi kimi Cemiyet

üyelerinin tepkisiyle görüşmelerden çekilse bile, **Sevr Barış Antlaşması**'nın 62-64. Maddeleri uyarınca **“özerk bir Kürt yönetimi”**nin kurulması kararlaştırılmış olduğu için, hem Ankara'da açılan Meclis'in bu karara uyup uymayacağı soruluyor hem de daha güçlü ifadelerle, iktidardaki **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** ile **Kürdistan Teali Cemiyeti** arasında varılan anlaşma gereğince **“Kürdistan'da kurulacak özerk yönetim”** kararına M. Kemal Hükümeti'nin de uyup uymayacağı soruluyordu. 5 Maddelik **“Muhtıra- Mektub”**un içeriği şöyleydi:

“1- Kürdistan özerk yönetimine olur veren İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu konudaki kararını Mustafa Kemal Hükümeti'nin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması,

2- Kürdistan özerk yönetimi hakkında M. Kemal Hükümeti'nin görüş noktasının ne olduğu konusunda Dersimliler'e acele cevap verilmesi,

3- Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan bölge hapishanelerindeki Kürt tutukluların derhal serbest bırakılması,

4- Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerde Türk hükümeti yöneticilerinin çekilmesi,

5- Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askeri birliklerin derhal geri alınması (15 Kasım 1920)”

Bu diplomatik girişimin asıl öncüleri **Dr. Nuri Dersimi** ile **Alişer Efendi** idi. Ancak, Muhtıra- Mektub'u asıl kaleme alanın, daha önce Seyid Rıza'nın babası **Seyid İbrahim**'in Ağdat'taki evinde bir özel “mektep” açmış olan, Nuri Dersimi'nin babası **İbrahim Efendi** olduğu belirtilmektedir.

Koçgiri Aşiret Reisi **Alişan Bey**'e ve **Nuri Dersimi**'ye, ilk Meclis'e katılmaları için **M. Kemal**'den davet gelmiş, ancak “Kürt hareketini pasifize etmeyi” hedeflediği için bu davet kabul edilmemişti. Nitekim, üstteki diplomatik girişimden sonra Nuri Dersimi tutuklanarak, Divriği Hapishanesi'ne atılmış; ele geçirilemeyen Alişer hakkında da Meclis

gizli toplantılarında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. (Bu gizli celse görüşmeleri için bkz. M. Bayrak: **Dersim- Koçgiri**; Özge yay. Ank.2012, s. 183- 205).

Koçgiri'ye ilişkin pek bilinmeyen bir diplomatik girişime de, Kürt ulusal hareketindeki tanıklıklarından tanıdığımız aydınlardan **İsmail Hakkı Şaweys** yer vermektedir.

Buna göre, Dersim/ Koçgiri Kürtleri'nin güçlü görüldüğü bir dönemde, 10 Mart 1921'de **Mustafa Kemal**, Sivas Valisi aracılığıyla taleplerin bildirilmesini ve korunan **Ermeniler**'in teslim edilmesini ister. Onlar da, telgrafla şu cevabı verirler:

“Temiz bir kalple görüş ve düşüncelerimizi aşağıda geçtiği şekilde size sunuyoruz:

Savaş ve kan dökmek Kürt ve Türk'ün çıkarına değildir;

Mustafa Kemal Paşa, Sivas ve Erzurum Kongrelerinin kararı üzerine Kürdistan'ın sınırlarının büyük ölçüde ayrılması gerekiyor;

Hükümetin kararıyla Kürdistan idari, ekonomik ve bilgi açılarından bağımsız olmalı ve Türkiye ile aynı olacak şekilde bakılmalı;

Osmanlı'nın eski siyaseti Kürdistan için canlandırılmamalı. Kürd'ün hakları tanınmalı. Türk nasılsa Kürd'e de o şekilde bakılmalı ve devlet işlerine katılmalı;

Koçgiri Kürtleri'nin isteklerine karşı güç kullanmanın sonucu kötü olur. Değil sadece Koçgiri, ağır vergi yükü altında hepimizin hayatı zehir oldu. Biz bütün Kürtler, okulsuz, hastanesiz ve doktorsuzuz. Dünya Savaşı evimizi viran etti. Bundan dolayı Kürdistan'ın yeniden yapılanmaya ihtiyacı var;

Bütün mahkumlar bırakılmalı. Türk askeri Kürd'e düşman gözüyle bakmamalı. Biz zorunlu ve meşru olmadığımız sürece kan dökmeyiz.

Yanımızdaki Ermeniler'in hepsi çocuk, kadın ve yaşlılardır. Silahsızlar, bize sığındılar ve de masumlar. Bundan dolayı onları teslim etmeyiz.”

(Bkz. Sabah Galib: **1919- 1923 Yılları Arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kürt Meselesi Karşısındaki Tutumu ve 1922 Tarihli Kürt Otonomisi Kanunu'nun Metni**; Birnebun, Sayı: 39/ 2008).

Bu diplomatik girişimler devam ederken, Ankara Hükümeti bir oldu-bitti yaratıp, Sivas'taki Merkez Ordusu Komutanı **Sakallı Nurettin Paşa** öncülüğünde, subay üniforması giydirilen **Topal Osman**'ın milislerinin de yardımıyla Koçgiri'de büyük bir katliam gerçekleştirir... (Bu konuda bkz. Dönemin Sivas Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran: **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**; Çağdaş yay. İst. 1982, s. 69- 88).

Sevr Antlaşması sonrası, kısa adı **"Kürdistan Komitesi"** ya da **"Azadi"** olan **Kürdistan Bağımsızlık ve Kurtuluş Komitesi Genel Merkezi**'nce bir **"Deklerasyon"** yayımlanır. Bunun maddeleri şöyledir:

Kürdistan Komitesi, hiç bir devletin âleti değildir. Gayesi, meşru olan ulusal haklarını elde etmektir. O da:

Milli sınırlarının ayrılıp belirlenmesi, hizmet ve işlerinde bağımsız bir merkeze ve bağımsız bir yönetime sahip olması;

Ulusal sınırlar içinde Kürtçe'nin resmi dil olarak kabulü;

Kendi memurlarının kendilerinden olması;

Jandarma teşkilatının Kürtler'e ait olması;

Kürt erlerle subayların müşterek orduda özel kıtalar oluşturmaları, Kürt dilinde talim ve terbiyeye tabi tutulmaları.

2- Ulusal gayenin husulüne kadar mücadeleye devam edilecektir. Dış ve iç zararlarla akan kardeş kanlarının maddi ve manevi sorumluluğu, Ankara'ya aittir.

3- Komite, davayı barış yoluyla halle hazırır.

4- Akıtılacak kan oranında Kürtler'in ileri sürecekları şartlar ağırlaşıacaktır.

(Bkz. M. Bardakçı'dan aktararak, Hakkı Devrim: **80 Yıl Önceki Kürt Talepleri**; Radikal gaz. 19 Ağustos 2009).

Meclis'te, başta Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey** ile Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey** olmak üzere, başkaca Kürt milletvekilleriyle Türk vekiller arasında yoğun tartışmalar yaşanıyordu. Divirigi'de tutuklanmış olan **Nuri Dersimi**, Hasan Hayri Bey'in girişimleri sonucu serbest bırakılırken; tartışmaların odağında olan **Alişer**, Dersim'e sığınmış olduğu için gıyabında yargılanır ve cezalandırılmaz...

Mustafa Kemal'in "İkili" Politikası

Her Kürt talebine bir "dış mihrak" yaftası yapıştırmayı alışkanlık haline getiren İttihadçı- Kemalist zihniyet, burada da aynı yola başvurarak, konuyu Meclis gizli oturumlarında tartışma ve zaman kazanma yolunu seçiyordu. Oysa, üstteki talepler daha Aralık- 1918'de **Kürdistan Teali Cemiyeti** ile dönemin iktidar partisi **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** arasında bir protokole bağlanmış; yeni **Kuva-yı Milliyeci Kemalistler** de aynı doğrultuda Kongre kararları almışlardı.

Ankara Hükümeti, Kürtler'i oyalamak için bu arada **"1921 Anayasası"**na da **"vilayetler esasına uygun bir muhtariyet"** ilkesini koyar. Ertesi yıl da buna uygun olarak Meclis gizli görüşmesinde Kürdistan'a **"muhtariyet"** verilmesine ilişkin bir karar alır ve bir **"Genelge"** yayımlar. (Söz konusu Kanun tasarısı ve Genelge için bkz. **Kürtler'e Mahalli İdare**, 2000'e Doğru Dergisi, Eylül- 1987; Prof. Dr. Robert Olson: **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Şeyh Said İsyanı/ 1880-1925**; Özge yay. Ank. 1992, s. 244- 246; Murat Issı: **Yunan Belgelerinde Kürtler'e Özerklik**, Kürt Tarihi, Sayı:6/ 2013).

Bunların tümünün, Kürtler'in oyalanması amacını taşıdığı, ancak **Lozan Antlaşması** imzalandıktan sonra ortaya çıkacaktır...

Mustafa Kemal, bir yandan Kürtler'in desteğini sağlamaya çalışırken bir yandan da İngiliz yetkililerin **Kürd Cemiyeti**

temsilcileriyle “Kürdistan’a özerklik verilmesi” temelindeki mutabakat metnini bir Fransız periyodunasızdırarak, Fransızlar’ın İngiltere’ye tepkisini çekmeyi başarıyor ve Amerikan asıllı Fransız ajan-gazeteci **Madam Gaulis** ve İngiliz temsilciler aracılığıyla 1921 ve 1922 yıllarında her iki devletle de gizli anlaşmalar imzalıyordu. Böylelikle Kürdistan’ın güney ve batı bölümlerinin bu devletler arasında bölünmesi koşuluyla, Ege’de Yunanlılar’ın, güneyde İtalyanlar’ın ipi çekilmiş oluyor ve Kemalistlerin işi kolaylaşıyordu.

1921-1922 yıllarında Ankara Hükümeti’nin İngiliz ve Fransız hükümetleriyle imzaladığı gizli anlaşmalar, hem İngilizlere bırakılan Güney Kürdistan’da hem de Fransızlara bırakılan Güneybatı Kürdistan’da -yani Rojava’da- tepkilere yol açmıştı. Osmanlı/Türk yönetimi bir yandan askeri kanaldan Güney Kürtlerini İngiliz yönetimine karşı kışkırtarak güç kazanmaya çalışıyor, bir yandan da Mustafa Kemal’den çok önce Fransızlara karşı isyana duran Rojava Kürtlerini oyalamaya çalışıyordu.

Ancak 1922’de bu gizli anlaşmaları haber alan **Çiyayi Kurdan/Kürd Dağı** bölgesi Kürtleri, Ankara’ya gelip bir **Mutalebât (Talepler Listesi)** hazırlayarak Meclis’e veriyordu. Bu “**muhtıra mektupta**”, adeta bugünkü trajik gelişmeler görülürcesine bölünmeye şiddetle karşı çıkılıyordu. Dönemin Başbakanı **İsmet Paşa** ise, uyarı amaçlı bu muhtıra- mektubu Lozan görüşmeleri sırasında, “Kürtler’in ayrılmak istemedikleri”nin kanıtı olarak sunuyordu... (İlk kez Osmanlıcadan çevrim yazısını yaparak yayımladığımız bu önemli belge için bkz. M. Bayrak: **Milli Mücadele Yıllarında Kürddaglı Kürtler’in Dayanışma Deklerasyonu ve İstekleri**; Kürdoloji Belgeleri- II, Özge yay. Ank. 2004, s.231- 262).

Bu gelişmelerden sonra 6 Mart 1923’te Meclis’te bir konuşma yapan Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey**, “Türk’le Kürt teşrik-i mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için akıbet yoktur. Bu nedenle, herhangi biri diğerine ihanet ederse ikisi için de akıbet yoktur” diyerek

taraffarı uyarıyordu. O zaman bu sözler ayakta alkışlanıyor ancak iki yıl sonra, 1925 Hareketi bahane edilerek **Yusuf Ziya Bey**, birçok **Kürt Azadi Cemiyeti** üyesiyle birlikte idam ediliyordu...

Legal örgütlenmeler yasaklandığı için **Miralay Cibranlı Halit Bey** başkanlığında kurulan **Kürdistan Azadi Cemiyeti**’nin, bugün elimizde çok sayıda aktif yöneticisinin

ismi bulunmaktadır. Örgütün en aktif şubeleri İstanbul, Erzurum ve Diyarbakir şubeleridir ancak Kürdistan’ın birçok ilinde örgütlüdürler. Harekette yer alan kimi Kürt

aydınları anılarında belli isimler verseler de, en ayrıntılı listeyi Batılı arşivlerden yararlanan Kürdolog **Prof. Dr. Robert Olson**, ilk kez Türkiye’de yayımladığımız sözkonusu çalışmasında yayımlıyor (Bkz. S. 247- 250). (Bu konuda ayrıca bkz. Zinar Soran: **Civata Azadiya Kurd/ Kürt İstiklal Cemiyeti**, Çıra Dergisi, Sayı:1-2/ 1995; Dr. Oğuz Aytepe: **Kürt İstiklâl Komitesi**, Tarih ve Toplum, Mayıs- 1998; Dr. Naci Kutlay: **Azadi Örgütü I/ II**, Öz- Po., 20/21.2.2004 M. Emin Sever: **Kürt Tarihinden Bir Kesit: Azadi Örgütü ve Cibranlı Halit Bey**; Bir Dergisi, Sayı:2/ 2005; Hüseyin Akar: **Tarihin Karanlık Sayfalarına Yolculuk/Hasan Hayri Bey Neden İdam Edildi?**, Dersim’de İklim, Sayı:59/ 2011; Sedat Ulugana: **Cibranlı Halit Bey**, Politik Art, Sayı:88/ 2012; Tahsin Sever: **Kürdistan İstiklal Komitesi (Azadi) Lideri Cibranlı Halit Bey**; Kürt Tarihi, Sayı:18/ 2015).

Ankara Hükümeti’nin Fransız ve İngilizlerle gizli anlaşmalarından sonra, Kürtler yönünü **Sovyetler Birliği**’ne çevirirler. Nitekim, Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey**, 1923’te İstanbul’da Sovyet temsilcileriyle görüşür ve 1924’te **Komiteya Merkeziya Kurdistan**’ın programını Sovyet yetkililere sunar. 25 Maddeden oluşan Programda, Kürtler’in demokratik talepleri açıkça ortaya konur. (Program için bkz. **Kürt İstiklal Komitesi Programı/ Kısım-ı Siyasi**, Tarih ve Toplum, Sayı:173/ 1998)

Cıbranlı Halit Bey'in öncülüğünü yaptığı **Erzurum Komitesi** de 10 maddelik bir karar alarak, bunu taraflara bildirir. Ancak Sovyetler Birliği, Ankara Hükümeti'ni Fransa ve İngiltere'ye, daha doğrusu Batı'ya kaptırmak istemediği için -Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katlinde olduğu gibi- geri durmayı tercih eder. Komite'nin karar ve şartlarında; Kuzey, Doğu, Güney ve Rojava'daki Kürt illerini içine alacak bir Kürdistan kurulması ve Komünist/ Sosyalist öğretinin yayılmasına karşı çıkılmaması öngörülmüyordu. (Bu diplomatik girişimin ayrıntıları için bkz. Osman Aytaç: **Sovyet Arşivini İnceleyen Dr. Fevzi Namli İle Röportaj/ SSCB, Şeyh Said'e Neden Yardım Etmedi**; Nuroj gaz. Sayı:31/ 1997).

İngiliz arşivlerinde çalışan **İhsan Şerif Kaymaz** ise, 1 Ağustos 1924 tarihinde Diyarbakır'da bir **"Türk- Kürt Kongresi"** yapıldığını bildiriyor. Buna göre, Ankara yönetiminden 6 istekte bulunulur. Türk tarafı, ilke olarak bu talepleri kabul eder ancak bundan somut bir sonuç alınamaz. (Ayşe Hür: **Kürtler'e Özerklik Sözü Verildi Mi?**; Taraf gaz. 19 Aralık 2010).

Bu aşamada, **Halil R. Bedirxan** ve **M. Cemil Salim** öncülüğündeki **Kürt Ligi** tarafından Ekim-1924'te **Cemiyet-i Akvam'a** (Milletler Cemiyeti) Kürt taleplerini içeren bir **"Memorandum"** verilir. (Bkz. Nuri Şemdin: **İsveç Devlet Arşivlerinde Kürtler**; Bergeh, Sayı:1/ 1989).

Ordu Müfettişliğince, Dahiliye Vekaletine yazılan 18.2.1925 tarih ve 148 sayılı şifrede ise; Kürt millicilerinin bir **"Federasyon"** planından söz ediliyor. Bu şifrede; Diyarbakır'da Kürtçülük veya muhalefetle tanınmış kimselerin, **"Kürdistan'a istiklal merkezi temin ve Türk hakimiyetinde bulunmak ve aynı zamanda Hükümet ve Reisicumhuru da tanıyarak Federasyon tarzında yönetim ile herhangi bir yabancı saldırı karşısında memleketi ortaklaşa dışarıya karşı savunmak ve ulusal gelişmelerini sağlamak"** amacıyla oldukları bildiriliyor. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve**

Ulusal- Demokratik Mücadeleleri, Özge yay. Ank. 2. Bas. 2013, s. 260- 261).

Burada, herhangi bir Türk- Kürt Kongresi'nden değil, Kürt millicilerinden ve muhalif kesimlerden söz ediliyor. Dolayısıyla, üsttekiyle aynı olgunun kastedilip edilmediğini tam olarak bilemiyoruz. Burada, üzerinde durulmaya değer bir başka belge ise, Genç eski Mebusu Hamdi Bey tarafından M. Kemal'den başlayarak ilgili makamlara verilen 28.5.1924 tarihli ihbar mektubudur. Söz konusu mektupta; geçmişten beri Kürt ulusal hareketinin içinde bulunan **"Bidlis mebus-u sabıkı Yusuf Ziya, Erzurum mebus-u sabıkı Süleyman Necati, Dersim mebus-u sabıkı Hasan Hayri** ile Erzurum'da bulunan **Miralay Kürt Halit Bey ve Muş'lu Hacı Musa Bey ile Şeyh Şerif Efendi'nin gizli faaliyetler içinde bulundukları"** bildiriliyor ki, bu, Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey**'in de en azından 1924'ten itibaren ihbar edildiğini ve bu gerekçeyle diğerleriyle birlikte idam edildiğini gösteriyor. (Bkz. Age, s. 218). Ajan- provokatör olarak harekette yer alan **Bnb. Kasım** da, bunların **"Kürt istiklali"** amacına vurgu yapar.

1924 yılına ilişkin önemli bir diplomatik belge de, **Kürt Özgürlük Komitesi'nin (Cıwata Azadiya Kurd)**, Türkiye'deki gelişmelerden duydukları rahatsızlığa dair İngiliz yetkililere verdikleri bir rapordur. 1925 Kürt İsyanı'na giden süreci özetleyen bu Rapor, son derece önemlidir. **1924 Anayasası** ile **"Türk- İslam"** ideolojisini ortaya koyan anlayışı eleştiren 11 maddelik Rapor şöyledir:

"1- Yeni azınlıklar yasası şüphe yaratmıştır. Türkler'in Kürtler'i Batı'ya sürmeyi ve yerlerine Türkler'i yerleştirmeyi planladığından korkulmaktadır

2- Türkler'le Kürtler'i birbirine yaklaştıran son kurum, halifelik, kaldırılmıştır.

3- Okullarda ve mahkemelerde Kürtçe konuşulması kısıtlanmıştır. Kürtçe eğitim yasaklanmış ve bu da Kürtlerin eğitimsiz kalmaları sonucunu doğurmaktadır.

4-(Kürdistan) kelimesi, (daha önce coğrafik bir terim olarak kullanılıyordu) coğrafya ders kitaplarından çıkarılmıştır.

5-Kürdistan'daki bütün üst düzey yöneticiler Türk'tür. Yalnızca alt düzeydeki görevlere, dikkatle seçilmiş Kürtler atanmaktadır.

6-Vergiler gene verilmekte fakat bunlarla kıyaslanabilir yararlar Hükümetten sağlanamamaktadır.

7-Hükümet, 1923'teki TBMM seçimlerine, Doğu illerinde müdahale etmiştir.

8-Hükümet, sürekli olarak aşiretleri birbirine karşı kışkırtmaktadır.

9-Türk askerler, sık sık Kürt köylerini basıp hayvanları götürüyorlar; ürünlerin karşılığı hiç, bazen de yetersiz ödeniyor.

10-Orduda Kürtlerin rütbeleri düşüktür ve geri hizmetlerde görevlendirilmektedir.

11-Türk hükümeti, Alman sermayesini kullanarak, Kürtlerin maden zenginliklerini sömürüyorlar." (Bkz. Prof. Dr. Martin van Bruinessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet/ Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi**; Özge yay. Ank. 1992, s. 454-455).

Bundan sonra, 1927'de resmen kurulan **Kürt Özgürlük Örgütü XOYBÛN**'un, gerek 1925 Kürt Milli Direnme Hareketi, gerek doğrudan örgütlediği Ağrı- Zilan İsyanı, gerekse Cumhuriyet'in Onuncu Yılı dolayısıyla çok sayıda diplomatik girişimlerine ve düşüncelerini, taleplerini ortaya koyduğu, değişik dillerde kaleme alınmış çok sayıda **"broşürlü diplomatik girişimler"**ine tanık oluyoruz. Bu aşamada, muhalif hareketler **"ateş- kan ve barut siyaseti"** ile bastırılmış ve gerek Kürt coğrafyasında gerekse Avrupa ve Amerika'da Kürt diplomatik faaliyetleri yoğunlaştırılmıştır...

Dr. Sekban'ın Anlamlı Çıkışı: "Kürdler Türklerden Ne İstiyor?"

Yine 1923 yılı içinde, sonradan **"150'likler"** içine alınacak olan ünlü Kürt

aydını **Dr. Mehmed Şükrü Sekban**, Ankara Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanı olan hemşehrisi **Fevzi Piriñçizade** aracılığıyla Hükümet'e bir **"muhtıra-mektup"** göndererek Kürtler'in isteklerini ve Kürt sorununun demokratik çözümünü başlıklar halinde ortaya koyar.

"Kürtler Türkler'den Ne İstiyor?" başlıklı bu muhtıra-mektupta; Kürtlerin Türklerle eşit yaşaması talebi açıkça dile getirilir. Mehmet Şükrü Sekban Bey, Kürt halkı adına isteklerini, Türk yönetimlerinin adeta bir kutsal metin gibi sundukları **"Misak-ı Milli"**ye ve **"1921 Anayasası"**na dayandırır. Misak-ı Milli'nin 1. maddesinde şöyle denmektedir: "Bir takım dinsel ve kültürel bağlarla bir diğerine bağlı ve aynı amaç ile dolu unsurlardan oluşan ve işgal çizgisinin ötesinde ve berisinde oturan Osmanlı ve Müslüman çoğunluğunu kucaklayan topluluklar, birbirlerinin ırksal (milli) haklarına ve toplumsal koşullarına karşılıklı saygılı olmak koşuluyla hiçbir bahane ile fiilen ve hukuken ayrılmayı kabul etmezler." (M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I**, s.36)

Kürt aydını **Sekban**'ın ikinci ölçütü ise 1921 Anayasası'nın 22. maddesidir. Bu maddede ise şöyle denmektedir: "Aralarındaki ekonomik, toplumsal ve dilsel ilişkilere göre iller birleştirilerek Genel Müfettişlik bölgeleri oluşturulur."

Sekban, bu maddelerden yola çıkarak önerisini şöyle koyuyor:

"Mesele basit. Çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bölgeleri 22. maddenin öngördüğü üzere birleştirelim ve Genel Müfettişlik kuralım. Bu genel müfettişliklere aynı yasanın 23. maddesini olduğu gibi uygulayalım. Bugünkü İller İdaresi Kanunu'nun içeriği de amacı sağlar. Yalnız bu kanunda vurgulanmayan bir maddeyi ekleyelim: Genel Müfettiş Kürt olmalıdır. (...) Genel Müfettişlik bölgesinde yapılacak genel seçimlerde seçilecek milletvekilleri Genel Müfettişlik yönetiminde **İl Büyük Genel Meclisi** adıyla toplanarak kendi sınır ve yetkileri içinde yasaların ve düzenliğin yanı

sıra Genel Müfettişlik bütçesini düzenleyecek ve yürütülmesini belirleyecektir. Bu Meclisin yetkileri bir Eyalet Parlamentosu (**Landtag**) niteliğinde olacaktır. Türkiye ve Kürdistan'a ilişkin diğer konular için Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'ne Kürt milletvekilleri önceden olduğu gibi devam edeceklerdir." (Bkz. Age, s. 36-37)

Kürt aydını **Dr. M. Şükrü Sekban**, daha 1923'te Ankara Hükümeti'ne sunduğu raporda Kürt ulusal-demokratik haklarının bu yolla verilmesi halinde yaratacağı yararları da şöyle belirtiyor:

"Başta 1921 Anayasası olmak üzere mevcut devlet yasalarının metin ve ruhuna uygun ve Misak-ı Milli'nin kapsamına denk düşen bu önerim kabul edilirse, bütün Kürt yurttaşları büyük bir içtenlik ve bağlılıkla ülkeyi ve ortak milli amaçları gerçekleştirmeye son derece büyük bir çaba ve gayret gösterirler. **Kürt Misak-ı Millisi** olarak da adlandırılan ve adlandırılmaya da layık olan istekler -ki 'Kürt, diline hakim ve emeğine sahip olmalıdır' cümlesiyle özetlenebilir- bu suretle gerçekleşerek iki kardeş millet arasındaki tarihi dostluk bağları bir sözleşme ile güçlendirilmiş olur."

İşte tarihin haklı tanıklarından **Dr. Mehmed Şükrü Sekban**'ın, daha 1923'teki çözüm önerileri...

1925 "Kürt İhtilali"nin Ardından Kürt Ulusal İstekleri

"Kürtlerin ülkesi ve milletiyle dörde bölünmesi" ile sonuçlanan yani bedeli Kürtlere ödetilen **Lozan Antlaşması**'nın imzalanmasından bir yıl sonra, yani 1924'te, "**Türk'ün süngüsünün görüldüğü yerde Kürtlük biter**" sloganıyla "**Kürt sorununu süngüyle çözme**" edebiyatı başlamıştı. Kürt aydınları haklı olarak bu politikayı "**ateş, kan ve demir siyaseti**" olarak nitelendiriyor ve buna karşı çıkıyorlardı. Nitekim, bu politikalara bir tepki olarak yine Kürt aydınlarının oluşturduğu **Kürd Cemiyeti**'nce, "**gerçekte bir ihtilalden çok bir devrim**" olarak nitelendirilen

"**1925 Büyük Kürt Ulusal Ayaklanması**" gerçekleştiriliyor ve iki yıl önce Meclis'te sözleri ayakta alkışlanan yukardaki sözlerin sahibi dahil onlarca Kürt aydını idam ediliyor ve sayıları on beş bini aşan yurtsever Kürt de katlediliyordu.

Katliamdan kurtulup ülke dışına çıkan Kürt aydınları, "**Kürd Cemiyeti**" adıyla örgütleniyor ve 20 Mayıs 1926'da dönemin **Başbakanı İsmet Paşa**'ya son derece önemli bir "**muhtıra**" göndererek durum belirlemesi yapıyor ve "**Kürd Metalib-i Millisi**" başlığı altında "**Kürt Ulusal İstekleri**"ni iletiyorlardı. Bu son derece önemli ve ayrıntılı diplomatik belgede bugünü görürcesine bir de uyarı yapılıyordu:

"Eğer genç Türkiye Cumhuriyeti ve muhterem yöneticileri Türk ve Kürtlerin bir arada yaşamasını gerçekten istiyor ve Kürtlüğün kuvvet ve kudretinden yararlanmayı ve Kürtlükten çok Türklüğün varlığını sağlamlaştırmayı ve en azından Kürt milletini kazanmayı hedefliyorsa, tek çözüm yolu ve ilaç 20. yüzyıl uygarlığının ulus ve özgürlük prensiplerine saygı ve uyma ile Kürtlerin yaşam hakkını kabullenmek ve bu suretle Avrupalılara, dost ve düşmana karşı olgunluğunu ve siyasi yeterliliğini göstermektir." (M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri**; Özge Yay.; Ankara, 2013; s.498). Aksi takdirde neler olabileceği de adeta sonraki acılı süreç önceden görülmüşçesine tek-tek sıralanıyor:

"Mevcut politikanın yürütülmesinde ve hıncılaştırılmasında direnilirse, Kürtlük âleminde vazgeçmiş Türklüğün, yalnız bugün için değil yarın da güçlükler ve korkunç durumlar karşısında kalmayacağına güvencesini kim verebilir?

Bu anlayış ve sorumlulukla, acı gerçeğe İhtilalin son demlerine kadar direniyorduk ve kesinlikle kan dökülmesinden yana değildik. Ne yapalım ki, bıçak kemiğe dayandı, acı gerçek dolayısıyla **Şubat- 1925 İhtilali**'ni yapmakla milletimizi savunmaya mecbur kaldık. İhtilalde yer alan kişilerin, nefis savunması ya da kişisel

çkarlar için değil; Türk ve Kürt milletinin karşılıklı haklarına saygılı olmak kutsal idealleri uğruna hareket ettiklerine lütfen inanınız. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yeni esasları belirlenen **Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi**'nde (Anayasa) Türk ve Kürt milletlerinin ulusal sınırları içinde hür ve serbest yaşayacaklarına ve birbirlerinin haklarına karşılıklı saygılı olacaklarına dair açık bir madde yok mudur?

İşte İhtilalciler onu, Türk milletinin liderlerinin Kürtlüğe reva gördüğü medeni ve milli hakları istemek ve savunmak amacındadırlar." (Age, s. 494-495)

1925 Kürt İsyanı'nın bastırılmasından sonra 1926 yılında Fransa'dan, **Kürt Cemiyeti** adına Kürt ulusal istekleri konusunda dönemin Başbakanı İsmet Paşa'ya gönderilen ve bugüne de ışık tutan bu son derece önemli **"Muhtıra-Mektup"**ta; 1925 İsyanı'nın gerçekte bir inkılâb ve ihtilâl hareketi olduğu, hatta bir ihtilâlden çok da bir devrim ve ulusal ayaklanma olduğu vurgulandıktan sonra şöyle deniyordu:

"Biz Kürtçüler, Kürtlüğün hayat ve bekasına suikast edilmemek şartıyla müthiş ve müfrit Cumhuriyet ve uygarlaşma taraftarıyız ve tam anlamıyla sapkınlık ve efsane kaynağı olan istibdadın ve zorbalığın aleyhtarıyız." (Age, s. 498)

Tersi durumda ne olacağını da o günden söylemiş ve uyarılmışlar:

" Aksi takdirde, mevcut politikanın ve durumun devam ettirilmesinde ısrar edilirse, Kürdistan veya Şarki Anadolu kıtası büyük bir kin ve kırgınlık yuvasına dönecektir..."

Devletin Kürtler'le Ölümçül Dansı Yada "Şark Islahat Planı"...

Dönemin Kürt Cemiyeti ve aydınlarının yaklaşımı ve uyarıları böyleydi. Ancak, Kemalist yönetim; Fransızların, İngilizlerin ve Hamidiye Alayları artığı "Kürt milisleri"nin

yardımlarıyla İsyanı bastırdıktan sonra zafer sarhoşluğuna kapılarak İttihad- Terakki'den miras aldığı **"Kürt kimliğini ve haklarını ateş- kan- barut"** yoluyla yok etme siyasetini daha açık ve daha katı biçimde yürürlüğe sokuyordu. Bu politikanın ana belgesi, 1925'te gizlice hazırlanıp yürürlüğe konan **"Şark Islahat Planı"**ydı. Bu açıkça **"Kürt kimliğini yoketme ve Kürdistan'ı sömürgeleştirme" planıydı**. Dahası, Plan'ın askeri yönetimler yoluyla yani **"süngü"** aracılığıyla hayata geçirilmesi öngörülüyordu. Başvurulacak diğer siyasal ve kültürel politika ise **"zoraki asimilasyon"**du...

Bu amaçla, **"Şark İlleri Asayiş Müşaviri"** sıfatıyla Kürdistan'da görevlendirilen atamalı profesör ve resmi raportör **Hasan Reşit Tankut**; görevlendirildiği 1925 yılından başlayarak, gerek Şark İlleri Umumi Müfettişi **İbrahim Tali**'ye gerekse Hükümet'e **"Etno-politika"** adı altında **"Türkleştirme Raporları"** hazırlıyordu. 1928 yılında, İttihadçı Mois Kohen (Tekin Alp) da **"Türkleştirme"** adlı bir kitap hazırlamıştı.

Adı geçen kitabın daha önsözünde Türkçülerden **Aka Gündüz**'ün şu sözlerine yer veriliyordu: "Türkiye'de, Allah'ın hakiki kılıcı Halkçıların pençesinde ve Allah'ın kalemi Türkçülerin elinde...Bu kılıç ile bu kalem izdivaç ettiler (evlendiler). Bu izdivaçtan bir cemiyet (toplum) doğdu ki, adı Türk Milleti'dir". (M. Bayrak: Age, s.525)

Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal**, bu Türkleştirme Raporu'nda resmi ideolojisini ve gerçek kültür politikasını ilk kez yüksek sesle dile getiriyordu: "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur." (Age, s. 526)

Peki, 1926 yılında Kürt aydınlarının kendisine iyi niyetli bir muhtıra verdikleri Başvekil **İsmet Paşa** ne diyor: "Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır." (Age, s. 526)

Türk resmi ideolojisinin kuramcılarından, dönemin anlı- şanlı Adalet Bakanı **Mahmut Esat Bozkurt** ise 1930'da şu demeci veriyordu: “*Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır. Türkler’e hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsinler.*” (Milliyet, 19 Eylül 1930)

İşte, temelleri “**Şark Islahat Planı**” ile atılan böylesi bir “**Kürt politikası**” başlamış ve devam ediyordu... Bu, “**Kürtler’e Sıkılan Kurşun, Kürtler’e Kurulan Tuzak, Kürtler’e Vurulan Kelepçe**” olduğu kadar “**Devletin/Kemalizmin/Resmî İdeolojinin Kürt Planı, Kürt Oyunu, Kürt Çıkmazı**”ydı aynı zamanda...

Xoybûn Dönemeci

Başlangıçta Kürt aydınlarının bireysel ve grupsal girişimleri olarak ortaya çıkan bu yarı- diplomatik girişimler, 1927’de **Xoybûn (Xwebûn/ Hoybun)**’un kurulmasıyla daha sistemli bir hale dönüşür. Bilindiği gibi, geçmiş 1917/18’e kadar götürülen **Xoybûn**; esas olarak **Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası** ve **Kürt Bağımsızlık Komitesi**’nin kendilerini feshederek katılımıyla 1927’de resmen kurulur.

Kuşkusuz, **Xoybûn** öncesi örgütlerle bağlantılı içerde ve dışarda birçok diplomatik girişimden söz edilebilir. Sözgelimi, Sevr Konferansı’na Kürt temsilcisi olarak katılan **Şerif Paşa**’nın Konferansa 1919’da sunduğu “**Memorandum**”dan başlayarak; **Emin Ali Bedirxan** yönetimindeki Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti’nin 1920 tarihli “**Beyannâme**”sine; Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi olan Koçgiri liderlerinin 1920/21’de Ankara’daki M. Kemal Hükümeti’ne çektiği **telgraflara**; faaliyetleri yasaklanan bu

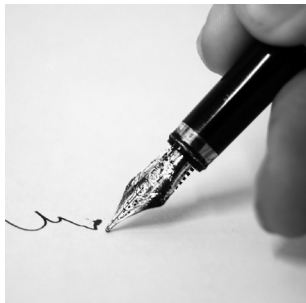
örgütlerin Kürdistan’a gönderdiği **Kemal Fevzi, Müküslü Hamza, Bedirxan’lar, Ekrem Cemil** gibi aydınların öncülüğündeki heyetlerin yanısıra **Bozan Şahin Bey** gibi aşiret reislerinin çalışmaları bu eksendedir.

Sözgelimi, **Serbestî Gazetesi**’nin 1 Mayıs 1919 tarihli sayısında şu habere yer verilmektedir: “*Kürdistan Teali Cemiyeti merkezinde dün yapılan toplantıda, Yönetim Kurulu Kürdistan’a Kürt aydın ve düşünürlerinden oluşacak bir aydınlanma heyeti gönderme kararı almış olup, izlenmesi gereken politikayı belirleyecektir*” (Age, s.104).

Modern Kürt milliyetçiliğinde ve Kürt sorununun dünyaya tanıtılmasında bir dönemeç niteliği taşıyan **Xoybûn (Hoybun)** Örgütü, özellikle 1928- 1938 yılları arasında Osmanlıca/ Türkçe, Kürtçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca olarak çeşitli broşürler yayımlar ve 1948 yılına kadar çeşitli uluslararası platformlara, Kürt sorununun demokratik çözümü için “**Memorandum**”lar sunar. Resmen kurulduktan hemen sonra yayımladığı “**Türkiye’de Kürtler’in Katliamı**”ndan başlayarak, “**Kürt Sorununun Kökeni ve Nedenleri**” konusunda birçok dilde yayımlanan broşürlere, Cumhuriyet’in 10. Yılı dolayısıyla 1933’te “**Türkiye Reiscumhuru Mustafa Kemal’e Gönderilen Açık Mektub**”a ve 1948 tarihli “**Kürtler’in Durumu ve İstemlerine İlişkin Memorandum**”a kadar Kürt diplomasi tarihinin kilometre taşları döşenmişti.

XOYBUN ve sürgündeki Kürt Aydınlanma Hareketi’nce yürütülen bu diplomatik faaliyetler, Kürt halkının ne denli haklı bir mücadele sürdürdüğünü tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyordu. Burada son derece özet olarak verdiğim “*asırlık*” birkaç belge bile kimin haklı kimin haksız olduğunu tüm açıklığıyla ortaya sermiyor mu?..

M. Emin Bozarслан û niviskariya wi *

M. EMİN BOZARSLAN, dî 15'ê Îlona sala 1934'an da lî wilayeta Amedê lî gundeki biçûk ê qeza Lîcê hat dîne. Dî sala 1960'i da dest bî niviskariyê kîr û pîrtûka xwe ya pêşin a bî zîmanê Tîrki ya bî navê "Şeyhlik-Ağalık" (Şêxiti-Axati) nivîsi. Ew pîrtûk dî sala 1964'an da derket. Pîrtûka wî ya 2'yan jî bî zîmanê Tîrki bû û navê wê "Doğu'nun Sorunları" (Şolên Rojhîlatê) bû. Ew pîrtûk jî dî sala 1966'an da hat çapkirin. Bozarслан, dî wê pîrtûka xwe da cara pêşin, jîbo zîmanê Kurdi lî Bakurê Kurdistanê azadi xwest û daxwaz kîr ku bî zîmanê Kurdi bernameyên radyoyê bî weşandin, bî zîmanê Kurdi rojname û kovar û pîrtûk bî çapkirin, dî dibîstanên gundan da jî bî zîmanê Kurdi bî xwendin.

Bozarслан, piştê wan her du pîrtûkên xwe yê Tîrki, dest bî nivîsina Kurdi kîr; cara pêşin "Alfabe" ya Kurdi nivîsi û dî sala 1968'an da ew çap kîr. Jî aliyekî di ve jî "Mem û Zîn" a Ehmedê Xaniyê nemîr hem jî tipên Erebi wergerand tipên Latîni, hem jî jî zîmanê Kurdi wergerand zîmanê Tîrki û ew jî dî sala 1968'an da çap kîr. Dî wê çapê da, Kurdiya "Mem û Zîn" ê û wergerana wê ya Tîrki pêkve ci girtin.

Pîrtûka dirokê ya gîrîng û navdar "Şerefname" ku, dî sala 1597'an da jî aliyê

hukumdar û dirokzan û nivîskarê Kurd ê navdar Şerefxanê Bedlîsi ve dî heqê diroka Kurd û Kurdistanê da hatiye nivîsin, Bozarслан ew wergerand zîmanê Tîrki û dî buhara sala 1971'ê da çap kîr.

Pîrtûka Bozarслан a kurteçirokan a bî zîmanê Tîrki ya bî navê "İçerdekiler ve Dışardakiler", (Yên lî hundîr û yê lî der) dî sala 1974'an da derket. Dî wê pîrtûkê da, qala rewşa Bakurê Kurdistanê ya dema rejîma eskerî ya Tîrkiyê ya salên 1971-1974'an û zordestiya wê rejîmê lî gelê Kurd hatiye kirin.

Pîrtûka dirokê ya ku dî sedsala 12'an da jî aliyê nivîskar û dirokzanê Kurd İbn'ul-Ezreq El-Farîqî ve bî zîmanê Erebi bî navê "Tarixu Meyyafarqîn we Amed" (Diroka Farqînê û Amedê) hatiye nivîsin, Bozarслан cildê wê yê pêşin wergerand zîmanê Tîrki û dî sala 1975'an da bî navê "Mervani Kürdleri Tarihi" (Diroka Merwanîyên Kurd) çap kîr.

Her weha, pîrtûka nivîskar û diplomatê Amerîkî William Aegleton a dî heqê Komara Kurd a Mehabadê da jî wergerand Tîrki. Ew pîrtûk jî dî sala 1976'an da bî navê "Mehabad Kürd Cumhuriyeti" (Komara Kurd a Mehabadê) hat weşandin.

Dî sala 1977'an da pîrtûka Bozarslan a bî navê "Anarşistler" (Yên Anarşist) hat weşandin. Ew pîrtûk bî zîmanê Tırki ye û çirokeka pêkenok e ku, dî heqê rejîma eskerî ya Tırkiyê ya salên 1971-1974'an da hatiye nîvisin.

Ferhenga Kurdi-Erebi ya ku Yûsuf Ziyaeddin Paşa ew amade kîriye û dî sala 1894'an da, lî ser navê Padişahê Osmani Evdîlhemîdê 2'yan bî navê "El-Hediyyet'ul-Hemidiyye fî'l-Luxet'il-Kurdiyye" (Diyariya Hemidî dî Zîmanê Kurdi da) lî Stanbolê çap kîriye, Bozarslan Kurdiya wê wergerand tipên Latîni, Erebiya wê jî wergerand Tırki û bî wî awayî, ew gêra ferhengê Kurdi-Tırki û dî sala 1978'an da lî Stanbolê bî navê "Kürdçe-Türkçe Sözlük" (Ferhenga Kurdi-Tırki) çap kîr.

Pîrtûka Bozarslan a kurteçirokan a bî zîmanê Kurdi ya bî navê "Meyro" yê jî, dî Sibata sala 1979'an da derket. Ew, pîrtûka kurteçirokan a Kurdi ya pêşîn bû ku, lî Bakurê Kurdistanê û lî Tırkiyê hat weşandin. Her wîsa, ew pîrtûk, pîrtûka M. Emin Bozarslan a kurteçirokan a Kurdi ya pêşîn bû. Ew pîrtûk jî 10 kurteçirokan pêkhatiye. Dî wan kurteçirokan da, qala jiyana gelê Kurd lî Bakurê Kurdistanê dî salên 1940'an û 1950'yan da hatiye kîrîn. Dî hînan jî wan kurteçirokan da jî, qala dijhevi û biyanitiya navbera gelê Kurd û rejîma Tırkan hatiye kîrîn û zordestiya karbîdestên wê rejîmê lî gelê Kurd, hatiye salixdan. "Meyro", paşê dî salên 1981'ê û 1995'an da lî Swêdê du car hat çapkirin. Bozarslan, dî dûwayiya çapa wê ya 1995'an da ferhengokek jî nîvisi; maneyên hîn peyvîk û idyom û wî yê ku dî pîrtûkê da ci girtine, dî wê ferhengokê da dan zanin û zelal kîrîn. "Meyro" bî Swêdî jî hat wergerandin û wergerana wê ya Swêdî dî sala 1994'an da derket.

*

M. Emin Bozarslan, jî sala 1979'an vîr ve xebata xwe ya nîviskariyê lî Swêdê dîdomine. Dî havîna wê salê da dest bî xebata lî ser kovara "JÎN"ê kîr. Ew kovar, dî salên 1918-1919'an da jî aliyê "Kürdistan Teali Cemiyeti"yê (Komela Pêşketîna Kurdistanê) ve lî Stanbolê bî Kurdi û Tırki, bî tipên Erebi hatiye weşandin

û 25 jîmar derketiye. Bozarslan, ew her 25 jîmar jî tipên Erebi wergerandin tipên Latîni û dî pênc cîldan da jî nû ve çap kîrîn. Dî her cîldê da pênc jîmaran ci girt. Rûpelên jîmaran ên orijînal ên bî tipên Erebi jî dîgel wergeranên bî tipên Latîni hatin çapkirin. "Pêşkêşî"ya ku Bozarslan bî gîştî lî ser tevgera rîzgarîxwaziya gelê Kurd dî navbera salên 1900-1920'î da, bî taybetî jî lî ser kovara "JÎN"ê nîvisi, ew jî dî despêka cîldê 1'ê da hat weşandin. Bozarslan ew "Pêşkêşî" jî Kurdi wergerand Tırki jî û wergerana wê ya Tırki jî bî navê "Sunuş"ê lî pey Kurdiya wê çap kîr. Cîldên 1'ê û 2'yan ên "JÎN"ê dî sala 1985'an da, cîldê 3'yan dî sala 1986'an da, cîldê 4'an dî sala 1987'an da, cîldê 5'an jî dî sala 1988'an da derketin.

M. Emin Bozarslan lî Swêdê, lî ser nûçenama "Kurdistan"ê jî xebiti. Wek ku tê zanîn, ew nûçenama, dî dirokê da nûçenama Kurdi ya pêşîn e û dî sala 1898'an da jî aliyê Miqdad Midhet Bedîrxan ve lî Mîsrê hatiye derxistin û pênc jîmarên wê lî wîr hatine weşandin. Paşê bîrayê wî Evdîrehman Bedîrxan kargêriya nûçenamê girtiye destê xwe û weşandina wê heta sala 1902'yan lî Ewropayê domandîye. Bozarslan, her 26 jîmarên wê nûçenamê yê ku gihane dema me, jî tipên Erebi wergerandin tipên Latîni û lî ser wan gelek jêrenot nîvisin û bî wî awayî, nûçenama jî nû ve jî çapê ra amade kîr. Her weha, jîbo nasandina wê, "Pêşkêşî"yêka Kurdi ya dirêj jî nîvisi û ew "Pêşkêşî" bî navê "Sunuş"ê wergerand Tırki jî. Nûçenama "Kurdistan"ê dî sala 1991'ê da dî du cîldan da hat weşandin. Rûpelên wê yê orijînal ên bî tipên Erebi jî dîgel wergeranên wê yê bî tipên Latîni hatin çapkirin.

Beşekî gîrîng ê xebata M. Emin Bozarslan jî, xebata lî ser "Mem û Zîn"ê bû û dî 300 salîya wê da jî nû ve çapkirina wê bû. Wek ku tê zanîn, birewer û hozanê Kurd ê mezîn Ehmedê Xaniyê nemîr, nîvisîna "Mem û Zîn"ê dî sala 1695'an da temam kîriye û ew wek miraseka neteweyî jî gelê Kurd ra hiştiye. Ew pîrtûka gewre, bûye Dastana Neteweyî ya gele Kurd. Bozarslan lî ser "Mem û Zîn"ê jî nû ve xebiti, pênc çapên wê yê berê dan ber hev û ew hem jî nû ve jî tipên Erebi wer-

gerand tipên Latini, hem ji Kurdiya wê ya orijinal wergerand Kurdiya xwerû û Kurdiya wê ya orijinal digel Kurdiya wê ya xwerû çap kîr. Bî wi awayî, jî xwendevanên Kurd ra cara pêşin imkan çêbû ku dastana xwe ya neteweyî bî Kurdiyeka xwerû bixwinin û naveroka wê fam bikin. Bozarslan jîbo "Mem û Zîn"ê "Pêşkêşî"yeka gelek dirêj ji nivîsî û tê da hem Ehmedê Xani, hem jî "Mem û Zîn" jî hemî aliyên ve dan naskirin. Her weha, lî ser "Mem û Zîn"ê jî 1000'î zêde jêrenot nivîsin û hîn bûyer, tarîx, nav, babet û wd yê ku di kîtêbê da ci girtine, bî wan jêrenotan zelal kîrin û gihandî ronayîyê. Bozarslan, piştê xebateka weha dirêj û fire û gurr, "Mem û Zîn" di Adara sala 1995'an da, di 300 saliya wê da jî nû ve çap kîr û gihand destê gelê Kurd.

Bozarslan, lî ser wergerana "Mem û Zîn"ê ya Tîrkî jî jî nû ve xebitî û ew bî awayekî edebî amade kîr. Her wisa, "Pêşkêşî"ya ku jî pirtûkê ra bî Kurdi nivîsibû, ew jî bî navê "Sunuş"ê wergerand Tîrkî û di serê wergerana Tîrkî da bîcî kîr. Bozarslan, wergerana pirtûkê ya Tîrkî, bê Kurdiya wê, bî awayekî xweser jî nû ve jî çapê ra amade kîr. Wergerana "Mem û Zîn"ê ya Tîrkî, di Gulana sala 1996'an da lî Stanbolê hat çapkirin.

M. Emin Bozarslan, piştê temamkirina xebata xwe ya lî ser "Mem û Zîn"ê û wergerana wê ya Tîrkî, dest bî xebata lî ser kovara "Kürd Teavûn ve Terakki Gazetesi"yê (Nûçenama Hevkari û Pêşketîna Kurdan) kîr. Ew kovar, di salên 1908-1909'an da jî aliyê "Kürd Teavûn ve Terakki Cemiyeti"yê (Kome-la Hevkari û Pêşketîna Kurdan) ve lî Stanbolê bî Kurdi û Tîrkî hatiye weşandin. Bozarslan, her 9 jimarên wê yê ku gihane dema me, jî tipên Erebi wergerandî tipên Latini û lî ser wan gelek jêrenot nivîsin; nivîsar û helbest û xeberên Tîrkîya Osmani wergerandî Tîrkîya nû jî û bî wi awayî, kovar jî nû ve jî çapê ra amade kîr. Jîbo nasandîna wê "Pêşkêşî"yek jî nivîsî û bî navê "Sunuş"ê ew wergerand Tîrkî jî. "Kürd Teavûn ve Terakki Gazetesi", di Adara sala 1998'an da hat weşandin. Rûpelên wê yê orijinal ên bî tipên Erebi jî digel wergeranên wê yê bî tipên Latini hatî çapkirin.

Bozarslan, jî bîl xebata lî ser "JÎN"ê, "Kürdistan"ê, "Mem û Zîn"ê û "Kürd Teavûn ve Terakki Gazetesi"yê, lî ser meselok û pêkenokên geli yê Kurdî jî xebitî. Ew meselok û pêkenokên geli yê ku wi di wextê xwe da lî Bakurê Kurdistanê jî nava gel berhev kiribûn, lî mecala nivîsin û çapkirina wan neditibû, lî Swêdê dest bî nivîsin û çapkirina wan jî kîr. Beşek jî xebata wi ya lî ser meselok û pêkenokan, rêza "Meselokên Lawiran" bû. Bozarslan di wê rêzê da pênc pirtûk nivîsin. Pirtûka pêşin "Mir Zoro" di sala 1981'ê da, ya 2'yan "Gurê Bîlûrvan" û ya 3'yan "Kêz Xatûn" di sala 1982'yan da, ya 4'an "Serketîna Mîşkan" di sala 1984'an da, ya 5'an "Pepûk" jî di sala 1985'an da derketin.

Di sala 1986'an da, pirtûka Bozarslan a pêkenokên Melayê Meşhûr a bî navê "Melayê Meşhûr" derket. Bozarslan jîbo wê pirtûkê "Pêşkêşî"yeka dirêj ji nivîsî û tê da ciyê pêkenokên Melayê Meşhûr di folklorê Kurdî û folklorên gelên cîran da da zanin.

Bozarslan piştê wan pirtûkên xwe, dest bî nivîsin û çapkirina rêza "Pêkenokên Geli" yê Kurdî kîr. Pirtûka pêşin a wê rêzê "Masîyên Beji", di sala 1987'an da derket. Bozarslan di despêka wê pirtûkê da, di heqê pêkenokên geli da "Pêşkêşî"yeka dirêj nivîsî û tê da pêkenokên geli jî hemî aliyên ve jêk-ve (tehlîl) kîrin, giringiya wan di jiyana gelê Kurd da û ciyê wan di folklorê Kurdî da da zanin. Di rêza "Pêkenokên Geli" da pirtûka 2'yan "Jî Dinan Dintir" e ku, di sala 1988'an da derket; pirtûka 3'yan "Îlmê Tûrik" e, ew jî di sala 1989'an da hat weşandin; pirtûka 4'an "Bûka Gulsûn" e ku, di sala 1990'î da hat çapkirin; pirtûka 5'an jî "Mela Kuli" ye ku, di sala 1991'ê da derket. M. Emin Bozarslan, jî aliyek ve jî lî ser pirtûka xwe ya kurteçirokan a 2'yan a bî navê "Şerefa Rîstem Keya" dixebitî. Ew pirtûk jî wek "Meyro"yê jî 10 kurteçirokên Kurdî pêkhatiye. Di wan kurteçirokan da jî jiyana gelê Kurd lî Bakurê Kurdistanê di salên 1940'an û 1950'yan da hatiye salixdan. Di hînan da jî, qala biyanîti û dijheviya navbera gele Kurd û rejîma Tîrkan hatiye kîrin. Bozarslan, di dûwayiya wê pirtûkê da

ferhengokek ji nivisi; maneyên hîn peyv û peyvîk û idyom û wd yên ku di pirtûkê da ci girtine, di wê ferhengokê da dan zanin û zelal kîrîn. “Şerefa Rîstem Keya”, di payîza sala 1992’yan da derket. Ew pirtûk bi Swêdi ji hat wergerandin û wergerana wê ya Swêdi di sala 1998’an da hat çapkirin.

Bozarslan, ji aliyekî di ve ji li ser pirtûka xwe ya meselokên siyasi yên Kurdi ya bi navê “Kemal Paşa weledê kê ye?” dîxebiti. Ew pirtûk ji 70 meselokên siyasi pêkhatiye. Beşek ji wan meselokan li ser rewşa gelê Kurd, beşek ji li ser dewletên ku Kurdistan dagir kirine û li ser serok û kargêrên wan dewletan hatine afirandin. Bozarslan, di despêka wê pirtûkê da, li ser meselokên siyasi “Pêşkêşî”yek ji nivisi û tê da ew meselok ji her alî ve jêkve kîrîn, nasandî. Jîbo zelalkirina maneyên hîn peyv û peyvîkan û jîbo nasandina hîn bûyer û kesan ji du ferhengok amade kîrîn; ferhengokek jîbo “Pêşkêşî”yê ye, ya di ji jîbo meselokan e. “Kemal Paşa weledê kê ye?”, di buhara sala 1993’yan da derket.

Beşek ji xebata Bozarslan ji nivisin û çapkirina rêza “Çirokên Geli” yên Kurdi yên efsaneyî (mitolojîk) bû. Ew çirokên geli yên ku wi di wextê xwe da ew ji li Bakurê Kurdistanê ji nava gel berhev kiribûn, lê mecala nivîsin û çapkirina wan neditibû, li Swêdê dest bi nivîsina wan ji kir. Di wê rêzê da pirtûka pêşîn “Gulî Xatûn” e. Ew pirtûk di sala 1997’an da derket. Bozarslan di despêka wê pirtûkê da, li ser çirokên geli yên Kurdi “Pêşkêşî”yeka dirêj nivisi û tê da çirokên geli ji hemî aliyan ve jêkve kîrîn û dan naskîrîn, girîngiya wan di jiyana gelê Kurd da û ciyê wan di folklorê Kurdi da da zanin. Di rêza “Çirokên Geli” da pirtûka 2’yan “Kurê Mirê Masiyan” e ku, di sala 1998’an da hat weşandin; pirtûka 3’yan “Keçîka Darin” e, ew ji di sala 1999’an da derket; pirtûka 4’an “Keçîka Qırşîroş” e ku, di sala 1999’an da hat çapkirin; pirtûka 5’an “Ditinhezar” e, ew ji di sala 2000’i da derket; pirtûka 6’an û ya paşîn ji “Gulê û Sino” ye ku, di sala 2002’yan da hat weşandin.

*

M. Emin Bozarslan, li rexê xebata xwe ya li ser pirtûkên jorin, ji sala 1996’an heta sala 2000’i, li ser ansîklopediya Tirkî ya pêşîn di dirokê da ji xebiti. Ew ansîklopedî 6 cild bûye û di navbera salên 1889-1898’an da li Stambolê hatiye weşandin. Navê wê ansîklopediyê, bi zîmanê Erebi “Qamûs’ul-E’lam” e ku, bi mana “Ansîklopediya navên taybetî” ye. Di cildê wê yê 5’an da madda “Kurdistan”ê ci girtiye û tê da di heqê Kurdistanê da gelek haydari hatine nivîsin. Di cildên wê yên cure cure da ji gelek navên coxrafî yên Kurdistanê ci girtine. Bozarslan 4 sal li ser wê ansîklopediyê xebiti, maddeyên wê yên di heqê Kurd û Kurdistanê da gişt berhev kîrîn û ji Tirkîya Osmanî wergerandin Tirkîya xwerû, paşê ew wek pirtûkek ji çapê ra amade kîrîn û ew pirtûk bi navê “Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler” (Di Ansîklopediya Tirkî ya pêşîn di dirokê da Kurdistan û Kurd) da weşandin. Her weha, ji wê pirtûkê ra pêşkêşiyeka dirêj a bi navê “Sunuş”ê ji nivisi û tê da rewşa Kurdistanê ya dema Osmanîyan û ya piştê Osmanîyan da zanin. Ew pirtûk, di sala 2001’ê da li Stambolê hat çapkirin.

*

Beşekî pîrr girîng ê xebata Bozarslan ji li ser ferhengê Kurdi ya pîrr fire ya bi navê “Ferhenga Kurdi” bû û nuha ji li ser wê ye. Nivîskar, ew ferheng tenê bi zîmanê Kurdi amade kir. Wi, di despêka sala 2001’ê da dest bi xebata xwe ya li ser wê ferhengê kir û jîbo tevayîya wê xebata xwe, bernamêyeka demdirêj a heta sala 2020’i amade kir. Cildê pêşîn ê “Ferhenga Kurdi”, di sala 2011’an da, cildê 2’yan di sala 2015’an da, cildê 3’yan ji di sala 2018’an da hat weşandin. Cildê 4’an ji dê di salan 2020’i da bê weşandin.

Xebateka Bozarslan ji li ser hîn peyvîk û peyvên zîmanê Kurdi bû. Wi, di wê xebata xwe da hîn peyvîk û peyvên Kurdi ji aliyê etimolojiye ve bi awayekî fire jêkve kîrîn, awayên wan ên rast dan zanin û di heqê wan da ji edebiyata Kurdi ya klasîk û ji folklorê Kurdi gelek minakên pêwîst diyar kîrîn, nîşan dan. Bi wi awayî, pirtûka “Baxçê Zîmên”

hat meydanê. Cildê pêşin ê “Baxçê Zımên”, dî havina sala 2008’an da derket; cildê 2’yan ê “Baxçê Zımên” jî dî buhara sala 2013’an da hat weşandin.

Nivîskar, lî tenîştî “Ferhenga Kurdi” û “Baxçê Zımên”, lî ser idyomên Kurdi û pey-

vên pêşîyan ên Kurdi û stranên geli yê Kurdi jî dîxebîte û dîxwaze wan jî dî pêşedemê da bîgihîne destê gelê Kurd.

**Ev nivîs jî pirtuka M. Emin Bozarslan a bi navê Şerefe Rîstem Keya hatiye wergirtin. Weşanên Deng, Îstebol 2019*

Yasaklanan demokratik haklar ve iktidarın hukuk devleti söylemi

A. Haydar FIRAT

A. Haydar FIRAT

Kovara DENG

Türkiye de son 2-3 yılın en çok konuşulan, gündem olan konularından birisi ekonomi, birisi de adalettir. 16 Nisan 2017 anayasa referandumunu sonrası oluşan yeni hukuk düzeni, bağımsızlığı geçmişte de sorunlu olan hukuk sistemimizi önemli ölçüde iktidarın güdümüne soktu.

Yeni sistemle yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı mümkün olabilir mi? Bunun olmayacağı çok kez yazıldı, çizildi. İktidar ihtiyaç duyduğunda, müdahale ettiği yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını dilinden düşürmüyor.

16 Nisan referandumunu ile yapılan anayasa değişikliği, demokrasinin vazgeçilmez ilkesi olan 'kuvvetler ayrılığı' ilkesinin ortadan kalkacağı sorunlu bir hukuk düzeninin oluşumuna yol açtı. Taslak Meclise sunulduğunda anayasa hukukçusu birçok akademisyen ve hukukçunun, gelecekte yaşanacak sıkıntılar konusunda yaptığı uyarı ve tespitler iktidar cephesinde kayda değer bulunmadı.

Üzerinden 3 yıl geçen yeni sistemin yarattığı tahribat ve hukuksuzluk ulusal ve uluslararası alanda iktidar cephesini zora sokan birçok tartışmaya zemin hazırladı. Hangi partinin iktidarda olduğu ve Cumhurbaşkanlığı makamında kimin olduğundan bağımsız

olarak yargıda yürütmenin üstlendiği role baktığımızda yargının, bağımsız ve tarafsız olması mümkün olabilir mi?

Yargının şekillenmesinde önemli bir rol ve yetki üstlenen, 13 üyeli 2 daireden oluşan HSK (Hâkimler ve Savcılar Kurulu) tarafsız ve bağımsız bir kurul mu? Adalet Bakanı kurulun başkanı, Bakan Yardımcısı kurulun doğal üyesi, 4 üyesi (siyasi bir partiye mensup) Cumhurbaşkanı tarafından seçiliyor, 7 üyeyi Meclis seçiyor. Tüm HSK üyeleri bir haliyle iktidar olan parti veya partilerin tercihleri doğrultusunda şekilleniyor. Böylesi bir yapılanmayla oluşan bir kurulun bağımsız ve tarafsız olma şansı var mı?

HSK yargı mensuplarının terfi, yükselme ve atama gibi özlük haklarını düzenleyen, ayrıca Yargıtay ile Danıştay'a üye atayan, hâkim ve savcıların soruşturmalarını yürüten Teftiş Kurulu'nun atayan bir kuruldur. Adalet mekanizmasının temelini oluşturan bu kurulun, yapılanmasında iktidarın önemli ölçüde yetkili olması, bağımsızlık ve tarafsızlığını olanaksız kılar.

Bu koşullarda yönetenlerin yargı bağımsızlığından söz etmesi gerçekçi olmaz. 16 Nisan referandumundan sonra oluşan yeni

hükümet sisteminde, siyasi birçok davada (Deniz Yücel, Rahip Brunson, Ahmet Altan, Osman Kavala, Selahattin Demirtaş ve Soma davası gibi) mahkemelerin verdiği kararlar, kararların verilış tarzı, iktidar tarafından beğenilmeyen kararlar sonrası mahkeme üyelerinin değıştirilmesi veya yargıçlara soruşturma açılması gibi birçok olaya tanık olduk. Önemli siyasi davalar öncesi ve sonrası sorumlulu düzeydeki devlet erkânının, davaların sonucunu etkileyecek açıklamalarda bulunması, (davalarda verilen kararlara bakıldığında) hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayan bir izlenim edinmemize yol açtı.

Cumhuriyet Savcılarının, yönetim erkini elinde tutan güçlerin hedef gösterdiği birçok kişiye soruşturma açması, mahkemeler tarafından uygulanmayan AYM ve AHİM kararları ortada duruyorken, yargı bağımsızdır kimse yargının kararlarına müdahale edemez söylemi, yürütme adına açıklama yapanlar açısından ne kadar gerçekçi? Tam tersine bu ifadeleri kullanan sorumlular, yargıya en fazla müdahale edenler oldu.

Siyasi davalarla ilgili insan hakları ve hukuk mücadelesi yürüten uluslararası kuruluşlar ve devletler tarafından Türk hükümetine yöneltilen eleştiriler karşısında, sorunun muhatabı yöneticilerin, ‘Türk yargısı bağımsızdır, iç işlerimize ve yargımıza kimse müdahale edemez’ söylemi Türkiye açısından ne kadar gerçekçi?

Türkiye Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile Avrupa Konseyi’nin kurucu üyesi olup, bu örgütsel yapıya üye, ülkelerle ortaklaşarak çıkardığı onlarca bildirge, sözleşme ve protokole imza atmış bir ülkedir.

İmza attığı sözleşme, bildirge ve protokollerle temel haklar ve hukuk alanında taahhütlerde bulundu. Türkiye Birleşmiş Milletler teşkilatının 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği 30 maddeden oluşan ‘İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni 6 Nisan 1949 da kabul ederek evrensel hukuk ve temel hakları güvenceye alma sözü veren ülkelerden birisidir.

Türkiye sonraki yıllarda Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Avrupa Konseyi bünyesinde, üye ülkelerce imza altına alınan; ‘İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi), ‘Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası sözleşmesi’, ‘İşkenceye ve Diğer Zalimane; Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’, ‘İşkencenin ve İnsanlık dışı ya da Küçültücü işlem ya da Cezaların önlenmesine ilişkin Avrupa Sözleşmesi’ ve Kadın, Çocuk Hakları, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Senedi gibi 16 sözleşme, bildirge ve protokolü imzalayarak, uluslararası hukuk normlarına uymayı taahhüt etmiş bir ülkedir. Uluslararası yapıların bir parçası olabilmenin ön koşulu, bu protokol ve sözleşmelere koşulsuz uymaktır.

Dünyaya, benim mahkememin kararlarına, yönetim işleyişime karışmasın diyen iktidar, başka ülkelerde yaşanan hak ihlallerine karşı, çok sert ve diplomasi dilinde pek tercih edilmeyen tarzda açıklama ve müdahaleleri, kendisi için bir hak olarak gören, Türkiye birçok ülke, insan hakları örgütü ve aydınının eleştirisine maruz kaldı.

Yüksek yargıyı yapılandırmada ortaya konan kriterler, yargıda yeni tartışmalara yol açtı. HSK tarafından Yargıtay ve Danıştay’a yapılan atamalar ve oluşturulan yeni daireler, yüksek mahkemelerin yapısında hissedilir bir değışimin habercisi oldu. Son olarak Şubat ayında, 301 madencinin yaşamını yitirdiği Soma davasına bakan Yargıtay 12 Ceza Dairesinin üye yapısı değıştirilerek, sanıkların tahliyesi ve infaz yasasından yararlandırılmalarına karar verilmesi, hukukun siyasallaşması kaygılarına yol açtı. İdari ve cezai yargıda tartışmalara yol açan birçok mahkeme kararı ve atamalar yargının bağımsızlığını yitirmekte olduğu izlenimi veriyor.

Yargıtay’da Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilecek bir üyenin (İrfan FİDAN) seçiminde yaşananlar, yargı bağımsızlığı açısından kaygılanmayı gerektiren gelişmelerdir. 15 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi’nin 12

üyesinin, (siyasi bir parti ve ittifakın üyesi olarak seçilen) Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi, Anayasa Mahkemesinin bağımsızlığını gölgeleyecek bir başka konu.

16 Nisan referandumunda mühürsüz oyların geçerli sayılması ve 31 Mart yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir seçimlerinin yenilenmesine karar veren YSK (Yüksek Seçim Kurulu) yüksek yargı üyeleri arasından seçilmektedir. (Asil, yedek 11 üyeli YSK'nin 6 üyesi Yargıtay, 5 üyesi Danıştay tarafından belirleniyor.) Siyasi iktidarın, atamalarında belirleyici rol üstlendiği Yargıtay ve Danıştay üyeleri (HSK tarafından belirleniyor) arasından seçilen YSK'nin yapısı, tarafsızlığını ve bağımsızlığını tartışmaya açtı. İktidarın övgüyle söz ettiği hukuk sistemi, 1930'lu ve 40'lı yılların tek parti (partili iktidar) döneminin gerisine düşen bir boyuta ulaştı. Toplumu kutuplaştırarak, gerilim üzerinden oluşturulan bu sistemin hiç kimseye yarar getirmeyeceği ortada.

İktidar açısından tartışılacak bir başka konu da hukuk devleti kavramıdır. 2016 da ilan edilen OHAL'den bu güne, yaşamın tüm alanlarında yaşanan hak gasplarına karşı, (iktidarın onay verdiği toplantılar hariç) yapılan en demokratik eylem ve etkinlikler iktidar tarafından yasaklandı. Anayasa'nın temel ilkelerinde birisi; 'Herkes önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir.

2911 sayılı toplantı ve gösteri kanunu, 15 Temmuz 2016 sonrası çıkarılan OHAL karar-nameleri ile Vali ve Kaymakamlara açıklama yapılacak alanlar için yasak ilan etme yetkisi sağladı. Kolluk kuvvetleri de bunu gerekçe göstererek, (Anayasanın toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkını ihlal ederek) her tür toplantıya müdahale etmeyi, yasal bir hakka dönüştürdü.

En demokratik hakkı, kolluk kuvvetlerine direnme, uyarılara rağmen dağılmama, halkı kin ve düşmanlığa tahrik gibi gerek-

çelere dayandırarak, eylemcileri tutuklama, hukuk normlarımızın vazgeçilmez ilkesine dönüştürüldü.

20 Temmuz 2016 sonrası yayınlanan OHAL karar-nameleri ile işlerinden olan, öğrenim hakkı kısıtlanan, demokratik hakları için açıklama yapmak isteyen tüm kesimlerin eylemleri, terör örgütü yandaşlığı, propagandası gibi suçlar kapsamın da alındı. Bu madde gerekçesiyle birçok kişi gözaltına alındı bir kısmı tutuklandı. Bu yolla yüz binlerce kişi fişlenerek mağdur edildi.

En son Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerine reva görülenler hukuk devleti anlayışını yerle bir etti. Üniversite dışından atanan Rektörü demokratik yollarla protesto eyleminde, iktidar, eylem yapan öğrencileri, terörist, sapkın din düşmanı ve neredeyse darbeci (gezi eylemlerine benzeterek) gibi göstermeye kadar, işi götürdü.

Demokratik bir protestodan, dini değerleri aşağılama, (standa asmak için getirilen Kâbe resmi) halkın bir kısmını diğerlerine karşı kin ve nefrete teşvik etmek, polise mukavemet, (öğrencileri ablukaya alıp zor kullanan da güvenlik kuvvetlerinin kendisi) terör örgütleriyle irtibat ve iltisak, sapkınlık ve vandallık çıkarmak, otokratik yönetime özgü bir yaklaşımdır. İktidarın bu yaklaşımı tüm dünyada tepkiyle karşılandı.

Hukuk alanındaki bir başka konuda Anayasa değişikliği konusudur.

Mevcut anayasayı ve yasaları uygulayan, kurucusu ve üyesi olduğu uluslararası kurumların, sözleşme ve anlaşmalarındaki yükümlülüklerini yerine getirmeyen Ak Parti iktidarı, yeni bir anayasa söylemiyle neyi amaçlıyor onu açıklamış değil.

Anayasa Mahkemesi'nin, siyasi davalar ile ilgili bazı kararları ve Türkiye açısından bağlayıcılığı olan AHİM kararlarını uygulamayan hukuk dışı yaklaşımlarla yorumlayan Cumhur ittifakının yeni bir Anayasa talebini neye dayanarak istediğini bilmiyoruz. İktidar,

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bir değişiklik yapmadan, demokratik bir anayasa yapmadan söz ediyor. Sorun demokratik olmayan, (OHAL koşullarında meşruiyeti tartışmalı bir referandum sonucu kabul edilen) mevcut sistemdedir. Cumhur ittifakının, yürürlükteki sistemi koruyarak, getireceği anayasa değişikliği önerisi, sistemdeki çıkmazları derinleştirmekten öte bir işe yaramayacaktır.

Ana muhalefet partisinin başını çektiği muhalefet tarafından dile getirilen güçlendirilmiş parlamenter sisteme geri dönüşü hedefleyen anayasa değişikliği önerisinin içeriğini henüz bilmiyoruz. Eğer eski sistemin devamı niteliğinde olacaksa, tartışılır epeyce yönü var. Getirilecek yeni değişiklik önerilerinin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, yargı bağımsızlığını ve farklı inanç ve ulusal kimlikleri güvenceye alacak nitelikte olması gerekir.

Muhalefet, yılların çözüm bekleyen başta Kürt sorunu, farklı inanç grupları ve azınlıkların talep ve önerilerini gözeterek yeni bir anayasa oluşumunu, tartışmaya açarak, siyasal sürece katkı sunmalıdır. Tabuları yıkmak birlikte bir gelecek yaratmak siyasal yapılar ve bireyler olarak hepimizin görevi.

Oya Baydar'ın T24 de yayınlana 'Mantıkla Bağları Koptu, Hedef HDP'den İbaret Değil' yazısının, politik ortama uygun bir bölümüyle sonlandıracağım.

Artık, 'gündem değiştirmek için yapıyorlar, hiç sanmam, cesaret edemezler vb..'aymazlığıyla oyalanma vakti değil. Muhalefet-iktidar diye ayırmıyorum; bu ülkenin hak, huzur, adalet, nefes almak isteyen bütün insanların, bütün siyasi oluşumlarının, partilerin, sivil toplumun, yaratılmak istenen bu yok oluş miladına karşı tek vücut, tek cephe çıkmasının zamanıdır. (1)

(1) T24, Oya Baydar 18 Şubat 2021

Berhemê Bereya Kurdistanî; Serhildana 1991ê

Cemal ÇELKÎ

Cemal ÇELKÎ

Kovara DENG

Pêşekî

Netewa serdest di Îraqê de, bi gelek şêwazan di qonax û serdemên cuda cuda de staylê hikumraniya xwe diguhart, di dirêjahiya wan hemû salên deshelata xwe de tinê baweriya wan bi hêzê dihate binecih kirin, licem wan zimanê danustandinan her tim bi zimanekê nepejirandî dihate binavkirin, çi carekê neşîyan bi piraktîk û bi rengekê fermî mafên gelê Kurd bidene naskirin, jiboy çareserîya pîrsgirêkan berdewam siyaseta asîmlekirinê daye meşandin.

Gelê Kurd dibin sîha deshelata wan de, hemû şêwazên sitemê li ser hatine taqîkirin, pîrosa Enfalên li gund û dêhatên deverên azadkirîyên şoreşê bi awayekê hovane têkîraya nîrxên mirovatiyê bînpêkirin, kîmya barankirina Helebçe mirovên sîvîl bi korane kirne armanca hêrişên xwe yê dirundane, di evî sîstemê hikumraniyê de jibîlî pêşbîniya buyerên trajîdîtir tiştêkê din nedihate pêşbînî kirin, bîvî away jiyana gel di nava saykolojiyeteka herî nîgetif de dihate organîze kirin.

Di demekê gelek kurt de, deverên azadkirî yê pêşmergey keftne bin înisyatîva hêrişên dagîrkeran, êdî jiber giraniya sîtema hêzên deshelata şovînî û tîrsa bi karînanan çekên qe-

dexe kirî, xelkê di nav şoreşê da mişextbûne welatên dewruberan zêdetir jî welatê Turkya û îranê, ev mişextbûne nebûye sedemên hindê çîyayên Kurdistanê bi temamî bihêne çol kirin, belku hin grupên partîzan hatine pêkînan û hebûna xwe di deverê da daye nas kirin, lewra neyarên gelê me neşîyan rihet razên, çünke dizanî çîyayên Kurdistanê di bêdost û heval nînin.

Girîngiya hebûna şaneyên rêkxistî yê nihînî di nava gel de

Di şerê kendavê de hêzên leşkerî yê Îraqê baş hatibûne hingaftin, çaxê agirbesta şerî digel Îranê ragehandî, carekê din hêzên wan li hemberî tevgera Kurdistanê xurtbûn û bi dijwarî hatine ser deverên azadkirîyên şoreşê, piştî dever bi temamî dorpêç kirin ge-hîştine wê bawerê, ku wan binekoka şoreşên Kurdan yê ji holê rakirîn, lê wan nedizanî bi hîzaran şaneyên rêkxistî bi awayekê nihînî di nav gel de keristekê berdest yê hemî demî-ne jiboy amadekirna helatineka din, dirustî-bûna guherînan di aşupên takên welatparêz de riyalîteya sibe û îro bûn.

Balên berçavên leşkerî yê hêz û aliyên siyasî yê Kurdistanê raste bi operasyonên wan yê serbazî li hin deveran hatine ramalîn

û ji sînoran hatine dûrêxistin, di beramberî evê çendê de rêkxistinên nihîni yên tevgerên Kurdistanî di nava gel de xwedî hebûn û bandor bûn, têkoşana wan nehate rawestandî û berdewam di nava hereketê da bûn, lewra hîviyên gel her yên zêndî bûn û wire(wêrekî)ya wan di astên berz (bilind) dabûn û yên dûrbûn ji biro (hizir) ên xweradestkirinê û destdahêlanê, ev rêxistine bi hemû wateyekê hêvîyên mehîna nûbuneka demildest ya çaverêkirî bûn.

Hikumeta Îraqê siyaseta berdewam şer didaye meşandin

Deshelata Be'siyên zordar baş dizanî wan ji encamên siyaseta xwe ya şaş çî derdeserî bi serê pêkhatên gelên Îraqê anîne, ji ber wê yekê ew gelek ji rihetîya gel ditirsan, her tim dixwast civak di nava rewşeka awarte de jiyan xwe derbas bike, di çarçovên evê siyaseta de, dişyan nehêlin gel bi awayekê normal bîrbike û li ser ayinde û paşeroja xwe bisekinît, dirustbûn a jîngeheka asayî da hemû nihîniyên rastiya hikumraniya Îraqê bi asanî ji gel re aşkira bin, ji tirsên evê çendê siyaseta berdewam şer dihate peyrew kirin, li her cihî çek dihate dîtin, cilubergên serbazî serusîmayên welatî dagirtibûn, wargehê Îraqê mîna serbazgehekê dihate nîşadan, fobya şerî hemû panav şilkiribûn.

Jiboy pitir grentikirina peyrew kirna siyaseta berdewam şer, hêzên xwe yên leşkerî kêşane di nava welatê Kiwêtê de, di ewê kiryar leşkerî de hemû yasayên navnetewî binpê kirin, bi hîç rengê guhdariya amojgariyên (nesihet) dewletên zilhêz nekir, mîna deshelateka ne kontrol kirî serederî digel buyeran kir, dem bo demî zêdetir xweya dikir, ku ew di hindirê xwe de gefin liser dewruberan û hokarên têkdana aramiya deverêne, li dawiyê civaka navnetewî liser xwe qulipandî û keftine bin givaştinên gelek dijwar, ku di encaman da dariştina pilana mirina wê hate nexiş kirin.

Hokarên jîngeha serheldana bihara (1991) ê pêkînay

Nerazîbûn di nava gel de, dem bo demî zêdetir bilindbûn, têkcraya tex û twêjên civakê ji

siyaseta deshelata Be'siyên di ewî perên bêzariyê de bûn, girobûna peqîna nerazîbûnên gel dijiwariya siyaseta tirsandin û fobyayê bûye ji aliyê Be'siyên rasîst ve, takên civakê hindî derfet heba dixwast li hemberî dirundayetîya Be'siyên xwe parêzin, girtinebera ewê rêkê ne çareseriyeka mayinde bû, lewra ji li dawiyê tex û twêjên gel rijyane ser kolanan û bûne kelem di pêşiya sitema dagîrkeriyê, havêtina evê gavê ne ji nişkekê ve hat belku dirustbûna cisareta wê renga bo çend fakterên giring vegeşt.

Fakterên derekî û navnetewî

Gelek welat bi piştevanî û desteka welatên kolonyalîzmê damezran, sistemê hikumraniya ewan welatên bi plan peydabûyin, her tiştê wan ligor berjewendiyên siyaseta kolonyalîzmê dihate organîzekirin, welatê Îraqê jî êk ji wan welatane yên ku nexşê wê ji aliyê Berîtanya ve hatiye dariştin, heta vê dawiyê welatên zilhêz qazanca xwe di nav sistemên sentral û diktator da dipejirand, eve çend salekin sitratîjiyeta welatên zilhêz rastî guhartinan hatiye, berjewendiyên xwe zêde digel pêşdabirina sistemê dîmokrasiyê de dibînin, jiboy vê jî li hin welatan bi pratîk ev siyaseta daye destpêkirin, weke ya xweya jî hejmareka baş ya diktatoran di evê sitratîjiyeta nû de xilfa sêdarê hembêz kiriye.

Xurtbûna pêlên bihara 'Erebî beşekê piraktîzekirina sitratîjiyeta nû ya welatên bi bandorên cihanê bûye, çunke bi van pêlanan kelhên gelek diktatoran jinavbirin û yên hindan jî helawîstî ragirtin û êxistine di halletên niv dardakirinekê de, wate bi şeweyekê rastewxo hemû sistemên diktatorî agehdar kirin, ku rojên wan yên bi dawî dihên, ew harîkarî û piştevaniya caran wan li welatên mezin werdigirt dê bite xewn û dubare nabît.

Zû bi zû ev çende gelek nebûye cihê baweriya diktatoran, çunke dezgehên sixuriyên welatên zilhêz bi hin awayan helwestên berevajî yên xapandinê digel wan bikartînan, destpêkên salên notan hêzên navnetewî gelek tund mamele digel hikumeta Îraqê dikir, di piştîre jî digote rayedarên Îraqê netirsan em dê gelek munawiratên leşkerî keyn bes di pilana meda

nîne çî derban li we bideyn, êk ji endamên parta Be'sa gor bi gor jiboy civatekê vedigêra û digot: di demên şerê Kwêtê de, qada navnetewî gelek gef li hikumeta Îraqê dikirin, evan gefan tirs û lerzek xistibûye di nava tex û twêjên civakê de, xelk bi giştî di nav saykolojiyeteka xirab da rojên xwe derbas dikirin, carekê parta Be'sa gor bi gor li devera Amêdiyê hemû kadroyên xwe li Sersinkê xirvekirin û endamekê serkirdayetiya Be'siyan civînek di gel wan encam da, di civînê da amaje bi hindê dikir, ku welatên hevpeyman çî kiryarên serbazî napêkînin, eva ew diken tinê munawereka leşkeriye û tiştêkê din nîne, evca netrisin û bila çî gumanên we nebin, her wesa digot ev axivtine wan rastewxo yên digel me kirî neku îctihad û xwandina me ye jiboy rewşa siyasî, Be'sî li ser evî balgeyê rihet di razan, lewra jî guhdariya kesekê nekir, her bi zirtekiya xwe mamele digel buyeran kir, hema hind zanî cihên wan yên sitratîcî bûne armanca lêdanên serbazî û meş û karwanên wan di hemû milekê de felc kir, piştî vê çendê morala Be'siyan dakeft û ber bi nemanê gav havêtin, piştî evê rewşê yekemîn daxuyaniya Be'siyan ew bû di got: (xedara xedir li me kir).

Ew heybeta Be'siyan di mawên (dem) hikumraniya xweda binecihkirî, bi temamî bingeha wê hate hejandin, wan bixwe jî êdî bawerî bi parta xwe nema, kesê agehî liser kesê nema, veqetyaneka berçav kefte di nav rêzên wan de, liser astên cuda cuda ew awerî hate pêş, ku civaka navneteweyî careka din nabîte pişt û pena bo diktatoran, ev xale bûye egerê hindê cisareteka xurt licem xelkê peydabibît li hemberî zulma rijêma diktatorî.

Fakterên hindir û navxweyî

Deshelata Be'siyan hind kiryarên hovane encam dabûn, her takekê (Îraqî, Kurdistanî) di hindrê xwe de xwe bi kesekê berhelîstkar di hesiband, ew buyerên hatiye pêş ne yên seyîrbûn belku tiştêkê çaverêkirî bûn, xelk bi giştî li benda derfetên guncay bûn, daku bi kiryar li hemberî sitema Be'siyan helwestan afrînin, ji aliyê tex û twêjên gel ve, jîngeheka harîkar di hate dîtin, bi taybetî jî li deverên Kurd nişîn, çunke deshelatê bi zihniyeteka şovînî serederî digel gelê Kurd dikir

û dixwast netewa Kurd weke paşko bo xwe bikarbînin, eve jî ji aliyê netewa Kurd ve ne di hate qebûlîkirin, çend stema wan zêde dibû hind nerazîbûn diwartir dihatine pêş.

Sereray hebûna gelek buyerên trajîdî jî lê di çî serdeman de, gelê me bê umêd nebûye, her tim yên bi moral bûne, her wextê şoreş rastî lêdan û şkestinan jî hatibît, kesên têkoşer careka din dest bi çalakiyan kiriye û gorepana siyasî çolnekiriye, tex û twêjên civakê bi gelek rêkan piştevaniya şoreşên xwe kiriye, civakê me û tevgerên xwe berdewam di nav tîkelîyan da rewş bi hev re şopandiye.

Deshelata dagîrkeran li deverên Kurdistan givaştinên mezin liser civakê peyrew dikirin, xelk neçar dikir bikevine dibin bandora siyaseta wan de, gelek şewazên zextan bikarînan daku tex û twêjên komelgehê dûr li hez û viyana xwe hin karan encamden, êk ji wan karan sepandina sistemê çetegeriyê bû di nav Kurdistan da, bi kiryar ev sisteme hate cîbecî kirin, renga bi hizaran Kurd tevî evî sistemê çetegeriyê bûn, belê rêjeyeka gelek kêma bi rolê nokerî û sîxuryê radibûn, bi tevayî dilê wan yê girêdayî pîrsgirêka wan ya netewî û niştmanî bû, eve bi wê ramanê ku çî caran pişt û penayên rasteqîne nebûne jiboy serxistina hêzên dagîrker û neyarên Kurdistan, tinê wan yê xwastî demên xwe biborînin, di xeyalên wan de nebûye ew bi çî rengan xizmeta ecîndayên dagîrkeran bikin, rijêmê bixwe jî hind bawerî bi wan nedihat, li demên pêtvîda jî hind pişt xwe bi wan nidibest, tiştê dagîrkeran diviya bihête cîbecîkirin tinê ew bûye, ku bi çî rengan nebûne pişt û pena bo şoreş û rêkxistinên siyasî yên Kurdistan, li gor nêrîna wan eve bixwe bi destkeftekê mezin di hate hejmartin.

Demên bîroka serheldanê hatiye pêş, ew grupên biçûk yên partîzan di çiyayên Kurdistanê de bi hemahengiya rêkxistinên nihînî û desteka xelkê hindir, hemû tex û twêjên civakê dabezîne ser kolanan û serheldana seranserê daye destpêkirin, kesên bi hest û raman girêdayî deshelatê bi hêzeka gelek biçûk hatine dîtin, ew hizra berê bo deshelatê di hate kirin bûye bazarekî din û gel xwe li beramberî sitema wê gelek mezin nimayîş kir.

Hêza dewletê weke damezrawe gelek yên mezin û berifreh bûn, hêzên partî û aliyên siyasî her tim li hemberî dewletê bi hêzeka zêde biçûk dihatine parvekirin, dema serhel-dan hatiye ragehandin haw kêşe bi temamî hate guhartin, êdî hêzên dewletê gelek biçûk bûn di beramberda jî yên partî û aliyên siyasî yên opozîsyonxwaz bi dehan caran mezin bûn, bi asanî navend û bingehên wê hatine ramalîn, her çende karêkterên derekî hêj biryara jinavbirina deshelatê ne dabûye yekalîkirin, lê pêkhatên Kurdistanê bi zelalî biryara xwe dabûye yekalîkirin, bi çi şewazan nediviya careka din ew helwestên bêdengiyê bi karbînî li hemberî zulm û sîtema ewê deshelata zordar.

Karîgeriya koça milyonî di navnetewîkirina pîrsa Kurd de

Baweriya deshelatê gelek ya xurt bûye, ku bi rêka hêzê careka din deshelata xwe vegerînît û weke caran înisyatîfa xwe bidete sepandin, bersiva herî dijwar ya hikumeta Be'sî bikarînan çekên pêşkeftî yên wî serdemî bûn, lêdana sivilan jî bo wan ne xemeka zêde mezin bû, xelkî jî baş wîjdana wê famdî, dizanî tiştê jî destên wê bihêt ew kemtîrxemiyê nake, destên hêzên wê yên vekirî bûne divî biyavî da, xelkê bê dudilî pêşbîna buyerên trajîdî jî hêzên rijêmê dî, dizanî tiştên ku mimkin bît ew texsîrî nake.

Li cihê deshelatê serheldana seranserî bike waneyek jiboy hindê vedaçûnê di şaşiyên xwe da bike, bîr di hindê da dî, çawan pitir siyaseta tirs û fobiyê bidete peyrew kirin, ne digot başe ev hemû xelke (biçûk û mezin .. Mêr û jin .. Pîr û law) çima hosan bi dijwarî xwastin dawiyê bidene deshelata me ..? Diyarê ew gotin raste deshelatên zordar û diktator dema di hêne dardakirin jî her yê amade nînin lêborînê jî komelgehê bixwazin.

Di dîroka gelê me de, çi carekê helwestên mîna koça milyonî nehatine dayîn, ku gel bi hemû tex û twêjên xwe ve bi êk helwest û bi êk nîrxandin jî deshelata zordar re bêtî ne bo sîtema te ..! Êdî em naxwazin di bin sîha hikumraniya we de bijîn, em yê bi biryarîn

û jî helwestên xwe paşgez nabîn, lewra jî bi kiryar xelkî dever çolkir û bi milyonan ber bi sînoran keftine rê, bi vê jî peyamek daye hikumeta diktatorî, ku ew amadene (welat .. Serwet û samanên) xwe jiboy wan bi cih bihêlin û amadenînin êk xuleka (deqîqe) di bin sîstema wan ya zordar de bijîn.

Dîmenên koça milyonî demê li rojên (tejî serma .. bê nan û av .. bê pêtviyatên rojane yên jiyanê) mal û halên xwe bi cih hêlayî, hemû malbat û xêzan bi zarok û pîrve rêka mirinê helbijartî û ber bi sînoran rêkeftî, ev helwestê êkgirtî, ku bi rengekê lezgîn hate pêkînan, serincên hemû cîhanê bo aliyê xwe rakêşan, divê derbarê de biryarên giring jî aliyê civaka navnetewî ve hatine dayîn, di encamên ewan biryaran da, devera tena ya hêla sîh û şeş hate ragehandin, penageha herî aram û tena jî gel re hate grentî kirin, hebûna hêzên navneteweyî li deverê weke zaminkirina paristina xelkê bi aşkirayî ber warên cîbecîkrînê berhevîkirin.

Pîştî civaka navnetewî li ser rewşê bi bersiv hatî, xelkê koçkirî careka din vegeryane ser malên xwe û hewl dan dîsan derfetên çêkirina jiyaneka normal avaken, di beramberda rêkxirawên (sazî) civaka sivil di qada navnetewî da harîkariyên mirovî pêşkêşî xelkê koçkirî kirin, devera dije firîn yaku bo xelkê Başûrê Kurdistanê hatiye terxankirin, gelek bi awayekê pozetîf gelê kurd liser astên gelên cîhanê daye naskirin.

Hêzên siyasî di serheldana seranserî de li dor êk armanc xirvebûn

Girîngiya di serheldanê de hatiye hestpêkirin zêde di wê xalê de dihatê dîtin, ku hêz û aliyên siyasî li dor êk armanc xirvebûn, hemûyan hêz û şîyanên xwe ber bi yek araste çemandin û xwastin binekoka rijêma diktatorî jî holê raken, her çende ewan hêzan di aliyên (siyasî, hizrî, aydîwlojî) de cîyawazî (cudahi) yê berçav hebûn, ew cîyawazî dane aliyekê û liser xalên hevbeş kokbûn û lêdana rijêma Sedamê xwînmêj kire armanca xwe ya bingehîn û serekî, eve bixwe bi mezintirîn destkeft û serkeftin hate hejmartin, gel bi van gavan xweşhaliya xwe dianî ziman.

Dîtina yekrêziya hêzên siyasî li hemberî hêza dagîrker û diktator, moraleka mezin daye civakê, baweriya xelkê zêdetir lêhat, ku ew dikarin berxwebiden û liser hemû asten-giyan zalbibin, xema Kurdan di pitirîya deman de, belavbûn û dijiwariya nakokiyên wan yên hindir bûye, lê di wî çaxî de ev metirsî hatbûye rakirin, xebatên gel bi êk dest û bi êk helwest panava siyasî dapoşibû, li herderê Kurdistanibûn xwedî hebûnên diyarbûn.

Prosên Enfalan û karîgeriya nîgetîf li ser saykolojiyeta tevgera Kurd

Hovîtiya hêzên rijêma diktatorî di proseya Enfalan de çî sinûrên mirovbûnê nasnedikirin, xelkên sîvîl yên li deverên azadkirîyên şoreşê akincî hejmareka zêde mezin hatne dorpêçkirin, gelek bi bêrehmane serederî digel de encam da, weke hatiye texmînkirin zêdetirî (182.000) kesên sîvîl bûne qurbanîyên proseya Enfalan, kesên derfet jî bo hatiye rexsandin derbasî sinûrên Turkyaya û Îranê bûn, saykolojiyeta wan hate hingaftin û gelek bi awayekê nîgetîf bandora xwe kire ser kesayetî û jiyana wan ya rojane.

Tevgera azadîxwaza gelê kurd li Başurê Kurdistanê bi hemû hêz û aliyên xwe yên siyasî ve, di wê bawerê dabûn, ku her tişt jî rijêma zordar ya Be'siyên xwînmêj dihête çaverêkirin, evê bawerê tirsek li cem tak bi takên tevgerê peyda kiribû, heta dema serheldana seranserî dest pêbûy, amadekariyên berdevambûnê jî aliyê tevgera Kurd ve nehatibûne çêkirin, weke pirsêka wextî li ayindê serheldanê dinêrîn, anku ligor xwandina wan îro ne sibe rijêm dê bihêz vegehit û ew nikarin berxwebiden û li pêşîya hêzên wê bisekinin.

Lawaziya berxwedan û xweragiryê ya ku ji encamên karîgeriya piroseya Enfal û bikarîna çekên qedexekirî saykolojiyeta takê tevgera azadîxwaza Kurdistanî bi rengekê nerênî hingaftî, gelek diyardeyên kirêt pêdane encamdan, şalawên dizîkrînê her li rojên destpêkê da berfirehbûn, amîrên pêvîyatiya gelê pê di ayindeda bi erzantirîn nîrx li sinûrên dewletên dewruber hatine firotin, tinê bîr di rev û helatinê de dikir, riha berxwedanê di haletên

şkestinê de hatibûye windakirin, bêguman çaxên saykolojiyeta mirovî têkdiçît ji dervey îrade û xwastîka mirovî diyardên kirêt peyda dibin, wate tiştên ne pîlan kirî dihêne di rêkê de, gelek gav ne bernamêkirî dihêne havêtin.

Tevgera siyasî neşîya pêşengiya gel biket di qonaxên pêtvî de

Gelê Kurdistanê heta îro jî qonaxa feodalîyetê derbas nekiriye, em di her warî de bi riha 'eşîretê tevî karên cuda cuda dibîn, me siyasî jî liser evê bingehe daye destpêkirin, eger jî nêzîkve mirov li dîroka tevgera gelê Kurdistanê mêzêket, dê baş bo xweya bîr, ku pitirîya serkêşên şoreşê kurên (şêx, mîr, beg, axa, mela) bûn, renga pirsên çîneyetî her di nav tevgerê bixwe de di astên herî berz dabîn û çewsandin bi rêjeyeka herî bilind cihê xwe dagîrkiribû, ku jîngeha şoreşê bixwe pêvîyatiya wê bi şoreşeka din hebû.

Helbet kesên di nav şoreşê de cihê xwe girtî, pitirîya wan ne jiber pirsên (siyasî, hizrî, rewşenbîrî, netewî, nîştmanî, çîneyetî) bûye, bandora metirsiya şerê kendavê êk ji hokarên bingehe di hête hesibandin, ku xelk jî neçarî bibite beşek ji şoreşê, takên serkêşîya tevgerê dikir zêde ne kesên pîspor û helgirên proje-yan bûn, evejî serdemên hindêbûn şoreş ne-bîte xwandinge di avakirna takî de.

Di hin biyavan da kêmasî di hatine xwey-akirin di nav tevgera rizgarîxwaza Kurdistanî de, berjewendiyên kesî û malbatî bi rohnî ser li berjewendiyên nîştmanî û netewî standibûn, mirovên bi îrade zêde nehatine berhevanîn, xelk dinava şoreşê de gelek fêrî biwarên (siyasî, hizrî, rewşenbîrîyê) nebûn, jiyana di nav şoreşê de bi rengekê rutînê û bi hederdana demî hatiye birêkirin, ew kersitên mirovî yên li ber destên wan nehatine pêgehandin, heta ku di demên ji nişkanve buyeran serhelda li astên rêberayeti û berpirsyariyê bin, ji ber evan hokar (sedem)an jî neşîyane bibine pêşeng.

Vekêşana rêveberîyan û mebestên çêkirina boşaya (valahî) kargêrî

Rijêma diktatorî piştî geştiye wê bawerê, ku ew çî caran nikarin vegerine

Herêma Kurdistanê, êkser biryar da rêveberiyên xwe ji Herêma Kurdistanê vekêşin, mebesta wê di vê biryarê de, çekirina boşayekê îdarî û dirustkirina rewşeka ne normal bûye li deverê, ligor nêrîna hikumetê di vê rêkê de xelkê herêmê dê gelek perîşan bît û dê kevine di nav krîzên dijwar de, paşan dê xewnan bi serdemên wêve bînin, dê bêjin çima me ew xweşiyên li serdemên wan ji destdan...?

Kesên di nav şoreşê de, ne mirovên xwedî şiyar û serbor bûn, zanistê rêvberinê licem wan di astên herî xirab de xwe îfade dikir, zorîne (piranî)ya wan di bê birwanamebûn (diploma), pileyên wan yên xwandinê di nizimbûn, hest bi hindê dikir, ku gelek ziyar yên biwan û xêzanên wan gehşitî, bi hestiyarî wan serederî dikir, heta curekê hesasiyetê jî dihate dîtîn di navbera ewên li Îraqê mayin û yên derbiderî Turkiya û Îranê bûyn.

Derdeseriyên domdirêj jî heta radekê civakê me yê dabeşkirî û ciyawazî yên xistiye di neqeba wan de, kesên li çiya hatî digot: êdî dora meye, me yê kirî dê berhemê wê xwen, heta em têrdibîn .. Kur û neviyên me jî têrdibîn, em gorepanê bo çî kes û aliyekê çolnakeyn, eve zêdetirî sîh sala derbasbûn her têrnebûn, evê zihniyeta şaş derzên giran xistine di nav şewazên wan yên rêberayeti-kirinê de.

Armanç û mebestên bingeşîn yên rijêma Îraqê di çekirina boşayê îdarî de ewbûn, ku Kurd bi şoreşa xwe ve nikarin rêberatiyê biken, xwandina wan jiboy gelê Kurd ya nîgetîf bûye, dema wan bi hevvelatiyên pile dû mamele digel netewa Kurd dikir, dûr nîne hê ew yên nerihet bin, ji ber ku bi nêrîna wan hevvelatiyên pile dû jî jiboy gelê me tiştêkê zêdeye, wan em gelek kêmtir di ji ber evan xalan: 1- Ew gelek bi asanî şiyar sîstemê çetegeriyê di nav gelê meda binecihken, kesên xwendevan û nexwendevan keftine dibin bandora evî sîstemî de. 2- Kesên tevî şoreşê bûy pitirîya wan xwandina xwe li nîva rê dest jêberdan û man kesên nexwendevan û bê birwaname û keftine dibin karîgeriya jiyana kundewariyê de.

Serkêşên rijêm gelek yên ji xwe razibûn, çî hisab bo xelkê ji xwarî xwe nedikir, Be'siyar nek tinê bi siyaseta xwe ya fobyayî xelkê rikeberê xwe tirsandibû, belku endam alîgirên xwe jî fetisandibûn, ji berku ew bixwe jî neşiyar bi cesaret û raşkawî karên wê yên şaş rexneken û hêşengîn, ewan xwe baş nedît, ku ew çend yên kirêt û dargiranin ..!

Bereyê Kurdistanî çawan boşaya kargêrî pir (tejî) kir

Wî demî baştirîn eltirnatîf bo rêberatiyê çawaniya pirkirina boşayê kargêrî Bereyê Kurdistanî bû, aliyekê siyasî bi tinê ne dişiya bi evî erkî rabît, hizrên karê komî (kolektiv) pitir yên xurtbûn û kar pêdihatekirin, her jiboy evê mebestê Lijna Bilind ya Bereyê Kurdistanî hate damezrandin û darêtina pîlana rêvebirinê kire erkên xwe yên bingeşîn, êdî licihê rêveberiyên hikumetê Bereyê Kurdistanî boşayî pirkir û kar û xebatên xwe yên kargêrî dane meşandin.

Siyaseta Bereyê Kurdistanî jî neşiyar xwe ji zihniyeta berteska (teng) çiya rizgarketin, di nav evî bereyî de dû curên berjewendiyan hebûn: 1) berjewendiyên hizbî. 2) berjewendiyên kesî. Her dû berjewendî metirsîdarin û di heman demda jî harîkarin jiboy peyda-bûna diyardeyên gendelî û dizîkirinê, endamêkî Civata Bilind a Bereyê Kurdistanî (Mela Hesên) digot me rewşa Bereyê Kurdistanî nîrxand û me biryar da hewlên xwe bexîne karî ji bexemet nehêlana wê rêjeya gendeliyê di Bereyê Kurdistanî de, di demekê de ev biryare kevte warên cîbecîkirinê, piştî me hemû Komîteyên Bereyê şopandî, em gehşitîne wê bawerê, ku endamên Bereyê hemû yên keftiye telhên gendeliyê û hêderdana serwet û saman naxên (dîl) wan yên hejandî, êdî me dest ji vê çendê berda, çûnke weke em gehşitiye encaman çareserî ne hind karekê bi sa-nahî (asan) bû.

Sîstema di Bereyê Kurdistanî dihate peyrewkirin, helgira siyaseta dewlemendkirina hizban bû, carekê di seredaneke de bo Liqê Heşt yê Partî li Zaxo, berpîrsê peywendiyar digot: me di serdema Bereyê Kurdistanî da,

dahatên gumirkê li baregayê Hizba Şuî dicemandin, em diçûn me di serî de muçeyên (mias) fermanberan dabeşdikirin, ku wî demî fermanber hejmara wan gelek û gelek ya kêmbû, ev parên mayî jî bi rêje li ser Partiyên Berreyê Kurdistanî de dabeşdikirin bi şeweyekê çî yedek nedima bo rewşên awarte, her li ser evê zihnîyetê hikumranî hate birêvebirin.

Li Îraqê diktatorîyet li Herêma Kurdistanê jî dîmokrasiyê

Herêma Kurdistanê di temenekê gelek kurt yê azadiyê de, piraktîzekirina pirosîsa dîmokrasiyê helbijart, li sala (1992) ê helbijartin li Herêma Kurdistanê hatinekirin, ev proseya bi hemû kêmkasîyên xweve werçerxaneka dîrokiya herî mezinbûn jiboy gelê Kurdistanê, piştî evê prosê Herêma Kurdistanê bûye xwedî Hikûmet û Perleman, peywendiyên derveji bi fermî mamele digel damezraweyên wê yên şer'î (rewa) dikirin.

Îraq her li roja damezrandina xwe heta berî prosîsa azadiya Îraqê, rêkxistin û aliyên wê yên siyasî yên ser bi netewa serdest her bi rêka Kudetayan kursîka deshelatdariyê ya monopolekirî, çî caran hewl nedaye deshelat bi rêkên dîmokrasiyê bihête pêkînan, hemû hikumranên wê her êk bi rêjeyekê şovîniyet ya peyrewkirî, neviyaye netewe û pêkhatên din nasbiken û maf û azadiya wan bipejirînin.

Piştî pirosîsa azadiya Îraqî her bi piştewaniya tevgera gelê Kurdistan û desteka herêmê bo hêzên opozisyona Îraqê, sisteme diktatorî li Îraqê hate veguhastin bo sisteme kê dîmokrasiyê, li sala (2003) ê heta îro helbijardin di hêne encamdan û aliyê serkeftî di pirosîsa helbijartinan de di hête raspardin bo pêkînana hikûmetê, mirov dikarî bêtî tevgera Kurd yê şîyayin bibîne hêvênê binecîhkirina dîmokrasiyê li Îraqê.

Kurd gelek hez li danustandin û diyalogê diken

Aliyên daxwaza danustandinan diken zêde pêşniyara wan aliyane yên dikeve bin rewşên ne sirûştî û ne normal de, li cem Kurdan arasteya evê daxwaziyê berovajiyê, Kurd

di haletên bi hêzbunê de jî ji danustandinan narevin û zêde mitmane (bawerî) bi dayelogê heye, piştî serheldanê rijêma diktatorî kevte bin abluqeyeka (dorpêç) aborî û di hemû milekê de hate dorpêçkirin, dîsan di qada navnetewî da jî tîkelîyên wê yên diplomasiyê bi temami hatine jinavbirin.

Rijêm li benda givaştinên mezintir bû ji aliyê welatên zilhêz ve, gumanên berdewam li rijêma zordar dihatne kirin û weke gefe li ser deverê di hate hejmartin, di evê cîhana berifrehda ev rijêma durinde mabûye bê heval û dost, Tevgera Kurdistanê di vê qonaxê da jî dergehê danustandinan digel rijêmê vekir û xwast bi rêka danustandinan pîrsgirêka gelê Kurd çareserker û danpêdanê bi mafên rewayên gelê Kurd biken.

Di haletên lewazî û dorpêçiyê da jî rijêm her weke caran bi zihnîyeteka şovînî dixwast helwîstên xwe avaket, ew reftar û kiryarên hovane yên di dema xwe de encamday mîna (pirosîsa Enfalan, kîmyabaran û bi karînana çekên qedexekirî, gorên bi komel û zîndebeçal) nediviya danpêdanê bi wan şaşîyan biket û daxwaza lêborînê ji gelê Kurd bixwazît, li ser lîvên darê sêdarê jî Barzan Tikritî di got niha jî ew roj vegerin ez heman helwîstî bê dûdlî dê dubarekem, çend zulm û sitem li gelê Kurd jî hatîyekirin, Kurd her haqîd nabin li ser kesê û baweriyên xwe ji pêkvejiyanê ji dest naden.

Destkeftên îro berhemên serheldan û koça milyonî ne

Êk helwîstiya gelê Kurd di serheldanê da, tîrsek mezin êxiste dilên neyar û dagîrkerên Kurdistanê, ya jî serheldanê girîngtir jî biryara Koça Milyonî ya tîkraya tex û twêjên komelgehê Kurdistanî bûn, bi evê biryarê civakê navnetewî hişyar kir û peyameka şermizariyê ji bîdengîya wan re şand, ku her tim li hemberî ewan trajîdînan bi serê gelê Kurd hatî yên dûreperêz bûne, êdî civakê navnetewî neçar bû bîdengiyê bişkênît û bi praktîk helwestên xwe bîxîte warên cîbecîkirinê, rengvedanên biryarên wan bi rengekê pozetîf belansa hêzê di berjewenda gelê Kurd da rakêşa.

Têkoşana gelê me raste ji serheldanê destipênaket, lê bûyerên di sala (1991) ê de hatiye pêş gelek yên bi bandor û karîgerbûn, çunke yekemîn care gelê me bi hemû pêkhatên xweve man û nemana xwe bihevve girêdidet û helwestên çarenivîsaz diafirînî, bi cisaretek pir mezin ji dagîrkeran re dibêjît: Bese sitem .. Bese zorî .. Bese dagîrkari, evan helwestan rewşa Kurda kêşaye di qonaxeka nû û gelek binirx da, lewma ji bireweriya serheldana bihara not û êkê û koça milyonî destkeftên netewî û nîştimanî yên hemû gelê Kurdistanê ne ..!

Xalên pozetîf yê tevgera Kurd li çaxên serheldanê

- Kolektîfî bi pratîk di navbera hêz û aliyên siyasî de dihate cîbecîkirin, wate karê komî weke piroseka girêdayî pîrensîbên xebata nîştimanî û netewî dihate hejmartin, her wesa êk ji mijarên herî giring dihate dîtin.

- Karê siyasî karekê binirix bû, bîr û bawerî dinav hizban da cihê xwe bi başî vewejartibûn, berjewendiyên gel û welat cihê rêz û hurmeteka mezin bûn.

- Êkrêzî û êk helwestî hem li ser astên partî û aliyên siyasî hem jî liser astên tex û twêjên civakê bi rohnî dihatine pratîzekirin, baweriya gel bi tevger û aliyên Kurdistanî yên pîrî bawerîbûn.

- Hizbayetiya berteskek kar zêde pênedihatekirin, tîkelî û peywendiyên partiyên siyasî di agehiyeka berdewam dabûn, li hemberî hemû bûyerekê nîrxandinên hevbeş dihatne pêkînan.

- Întîmaa xelkê û aliyên siyasî bo welat û nîştimanî ya bihêz bû, eve pîrsên binirx û bîngêhîn bûn, bi çî rengan saziş li ser nedihatekirin.

- Karekê gelek bi zehmet bû aliyek bi rêjeyeka herî kêr jî bibîte beşek ji ecîndayên hêzên dagîrkera, eve jiboy hemû aliyên siyasî bi hêleka sor dihate tomarkirin.

- Hebûna hemû aliyan giring dihate pênasîkirin, pîlanên ji navbirina hevdu di gorepana siyasî de ji karên şermok bûn, di nêrîna aliyên siyasî de, çî kes û çî aliyek yên zêde nebûn di meydana siyasî de, wate pêtvîyatiya hemûyan bi hevdu hebû.

Xalên nîgetîf yê tevgerê di qonaxa herî hestyara îro de

- Veqetyanek dihate hestpêkirin, partî û siyasî yên li hev belavin, nêzîkbûn di navbera wan de nahate dîtin, her êk bi serê xwe bi taybetî jî partiyên deshelatdar kardiken û baweriya wan zêde bi karê komê nemaye.

- Hizbayetiya berteskek hemû sinurên derbasîkirin, bandora evê çendê karîgeriyeka nîgetîf ya kiriye ser tîkîraya damudezgehên hikumetê, êdî damezrawên (dam û dezgeh) nîştimanî yên herî giring bi fermîna hizb û kesan dihêne livandin.

- Xelk bigiştî yê ji pîrsên netewî û nîştimanî dûr keftî, ew bîdadî û neyeksanîya dihate peyrewkirin ax û nîştiman liber dilê xelkê nîrxên wî yên dabezandî (kêm)ye astên herî nîzîm.

- Nêzîkbûn digel dewletên herêmî û dewletên dagîrkerên Kurdistanê jiboy berjewendiyên hizbî li ser kîstê pîrsên nîştimanî wêneyên gelek kirêt yên daye xweyakirin, dûr jî nahate dîtin hin caran ne rastewxo beşek bin di ecîndayên dewletên dagîrkeran.

- Gelek caran di xwandinên xwe de mirov digehîte ewê bawerê, ku kar û neviyan di navbera aliyên serekî yên Kurdistanî de bi radîyên pîlanên jinavbirna êk û dûye(hevdu) di hemû waran de.

- Niha ew zihniyet ya peydabûy, ku hemû alî zêdene tinê hebûna wan jiboy pîrsa welatî ya girînge, divê derbarê de dev yê hatiye girtin, kwêle(kole)bûn ya hatiye qebûlkirin, lewma licem hizbên deshelatê xirur ya gehiştiye gupîtka herî metirsîdar.

Pandemi güncesi

Mazhar KARA

Mazhar KARA

Kovara DENG

Bilindiği  zere, Covid-19 ilk kez 2019'un son aylarında Çin'in Hubey Eyaletinin Vuhan kentinde ortaya  ıktı. Bu virüs, beklenmedik bir hızla birkaç ay içinde dünya çapında 213 ülkeye yayıldı. Yaklaşık bir yıl içinde 700 milyon kişinin enfekte olmasına ve 1 milyon 600 binden fazla kişinin hayatını kaybetmesine neden oldu (1). A ının uygulanmaya ba lamasına karşın, virüsün neden olduğu küresel salgın halen bütün hızı ile devam ediyor. Hem de yeni mutantlarla bula  hızını ve etkinliğini artırarak...

Kaynağının, Çin'in Vuhan Kentinin Yaban Hayvan Pazarı olduğuna ilişkin kimi ku kular ve süre gelen tartışmalar vardır elbet. Bunlardan bir kısmı, bilimsellikten uzak değer-siz komplo teorilerinden ibaret olsa da, ileri sürülen kimi iddiaların uyandırdığı derin ku kular, bu tartışmaların sürmesine, dolayısıyla konu ile ilgili araştırmaların daha da derinle mesine neden oldu.

Gen mühendisliği alanında yapılan çalışmaların geldiği aşama önemlidir. Buna bağlı olarak, gen tedavisine dayanan yeni nesil ilaç ve a ı araştırmaları çok öncelerden ba lamı tı. Bu araştırmalar, başta kanser olmak üzere birçok hastalığın tedavisine dönük ilaç çalışmalarını da kapsamaktadır. Bu

alandaki süre gelen çalışmalar belki bir aşamaya gelmiş bulunuyor. Bu çalışmaların sunduğu zemim sayesinde a ı çalışmaları hızlı bir biçimde sonuçlandı. Ancak, metala an sağlık sektörü, ilaç sanayisi, ilaç ve açılara ulaşma, bu hizmetlerin adil dağılımı konusunda ku kulara neden olmaktadır. Tartışmalar da çok bu bağlamda yapılmaktadır. Mevcut a ı ve ilaç dağılımı benzer tartışmaların daha uzun yıllar insanlığın gündeminde önemli bir yer tutmasına neden olacak niteliktedir.

Salgının kaynağı ile ilgili olarak, dünya gündemini uzun zamandan beri meşgul eden bu iddiaları araştırmaya değer bulan Dünya Sağlık  rg t  (WHO) nihayetinde konuyu araştırmaya karar verdi. Dünya Sağlık  rg t n n Ocak 2021 in ba larında, Covid-19'un neden ve kaynağını araştırmak üzere bir araştırma ekibini Çin'in Vuhan kentine yolladı. Adı geçen araştırma ekibinin araştırmalarından kayda değer bir sonuç çıkmadı. Ancak, bu araştırmalardan bir sonuç  ıkmamı sa da tartışmaları sakinle tirmeye yetmemi e benziyor.

Bu tartışmaları kısmen de olsa Deng'in sayfalarına ta ıdığımızı okurlarımız hatırlayacaktır. O tartışmalara, korona virüsün ne olup olmadığına ilişkin

kapsamlı bilgiler sunulmuştu. Hata, o yazıların birinde, Çin'in pandemi ile mücadelesini beğendiğimizi belirtmiş, çarenin, aşının da Çin'den geleceğini ileri sürmüştük. Nitekim öyle de oldu sanırım.

Nereden çıktığı net bir biçimde beli değilse de, Yeni Tip Korona virüs (Covid-19) salgını, dünya çapında kamu sağlığını tehdit eden küresel bir krize neden olduğu kesindir. Bunun üzerine Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 13.03.2020 günü bu durumu "pandemi (bir kıtada ya da dünya geneline etkili olan salgın hastalık)" olarak tanımladı ve ilan etti. Bu açıklamaların ardından, kısa sürede, bu pandemi etkisinin kamu sağlığını tehdit emekle sınırlı kalmayacağı anlaşıldı. Bu yeni salgın, büyük bir küresel krize doğru hızla evirildi. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dahil olmak üzere bütün dünyada yaşam biçimini, ekonomik ve siyasal sistemleri derinden sarstı.

Şunu açıkça söylemek gerekir ki, covid 19 pandemisi olarak isimlendirilen bu derin küresel kriz de, öncülleri gibi en çok yoksul halkları, emekçi sınıfını, küçük esnafı vurdu. Yaratığı, daha da yaratacağı devasa enkazları altında yine yoksullar kaldı, kalacak. Yoksulluk ve işsizlik içinde kıvranan milyonların kötü durumu, bu pandemi ile ortaya çıkan ağır şartların da etkisiyle daha da ağırlaştı, derinleşti. Daha da kötüsü, sonuçları ağırlaşmaya ve derinleşmeye devam ediyor.

Zira, Covid-19 pandemisi hızını ve etkinliğini etkili bir biçimde artırarak devam etmektedir. İnsanlığın direncini derinden test edencesine şiddetini ve etkinliğini günden güne artırdı, artırıyor. Biz, virüsün olumlu yönde mutasyon geçirerek insanlığın gündeminden çıkmasını umut ederken, o daha etkili, bulaş riski yüksek muttan türleri ile insanlığı tehdit etmeyi sürdürüyor.

Covid -19 virüsü, bir yıl içinde dünyada kitlesel ölümlere neden oldu. İnsanlık, bir yıllık aşkın bir süreden beri bu büyük pandemi ile büyük bir mücadele yürütmektedir. Öyle sıradan bir mücadele değil. Aynı zamanda insanlık inanılmaz bir yarış ve tarihsel bir sınavdan da geçmektedir.

Evet, nihayetinde aşı bulundu. Virüse karşı etkili olduğu söylenen birkaç yeni ilaç geliştirildi, geliştirmektedir. Ancak, aşı üretimi, lojistiği ve adil bir biçimde dünya sathında dağıtılması henüz yeterli düzeyde sağlanamadı. Aşı ve ilaç meselesine, tamamen uluslararası ticaret kuralları içinde yaklaşılması, aşının sıradan bir ticari meta gibi görülmesi sorunu daha da derinleştireceği benziyor. Eğer aşı meselesine kapitalizmin adaletten ve etik değerlerden arı felsefesinin temel alanı içinde kalınarak ele alınırsa, dünyayı etkisi altına alan bu derin kriz daha da derinleşecektir. Bu derinleşmeyle, pandeminin neden olduğu ekonomik, politik kriz büyüyecektir. Bu durum bütün dünyayı derin bir kaosa sürükleyecek kadar büyük bir potansiyeli barındırmaktadır.

Peki, Türkiye bu derin krizden ne kadar etkilendi, etkilenecek?

Bilindiği üzere, Türkiye, ağır ekonomik, sosyal ve siyasal açmazları olan bir ülke. Pandemi öncesi, oldukça elverişli dünya şartlarına rağmen, o bu açmazlarından kurtulmayı başaramadı. O, sürekli sorun üreten gelenekçi, ekonomi politigi, emperyalist güç olma sevdası ile yükünü oldukça ağırlaştırdı. Dini ve mili şovenizm ile zehirlenmiş siyaset dili yükünü ağırlaştırmaya devam etmektedir. Türkiye, bu onulmaz sevda uğruna askeri harcamalarını üst düzeye çıkardı. Kendi halkı ve komşuları ile kriz üstüne kriz yaşadı, yaşıyor. Giderek ağırlaşan ekonomik ve sosyal yükünün yan ısıra, pandemi ile mücadelede de istikrarlı bir siyaset izleyemedi. İşsizlik giderek büyüdü. Hizmet ve eğlence sektörleri adeta çöktü. Küçük esnaf kepenk kapatmak zorunda kaldı. Hükümetten beklenen desteği alamayan üretim sektörü oldukça zayıfladı. Aşı ve ilaçta da dışa bağımlı olan ülke, izlediği pandemi siyaseti nedeniyle yeterli miktarda aşı ve ilaç temin edemedi. Bu nedenle olsa gerek aşı çalışmaları oldukça yavaş ilerlemektedir. Ancak bu küresel kriz yıkıcı ağırlığı ile çok hızlı ilerlemektedir. Bu tutumda ısrar edilmesi halinde ülke açısından daha vahim tabloların ortaya çıkması olasıdır.

Şimdi korona pandemisinin ilk günden günümüze nasıl bir seyir izlediğine, dünya ölçeğinde bu derin krizi aşmaya yönelik yürütülen çalışmalara bir göz atalım. Dr. Özlem Ak Covid 19'un zaman çizelgesini tuttu. Sayın Dr. Özlem AK'IN Tübitak Bilim Teknik de rgisinde yayınlanan bu değerli çalışmasını sizinle paylaşıyorum

Covid 19 ile geçen 1 yıl

2019 yılının son günlerinde Çin, Dünya Sağlık Örgütüne (WHO) gizemli bir hastalığın varlığını bildirdi. Kısa bir süre sonra da bu hastalığa daha önce hiç görülmemiş bir koronavirus türünün neden olduğu anlaşıldı ve 2020 yılı tarihe COVID-19 ile anılacak bir yıl olarak geçti. Tüm dünyayı etkisi altına alan ve ikinci yılına giren pandemi nasıl başladı, gelişti ve ilerledi bir göz atalım.

31 Aralık 2019

- Çin, WHO'ya Wuhan'daki nedeni bilinmeyen zatürre vakaları hakkında bilgi verdi. Vakalar ateş, kuru öksürük ve nefes darlığı gibi semptomlar gösteriyordu.

9 Ocak

- WHO zatürrenin nedeninin yeni bir koronavirus olduğunu duyurdu.

10 Ocak

- Çinli bilim insanları yeni koronavirusun genom dizisini ilk kez açıkladılar. Genom bilgisi Tüm Grip Verilerini Paylaşma Küresel Veritabanı'na (GISAID) yüklendi.

- Türkiye'de Sağlık Bakanlığı tarafından Korona- virüs Bilim Kurulu oluşturuldu.

13 Ocak

- WHO, Çin dışındaki ilk vakanın Tayland'da görüldüğünü açıkladı.

21 Ocak

- ABD ilk doğrulanmış COVID-19 vakasını duyurdu. Bu kişi yakın zaman önce Wuhan'dan Washington'a dönen bir ABD'liydi.

23 Ocak

- Wuhan'da, virüsün yayılmasını engellemek için şehre giriş ve çıkışlar yasaklandı.

- WHO Genel Direktörü, acil durum komitesinin önerisine rağmen salgınının uluslararası ölçekte endişe verici bir halk sağlığı durumu olmadığını belirtti.

24 Ocak 2020

- Yakın zaman önce Wuhan'a seyahat edip Fransa'ya dönen kişiler arasında görülen üç vaka Avrupa'da kaydedilen ilk vakalar oldu.

25 Ocak

- Avustralya, Wuhan'dan gelen bir yolcunun testinin pozitif çıkmasının ardından kıtanın ilk vakasını açıkladı.

30 Ocak

- Bilim insanları, semptomlar ortaya çıkmadan önce enfekte bir kişiden virüsün bulaşabildiğini öne sürdü.

- Dünya çapında 200'den fazla ölü sayısı ve 9800'den fazla vakaya dayanarak WHO halk sağlığı acil durumu ilan etti.

3 Şubat

- Türkiye, Çin'den gelen tüm uçuşları durdurduğunu açıkladı.

11 Şubat

- Virüse SARS-CoV-2 adı verildi, neden olduğu hastalık da COVID-19 olarak adlandırıldı.

14 Şubat

- Mısır, Afrika'da kaydedilen ilk vakayı bildirdi.

15 Şubat

- Avrupa'da koronavirus kaynaklı ilk ölüm Fransa'da gerçekleşti.

23 Şubat

- Türkiye ile İran arasındaki kara sınırı kapıları kapatıldı.

26 Şubat

- Brezilya, Güney Amerika'nın ilk vakasını bildirdi.

28 Şubat

- WHO, COVID-19 için "yüksek" küresel risk düzeyini, "çok yüksek" küresel risk düzeyi olarak değiştirdi.

11 Mart

• Avrupa seyahati sırasında virüse yakalanan bir Türk, Türkiye'nin ilk koronavirüs vakası olarak açıklandı.

• Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından Bilim Kurulu'nun hazırladığı COVID-19 Rehberi yayımlandı.

• Virüs en az 114 ülkeye yayıldı, 4.000'den fazla insanın ölümüne neden oldu ve yaklaşık 120.000 kişiyi enfekte etti. • WHO COVID-19'u resmen pandemi olarak ilan etti.

13 Mart

• Avrupa, (Çin hariç) dünyanın geri kalanının toplamından daha fazla rapor edilen vaka ve ölümle pandeminin merkez üssü hâline geldi.

16 Mart

• ABD'de ve Çin'de COVID-19 aşı güvenlik testleri başladı.

17 Mart

• Komplo teorilerinin aksine, bir çalışma virüsün laboratuvarda üretilmediğini veya laboratuvarlardan yayılmadığını doğruladı. Sonraki araştırmalar yarasanın en olası kaynak olduğunu öne sürdü.

• Türkiye Sağlık Bakanlığı tarafından ilk SARS-CoV-2 genom dizisi GISAID veri tabanına yüklendi.

18 Mart

• Türkiye'de koronavirüs kaynaklı ilk ölüm gerçekleşti ve toplam vaka sayısı 98 oldu.

23 Mart

• Türkiye'de televizyon ve internet ortamı aracılığıyla uzaktan eğitim ve öğretime başlandı.

• Türkiye Sağlık Bakanlığı tarafından paylaşılan ilk SARS-CoV-2 genom dizisi GISAID veri tabanı aracılığıyla açık erişime sunuldu.

26 Mart

• TÜBİTAK tarafından COVID-19 Türkiye Web Portalı açıldı.

27 Mart

• ABD 100.000'i aşan vaka sayısı ile pandeminin yeni merkez üssü hâline geldi.

28 Mart

• ABD Gıda ve İlaç Dairesi (FDA), hastanede yatan bazı hastaların tedavisinde kullanılmak üzere bir sıtma ilacı olan hidrosiklorokin için acil kullanım izni verdi.

31 Mart

• JAMA Ophthalmology'de yayımlanan bir rapor ile COVID-19'un göz yoluyla bulaşabildiği bulgusu duyuruldu.

2 Nisan

• WHO, semptom göstermeyen enfekte kişilerden de virüsün bulaşabildiğini bildirdi. • Dünya çapındaki vaka sayısı 1 milyona ulaştı, 53.000'den fazla kişi hayatını kaybetti. • COVID-19 Türkiye Platformu "Aşı ve İlaç Geliştirme Sanal Konferansı" yapıldı.

3 Nisan

• ABD Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi (CDC), virüsün havadan yayılabileceğine ve asemptomatik kişilerin bulaşıcı olduğuna dair artan kanıtlar nedeniyle insanların halka açık yerlerde maske takmalarını tavsiye etti.

20 Nisan

• T.C. Sağlık Bakanlığı ile T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının liderliğinde Biosys, ASELSAN, Baykar ve Arçelik şirketleri birlikte çalışarak yerli solunum cihazının seri üretimini gerçekleştirdi.

1 Mayıs

• Remdesivir isimli ilaç ağır COVID-19 hastalarında kullanılmak üzere acil FDA onayı aldı. Ancak ilacın etkinliği bilim insanlarınca sorgulanmaya devam etti.

13 Mayıs

• COVID-19 Türkiye Platformu tarafından "Türkiye'nin Tanı Gücü Sanal Konferansı" yapıldı.

14 Mayıs

• ABD, Ulusal Sağlık Enstitüsü (NIH), hidrosiklorokin için klinik bir araştırma yaptığını duyurdu.

22 Mayıs

• AstraZeneca ve Oxford Üniversitesi, aşı çalışmalarında Faz II insan denemelerini başlattı.

25 Mayıs

• WHO, güvenlikle ilgili endişeleri gerekçe göstererek hidroklorokin tedavisine ilişkin bir klinik denemeyi geçici olarak askıya aldı.

6 Haziran

Sağlık Bakanlığı Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu tarafından Beşerî Aşıların Klinik Dışı Değerlendirilmesine İlişkin Kılavuz yayımlandı.

8 Haziran

• Türkiye COVID-19 Platformu “Aşı ve İlaç Projeleri Değerlendirme Toplantısı” yapıldı.

9 Haziran

• WHO, COVID-19’un kalabalık kapalı alanlarda havadan taşınabileceğini ve virüsün asemptomatik kişiler tarafından yayılabileceğini duyurdu.

12 Haziran

• İstanbul Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mustafa Güzel ve ekibi, COVID-19 tedavisinde kullanılan Favipiravir isimli ilacın yerli sentezini üretmeyi başardı.

15 Haziran

• FDA, hidroklorokin bir denemeden fazla çalışmayla hiçbir yararı olmadığını gösterdikten sonra acil kullanım yetkisini iptal etti.

16 Haziran

• Bir steroid olan deksametazon, solunum desteğine ihtiyaç duyacak kadar hasta insanlar arasında COVID-19 ölümlerini azaltan ilk ilaç olarak kabul gördü.

25 Haziran

• Çin, nihai güvenlik ve etkinlik testi tamamlanmadan önce ordu tarafından kullanılacak bir aşının onayını aldı.

28 Haziran

• Dünya çapında 10 milyondan fazla insan virüse yakalandı ve 500.000’den fazla kişi öldü.

3 Temmuz

• Çin’de Sinovac Biotech şirketi, inaktif SARS-CoV-2 formundan yapılan CoronaVac adlı bir aşı için Faz III denemelerini başlattı.

10 Temmuz

• Remdesivir’in üreticisi Gilead Sciences, ilacın COVID-19’dan ölüm riskini azalttığını iddia etti.

14 Temmuz

• Moderna şirketinin COVID-19 aşısının Faz I denemelerinden elde edilen veriler bağışıklık tepkisi oluşturduğunu gösterdi.

• Doç. Dr. Mustafa Güzel’in liderliğindeki ekip tarafından geliştirilen Favipiravir isimli ilacın yerli sentezi Sağlık Bakanlığı’ndan ruhsat aldı.

23 Temmuz

• New England Journal of Medicine’de yayınlanan bir araştırma COVID-19 enfeksiyonu geçirdikten 3 ay sonra antikor seviyelerinin düştüğünü gösterdi. • Bazı araştırmacılar, SARS-CoV-2 üzerindeki diken proteinlerinin farklı konumlarını hedefleyen çeşitli antikorların bulunduğu bir antikor karışımı tasarladıklarını açıkladı.

27 Temmuz

• Moderna, Faz III aşı denemelerine başladı. Aynı gün, Alman şirketi BioNTech, Pfizer ile ortaklaşa olarak Faz II aşı denemelerini başlattı.

11 Ağustos

• Rusya, COVID-19’a karşı kullanılmak üzere Sputnik V adlı bir aşırı onaylayan ilk ülke oldu.

23 Ağustos

• FDA, enfeksiyonu geçiren ve iyileşen kişilerden alınan ve hastanede yatan hastaları tedavi etmek için başvuru konvalesan plazma için acil kullanım izni verdi.

24 Ağustos

- JAMA'da yayınlanan bir araştırma, remdesivir verilen katılımcı grubu ile kontrol grubu arasında oksijen takviyesi veya hastanede kalış süresi açısından önemli bir fark olmadığını gösterdi.

25 Ağustos

- SARS-CoV-2 ile yeniden enfekte olan bir kişinin açıklanmasından sonra bağışıklığın ne kadar süreceği konusunda endişeler arttı.

3 Eylül

- Üç çalışmadan elde edilen sonuçlar, sistemik kortikosteroid kullanımı sayesinde, normal bakım veya plaseboya kıyasla COVID-19 tanısıyla hastaneye yatırılan bireylerde ölüm riskinin üçte bir oranında azaltılabileceğini gösterdi.

- Sanofi ve GlaxoSmithKline protein bazlı aşılarının klinik denemesini başlattı.

4 Eylül

- Rusya'daki araştırmacılar The Lancet'de Sputnik V'in bağışıklık tepkisi sağladığını iddia eden bir çalışma yayınladılar. Ancak ülke dışındaki araştırmacılar çalışma verilerinin geçerliliğine şüphe ile yaklaştı.

6 Eylül

- Oxford AstraZeneca aşı denemeleri, güvenlik endişeleri nedeniyle askıya alındı.

14 Eylül

- Pfizer ve BioNTech COVID-19 aşılarının Faz III denemesi için başlangıçta 30.000 olarak düşünülen katılımcı sayısını %50 artırarak 44.000'e çıkaracaklarını duyurdu.

- AstraZeneca Faz III denemesini askıya aldıktan sonra NIH, olumsuz reaksiyonla ilgili bir soruşturma başlattığını duyurdu.

21 Eylül

- Johnson & Johnson, tek dozluk aşılarının büyük ölçekli klinik denemesine başladı.

23 Eylül

- Houston Methodist Hastanesinde yürütülen bir araştırma, son hasta örneklerinin büyük bir bölümünde daha

bulaşıcı bir COVID-19 türü buldu. Virüsün daha fazla hücreye bağlanmasına ve enfekte olmasına izin veren bir mutasyon geçirdiğini duyurdular.

28 Eylül

- Dünya çapında COVID-19 kaynaklı can kaybı 1 milyonu geçti.

19 Ekim

- Johns Hopkins Üniversitesinden elde edilen veriler, COVID-19 vakalarının dünya çapında 40 milyonu aştığını gösterdi.

11 Ekim

- Johnson & Johnson deneme çalışmalarındaki bir katılımcıda ortaya çıkan ve açıklanamayan bir rahatsızlık nedeniyle aşı denemelerini durdurdu.

22 Ekim

- Remdesivir, COVID-19'u tedavi etmek için tam FDA onayı alan ilk ilaç oldu.

23 Ekim

- AstraZeneca ve Johnson & Johnson, COVID-19 aşı denemelerine yeniden başladıklarını duyurdu.

5 Kasım

- Tamamen yerli ve milli olarak Erciyes Üniversitesi Aşı Araştırma ve Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezinde (ERAGEM) COVID-19'a karşı geliştirilen ve Sağlık Bakanlığı tarafından desteklenen inaktif aşı adayının AR-GE çalışmaları tamamlandı. İnaktif aşı adayının etik kurul izni ve Sağlık Bakanlığından alınan onayların ardından Erciyes Üniversitesi İyi Klinik Uygulama ve Araştırma Merkezinde (İKUM) ilk dozu bir gönüllüye uygulanarak Faz I çalışmalarına başlandı.

9 Kasım

- Pfizer ve BioNTech, geliştirdikleri aşının %90 etkili olduğunu açıkladı.

- FDA, Eli Lilly'nin monoklonal antikor tedavisi için acil kullanım izni verdi. Laboratuvarda üretilen antikorlar, yeni enfekte olmuş kişilerde virüs seviyelerini düşürebiliyor ve hastaneye yatışı önleyebiliyor.

16 Kasım

• Moderna, geliştirdikleri aşının %95 etkili olduğunu açıkladı.

18 Kasım

• Yaklaşık 44.000 kişilik bir deneyimin sonuçları, Pfizer ve BioNTech'in COVID-19 aşısının %95 etkili olduğunu gösterdi.

20 Kasım

• Pfizer ve BioNTech, aşılarının acil kullanım izni için FDA'ya başvuru yaptı.

23 Kasım

• AstraZeneca geliştirdiği aşının iki defa uygulanarak (ilkinde yarım doz, en az bir ay sonra gerçekleştirilen ikincisinde ise tam doz) yaklaşık %90 etkili olabildiğini açıkladı.

2 Aralık

• İngiltere Pfizer ve BioNTech aşısına acil kullanım için onay verdi.

10 Aralık

• Bağımsız danışma komitesi, Pfizer'in COVID-19 aşısına FDA tarafından acil kullanım izni verilmesini önerdi. • Tüm dünyada vaka sayı 69 milyonu, ölüm sayısı da 1,5 milyonu geçti.

11 Aralık

• Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca ülkemizde COVID-19'a karşı 16 ayrı aşı çalışması yürütül- düğünü, yerli aşı adayları içinde inaktif, mRNA, vektör ve "virüse benzer parçacık" aşıları bulunduğunu, üç aşı adayının klinik aşamaya geldiğini, bir aşının da Faz I çalışmasının tamamlanmak üzere olduğunu duyurdu.

• Pfizer ve BioNTech tarafından geliştirilen CO-VID-19 aşısına FDA acil kullanım onayı verdi.

13 Aralık

• Pfizer ve BioNTech tarafından geliştirilen COVID-19 aşısına CDC onay verdi.

17 Aralık

• Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mustafa Varank'ın katılımıyla, TÜBİTAK Başkanı Prof. Dr. Hasan Mandal'ın yönetiminde ve COVID-19 Türkiye Platformu'nun koordinasyonunda düzenlenen "Aşı ve İlaç Geliştirme Sanal Konferansına" katılan bilim insanları araştırmalarındaki aşı ve tedavi odaklı gelişmeleri paylaştılar.

• Türkiye'nin 50 milyon adet sipariş ettiği Çin menşeli koronavirüs aşısı CoronaVac'ın ilk dozunun 23 Aralık'ta sağlık çalışanlarına uygulanacağı açıklandı.

18 Aralık

• FDA'nın danışma kurulu, Moderna'nın geliştirdiği COVID-19 aşısının güvenli olduğunu açıklayarak aşının acil durumda kullanılmasına onay verilmesini tavsiye etti.

19 Aralık

• FDA Moderna'nın geliştirdiği COVID-19 aşısının kullanımını onayladı. Pfizer ve BioNTech aşısından sonra onay alan ikinci aşı oldu.

20 Aralık

• İngiltere'de yeni bir koronavirüs mutasyonu tespit edildi. Virüsün mutasyon nedeniyle daha hızlı yayıldığına dair endişeler var. Türkiye, Hollanda ve Fransa dahil birçok ülke İngiltere'den seyahatleri yasakladı.

KAYNAKÇA

- 1- "Worldometers" internet sitesi
- 2- Bayram Bozyel (DENG DEĞİŞİ, Aralık 2020, sayı 120. "Covid 19'un Emekçi Sınıflar Üzerindeki Etkisi ve Karşı Mücadele"
- 3- Dr Özlem Ak. Tübitak, Bilim ve Teknik Dergisi. Ocak 2021

Felsefeya bîra neteweyî *

Seîd MEMÛZÎNÎ

Seîd MEMÛZÎNÎ

Kovara DENG

Karesat û Mergesat

Karesat û mergesat du buyerên xirab in û ji hev cuda ne lê xirabên ji hev xirabtir jî hene. Wek nimûne Corona karesateke bê cudahî hatiye serê hemû kesên dinyayê, zirar daye her kesî û wê rojekê dawiya wê jî were wek karesateke xwezayî.

Mergesat ji karesatê xirabtir e û tirsar min ji mergesatê ye. Çinku mergesat kêşeya aqilê Kurdan e û qeyrana me ya aqilî heye. Lewma listeyeke me ya dirêj a kêşeyên çaresernekirî hene. Em nawxînin. Kêşeye ku li ser çayeke avê û li ser tiştên biçûk mirov têne kuştin. Kêşeyekî din ê herî mezin jî aqil e û ew aqilê ku bi wê mergesatê dimîne û çareserîya wê jî hêsan nîn e ku were dîtin. Birîneke kûr ê bê çareserî maye.

Maksîm Gorkî nivîskarê navdar ê Rûs gotiye ez bûme nivîskar ku bêjim na. Gorgî tenê heta dibistana navîn xwendîye û bûye nivîskarekî navdar ê li dijî keyaniya Rûsya bi Bolşevîkan re hevkarî kiriye. Dema Bolşevîk hatine ser desthilatdariyê Gorgî ji Stalîn re got na. Bi lêvkirina peyva nayê ne hêsan e. Di vê astê de jin û mîrên polayî dirust dibin. Gorgî di her du serdeman de jî li dijî mergesatê bû. Em ferqa wan her du peyvên dizanin.

Bi rastî jî Stalîn şervanekî baş bû lê ne bîrmend bû. Ji bo rêveberiya welêt bîrmendekî wekî Troçkî kuşt çinku ji bo rêvebirina welêt bîrmendî girîng e. Ew ê pêşketiyan ji paşve-mayîyan cuda dike dahênana hizrî ye divê di tengasiyê de rê veke lê ji bo parastina welêt jî şervanî girîng e.

Min heta niha qet nedîtiye ku li cîhekî amaje bi mergesatê hatibe kirin. Di mergesatê de zindî jî mirî ne. Bêyî ku bizanibin û hîs bikin wek jehreke hêdî hêdî meriv dikuje. Axirî nabe ku meriv li ber her sazê semayê bigerîne.

Dema dibe qeyrana aqilî mirov dîroka xwe ji bîr dîkin. Mirov dibe şanoger, lê rolekî erênîyê şanogeriye nabîne yanî xwe bi hemû serdeman re diguncîne tenê ji bo berjewendiyên taybet. Mixabin Kurd bi bê planiya xwe bi nav û deng in. Ku planên meriv nebin xelk li ser meriv planan dike. Ew plan jî bê guman li dijî netewe û mirovahiyê dibe. Mirov zîndewerekî pîroz e, divê bi pîrozî li ber çavan be. Mirovên zana planên kuştinê nakin, lê nezanek dikare filosofekî bîkujê û jê re qet ne girîng be jî. Nezan dikujin. Ew ê hatî kuştin dikare jinek be dikare mêrek be yan jî her zîndewerek be. Tu Xwedê kuştina masîyan bi ceyranê ne mergesatek e û

ne kêşeyeke aqilî ye ku heta niha jî heye. Tu Xwedê kuştina çivîkeke wek por kew suske û kuştina kîvroşkekê ne kuştina xweşikiyê ye. Bi rastî kuştina xweşikiyê ji mergesatê ye lê divê em çareseriyekê jê re bibînin. Ji ber ku mergesat kujerê neteweyekê ye û nifşekî tune li nîştiman dirust dike ku kesekî nas nakin rêzê li kesî nagirin û hezkirin di derûna wan de namîne û mirov jê re ne girîng in. Çinku nezanî dirustkerê zalimiyê ye. Zana û sîtem li hev nakin. Werin em dibistana jiyane xweşik bikin çinku dibistana jiyane ji hemû zankoyan girîngtir e. Sokrates û Platon û Arîsto bi xwe jî neçûbûne zankoyê û doktora jî wernegirtibûn. Ew li dibistana jiyane fêr bûn û bûne dirustkerên zankoyê. Zankoyeke ku mirov fêrî jiyane neke dikare berhemeke çawa jê derkeve?

Ewropaya sedsalên hevdeh û hejdehan şûna milmilaneyên bîrmendan bû. Çinku nivîskarên baş û rewşenbîr serî hildan. Rewşenbîrên bi hizr çinku çekên rewşenbîran hizr e û wan bi hizr plan ji bo welatên xwe danîn. Jean Jacques Rousseau her çend li Swîsrayê ji dayik bûbe jî bi nivîsandina Peymana Civakî ya Yasayî piştî rûxandina şahê dawî yê Fransayê ji aliyê şoreşgeran ve ew yasa li wir hate qebûl kirin.

Rousseau xwe wek nûnerê çîna hejaran dizanî. Dayik sîbereke mezin e ji zarokan re, zarok di bin wê darê de bêhna xwe berdidin, lê Rousseau dema ji dayik dibe diya wî dimire ev destpêkeke nexweş e ji bo hemû zarokan.

Em Kurd divê bi hizr tevbigerin çinku hêza hizrê nemir e û hêza çekê demkî ye. Di dîrokê de hêz tîne û diçin. Hizr hêza madî ya mirovan e berhema wê nemir e. Rast e pêdiviya welêt bi her du hêzan jî heye lê hêza hizrê bilindtir e çinku jiyana bîrmendan di nav pirtûkxaneyan de ye. Hizr ji bo welêt ji çek bandortir e.

Dîroknas xwedî hizr in û tenê aqil li cem wan bi nirx e. Dîrok ji bo neteweyan jiyane, siyaseta û dîrok rengdana civakê ye û berhema aqilî ne. Gelek filosofan dîrok nivîsandin. Fîlosofêkî wek Arîsto pirtûka siyaseta

ji Yewnanan re nivîsî paşê ji ber girîngiya pirtûkê li hemû dinyayê hate belav kirin û hate wergerandin bo zimanên din. Arîsto gotiye taybetmendiya mirov ew e ku di nav civakê de dijî û mirov wek ajelê siyasî bi nav kiriye. Taybetmendiya filosofan jî ew e ku gelekên ji wan bîr û ramanên berî xwe red kirin e. Arîsto gotiye Platon mamostayê min e û ez ji mamostayê xwe hez dikim lê ez rastîyan ji Platon bêhtir hez dikim. Karl Marx jî felsefeya mamostayê xwe Hegel red kiriye û gotiye felsefeya Hegelî dixuşiya min ew rakir ser pêyan. Ez wek Hegel nafikirim felsefeya min ne ku tenê ne wek ya Hegel e berovajiyê felsefeya wî ye.

Ku em berê xwe didine civaka Kurdî ya ku tê de dijîn, di nav me Kurdan de gelek caran hatiye gotin û niha jî tê gotin ez ji filan kesî ne kêmtir im. Lê ku em hemû bêjin em xwedî hizr û hêz in û em her kesî wek hev dibînin û ji wan fêr dibin lê nêrînên fireh û dûrbîn hene û nêrînên teng jî hene. Bîrmend berê difikirin û paşê bersiv didin û kar dikin. Di destê bîrmendan de çirayek heye ji bo ronîkirina civakê.

Carekê yekî kor di ronahiya rojê de çirayeke dabû dest xwe dimeşiya, yekî jê pirsî tu yekî kor î hilgirtin û hîlnegirtina çirayekê ne wek hev e ji bo te? Yê kor got ez çirayê hildigirim ku yên çavên wan saxlem li min neqelibin. Ji ber vê çiraya herî baş aqilê mirov e. Aqilî wiha kiriye ku mirov li ser rûyê dinyayê bibe zîndewerê herî bi hêz û dinyayê di xizmeta xwe de bi kar bîne, lê mirov çek jî li dijî birayê xwe bi kar tîne bi heman aqilî. Kurd dibêjin aqil taca zêrîn e li serê her kesî de nîn e.

Ji ber vê divê em bi rastiyên jiyane bizanibin çinku dema ku me jiyane nas kir wê çaxê em dikarin bi xweşî li dinyayê bijîn. Wateya jiyane çi ye? Gelo dîrok û siyaseta û civak ji bo jiyane ye û jiyane jî ji bo mirov e? Çima mirov ji jiyane sûtê wernagire û ku em ji xelkê bipirsin gelek ji wan bi gazinc in ji jiyane. Jiyane felsefeya herî mezin û herî dizî ye, bi dest xistina wan tiştên gelekî zehmet e.

Helbestvanek sûd ji xeyalî werdigire û hêza xeyalê aqil e. Wek mînak Omer Xeyam xweşiya jiyanê di piyaleya şerabê de dibîne û Qani' şairê Kurd xweşiyê di şoreşeke neteweyî û çînî û xweştir kirina jiyana neteweya xwe de dibîne. Bi raya min jiyana hezkirin e û hez jî gelekî bi wate ye. Gelo me maneyên jiyanê xwendine? Heger tu bi gazinc î ji jiyanê, berî her tiştî ji xwe bi gazinc be çinku jiyana ji yîn huner e.

Aqil

Jiyan bi peyvê dest pê kiriye. Peyv di destpêka jiyanê de bi şeweyên cûrbicûr hebûye. Hemû pêxemberan ji bo ragihandina dînen xwe bi peyv, nivîs û xwendinê dest pê kirine. Ew di bi kar anîna peyvên de serkeftî bûn û karên wan seferên mezin bû. Hemû seferên mezin jî bi gava yekem dest pê dikin. Filosofan jî bi heman şeweyê bi peyvê dest pê kirin. Sokrstes diçû meydana Atîna bi xelkê re dixivî. Civaka xwe nas dikir û ronahî di nav wan de belav dikir. Paşê xwendevanên xwe li cîhekî dicivand û bi wan re qise dikir. Gotin ji dev derdikeve û li dil şûna xwe dibîne û guhdar dibûne hogirê axavtvan û dikaribûn xwe ji bo bidine kuştin jî. Lê divê gotar zanistî be û nexapîne. Bandora peyvên ku negatîv in zû aşkere dibin, bi peyvên rast û zelal tene pûç kirin.

Li pişt her peyvekê hêza aqilî heye û ji bo gihîştina her tiştî rêyek heye. Aqil rênîşander e û çareserîya pirsgirêkan e. Her tim kesek heye ku ji gelek kesan baqiltir e, ew digihe asta aqilmendiyê. Li gelek welatên pêşketî ji wan aqilmendan sûd werdigirn ji bo rêveberîya welêt. Aqil endamê cesteya mirov e û serokatiya mirov dike. Hinek caran diweste, dibe ku piştî fikirîneke kûr dikare bêje encam xelet bû. Lê gelek caran guman bi rêya aqilî gihîştine rastiyan. Îro hatiye qebûl kirin ku rastî ne tenê li cem kesekî ye, bi taybetî çav xeletîyan dike. Çinku carinan dema ku em li ser cade dimeşin çavê me bi yekî dikeve û meriv wisa hîs dike ku ew hevalekî me bû, paşê dibînî ku wî nas nakî ne heval bûye. Ev e xeletîya ku çavan kiriye. Rojekê Elî Şerîatî û Celal Elî Ehmed li bajarê Meşhedê ji xwe

re dimeşîyan. Celal saqoya xwe avêtibû ser milên xwe, feqîrekî jê re got ew saqoya bi çiqasî ye? Celal Elî Ehmed bi ken got mam ez ne firoşyar im. Feqîr rêya xwe digire û diçe. Celal Elî bi ken ji Elî Şerîatî re dibêje feqîr min ji xwe dizanin. Şerîatî, erê wî got qey tu firoşyar î lê ku te got ez ne firoşyar im wê çaxê wî fem kir ku tu ne firoşyar î. Di vir de xelet femkirinek hebûye di nav feqîr û Celal Elî de ku serçaveya wê çav û lezgîniye û xelet gihîştandina aqilî ye.

Heger aqil hebe aqilmend jî heye, raman jî bîrmendê xwe heye. Descartes gotiye, guman min ji hebûna min nîn e, aqil e ku meriv ji gumanî dûrdixe. Di vir de tevger armanca mirov e. Armanca hemûyan jî nîn e, aqil hevkarîya meriv dike ku armançekê ji xwe re diyar bikî û her bî wî aqilî jî kar li ser bikî. Mirov di vê astê de maneyekê dide jiyanê û xwe nas dike, qazanc dike. Mirov xwedî ziman e û diaxive û bi wê axavtinê bandore li derdora xwe dike. Mirov aqil e, heger aqil ji mirov cuda bikî tenê hestî û çerm dimîne.

Mirov heta neaxive sindoqeke kilît kiriye û dema dest bi axavtinê dike meriv dikare nîrxê wî diyar bike. Çinku her axavtinek kesayetiya meriv dide der, heger lawaz be wek yekî bê kesayetî tê nasîn. Gotineke pêşîyan heye dibêje axavtin zîv e û bêdengî zêr e. Ev ne gotineke zanistî ye lê rastî tê de heye ji bo ew kesên ku nizanin çawa bi axivin, çinku her gotinek ji bo şûnekê ye û heger meriv nizanibe li ku çawa bi axive gotin berovajî tê fêmkirin. Li dadgehê meriv xwe bi peyvên rizgar dike û her bi peyvên jî xwe tawanbar derdixe.

Xwûşka min a birêz Dîktor Viyan Silêman ku ji kesayetiyeke rewşenbîr e û ji malbateke şoreşger e balê dîkşîna ser rewşenbîriyê û fikrê qala hêsan nivîsîna min kir. Rast e ez hêsan dinivîsim çinku ez dixwazim xwîner ji min fêmkir, ez ji xwe re nanivîsim ji bo xelkê li ser rîya xelkê dinivîsim. Divê meriv mijarên giran bi zimanekî sivik û zelal binivîse, ev e raya min a di warê nivîsîna de. Gelek caran kêşeya Kurdan ew bûye ku ji hev fêmkirin e û ew pêûsa rastiyan nenivîsîne bila bişike baştir e.

Meziniya Aqilî

Meziniya aqilî di wir de ye ku rê bi meriv xweş dike û rê ji koran re vedike. Em Kurdên her çar parçeyan me çiqas sûd jê wergirtiye. Heta niha li çend şûnên Kurdistanê jin tene kuştin. Bazara kirîn û firotina jinan heye. Heger em ji aqilî sûd werbigirin kuştin namîne. Çinku rêyeke hêsantir heye ji kuştinê, ew jî ku du kesa li hev nekirin ji hev biqetin baştir e. Her çend rêjeya ji hev berdanê niha li Kurdistanê gelek be jî ji yana hevseriyê zêdetir e. Li Îranê meseleya tolhildanê nema ye. Dema birayê yekî tê kuştin xelk naçe tolê hilnahîne û berê didine dadgehan û yasa meseleyê hal dike. Ev jî çanda bilindiyê ye.

Heta niha jî li Kurdistanê heger yek berhemdar be jê re dibêjin aqil cûyanî. Yanî gelê yahûdî baqil in. Ramana vê heye. Heta niha li gelek şûnan qala şermê dikan, rê nadine jinan ku bixwînin û siyaseta û hunerê bikin. Rast e niha jî berê çêtir e lê her çend rojan carê em kuştina jinekê yan mêrekî dibihîsin, kuştina mirovan tawan e. Yasa jî bo çareseriyê kêşeyan hene, ne jî bo tolhildanê. Bi rastî gelekî sext e ku qiloçên meriv hebin û aqilê meriv nebe. Ew ji yana ku aqil bi rêve dibe baştir e jî ji yana ku di bin çavdêriya xelkê de derbas bibe. Çinku hîç jiyaneke li derveyî aqilê mirov nîn e û her pêşketinek bi saya aqilî ye. Mirov hemû jiyaneke xweş û bi keramet heq dikan.

Hilbijartin mafê her kesî ye ku bikaribe çarenûsa siyasî û civakî hilbijêre û azad be di çarçoveya yasayê de. Divê jin û mîr wekhev bin. Mewlana jî qala aqilî dike. Fikirîn tekoşînê jî bo armancê dirust dike.

Mirovê baqil jî xeynî gerana aqilî tiştêkî din nake û pêşbîniya bûyerên metirsîdar dike, li pey rêya çareseriyê digere û xwe bi tiştên biçûk mijûl nake. Mirovên baqil qet ne demdemî ye û tehemula zehmetiyan dike ji ber xatirê armanca xwe û hêza qebûlkirina wî heye. Mewlana gotiye mirovê baqil xwe li ber hevsera xwe diçemîne. Yanî wek ku dibêjin tîrsa jî jina xwe ne tîrs e. Di rastiyê de ew çanda meziniyê ye ku serçaveya xwe ji

aqilî wergirtiye. Bi min hemû cûreyên tîrsê ne baş in. Li şûna wê peyvê em rêzgirtinê bi kar bibin çêtir e. Wek qehreman Mihemed Elî Clay gotî tîrs di bin kulmên min de wenda bûn. Çinku aqil jî mihrebaniyê fem dike û bi xwe jî mihreban e. Ew ên baş jî ya ne baştir jî aqilî sûd wergirtine. Gelo em bi xwe ne yan di bin bandora qelebalixiyê û jî xwe razî ne.

Ji xwe razîbûn nexweşî ye ku di civaka Kurdî de heye. Em hemû mirov in û wekhev in. Ji xeynî ew ên ku hunera wan ji yên din zêdetir e û jî xwe pêwîst e diktorek û cotkarek ji hev cuda bin. Lê pêwîstiya civakê bi karên her duyan jî heye. Her wek çawa pêwîstiya civakê bi karê serokkomar û marangozekî jî heye. Çinku kar kar e tenê şewaza wan cuda ye ku di warê yasayan de her du jî karmend in. Dawiya dawî her du jî xanenişîn dibin û diçine mala xwe û her duyan jî xizmet kiriye.

Em Çi Binivîsin

Bersivandina vê pîrsê bi rastî zehmet e. Çinku hîn em nizanin di bazara nivîsandinê em dikarin çi bikin û xelk hêviya nivîsên çawa dike. Lê heger pêşwazî lê nehate kirin ew nayê wê maneyê ku mijar ya xirab e. Dibe ku bikirên kitêbên pêkenînê zêdetir bin, lê dive nivîsîn nûbûn û bi derbasbûna demê jî nûbûna xwe ji dest nede ku ciwan û kal û pîr pêşwaziya wê bikin.

Dema baqilek biryareke neaqilane bide ew karesat e. Wek Zerdeşt gotî ji carekê zêdetir bifikirin û paşê biryar bidin jî bo ku Ehrîmen tîk bibin. Mirov her baqil e ku dikare şoreşa aborî bike. Fêrbûna çandina genimî bûye hokar ku mirov nîstecih bibe û bi zewiyê ve were girêdan û mirov bextewer bû lê ew tevgera li cihê xwe nesekinî. Her bi bikaranîna aqilî mirov derdora xwe nas dike ku xwenasîn nasîna herî baş e. Xwenasîn zanist e û diyariya herî baş ya felsefeyê jî bo mirov xwenasîn e. Mirov ku xwe nas kir êdî dikare derdora xwe û civakê nas bike. Wek mînak civaka Kurdî ji pesndayînê hez dike û rîka wî li rexneyê ye. Li ser van hemû tiştan em dîsa nikarin bê tîkîlî bijîn. Mirov divê berî her tiştî tîkîliyê bi xwe re deyne. Çinku dema

ku mirov bi kesekî re têkilî danî ew ne tenê kesek e, dibe ku bi rêya kesekî têkiliyê bi deh kesên re jî dayne. Yanî têkilî têkiliyên zêdetir bi xwe re tîne. Bi vê şeweyê mirov dibe civakî.

Taybetmendiyên Civaka Kurdewarî hene wek cil û berg, xwarin, jînge û kar. Li başûrê Kurdistanê li ser cil û bergan û xwarinê nêrînên cuda dirust bûne. Wek mînak ew ên ku penaber bûn li Îranê dema ku piştî serhildana pîroz a Kurdistanê ya di sala 1991an de vegeyîyan xwarin û cil û bergên wan ji merivên wan ên ku li başûr mabûn cudatir bûbûn. Çinku nêzikî 20 salan çandêke cuda dirust bûbû. Vê çandê du mirovên ji hev cudatir derxiste holê. Li temamî dinyayê çanda penaberan ji yên ku li cîhên xwe mane bilindir bûye.

Em dikarin di warê çand û xwarin û cil û bergan de xelkê başûr li ser sê xalan dabeş bikin.

- 1) Penaberên li Îranê
- 2) Ew ên çûne Ewropa
- 3) Ew ên li başûrê Iraqê di bin desthilatdariya rejîma Beesê de man.

Mirov her tim sûtê ji aqil û zanîna hev werdigirin. Çinku dinya bi hatina teknolojiyê bûye gundekî biçûk. Jinek dikare ji malê xwe fêrî xwarineke Canadayî bike yan jî xwe fêrî cil û bergêkî Efrîqayî û tiştêkî din bike. Gelo ew xwarinên ku Kurd dixwin yên me ne. Ne şaş bim ji sedî 90ê xwarinên me yên neteweyên derdora me ne. Wek mînak dolme û kebab û sawar û borek Turkî ye û sirîd û masî megzûf Erebi ye ku Kurd jî dirust dikin. Abgoşt û helîm û xurîşt û şulî Farsî ye.

Ji xeynî fêkiyan gelek tişt ji derve hatine û li Kurdistanê hatine çandin. Ji xwe karekî baş e ku meriv ji mîletên din fêrî tiştan bibe. Lê dive em jîngeha xwe nas bikin. Welatê me bi çiya û ber û benîştê Kurdî û şervaniyê hatiye nasîn bi serbilindî. Ji xeynî wê divê em guherînekê di jiyana xwe de bikin.

Niha ji bo me Kurdan otomobîlên modelên dawî, cilên markayên giran, koşk û

malên mezin girîng in ku çavên me li derdorê ye. Lê Îrana cîran ne wek me ne, mîlyardarek bi şimikan diçe bazarê û bi duçerxe diçe karê xwe. Ew ji xwe mezin nîşandanê hez nakin. Ev hemû cûreyên fikirînê ne ku bandorê li siyasetê jî dike.

Karîn

Gelo em bi şiyaneke xwe dizanin. Ne şaş bim em di wir de jî li rastî xeletiyê hatin. Heger ji me hemûyan bipirsîn bêjin tu dikarî bibî serokkomar ne şaş bim em hemû yan jî gelek ji me dê bêjin belê. Em di diyarkirina şiyaneke xwe de jî xeletiyên dikin, ne her car lê gelek caran. Çinku mirov heta bi şiyana xwe nizanibe nikare yê xelkê jî bizane. Wek mînak yekî lawaz ji bo karê xwe yekî bi şiyana hîlnabijêre kesekî ji xwe lawaztir destnîşan dike. Lê aqilê me yê cîhangîrî nîn e û gelek netewe ev hizra bi wan re heye. Siltan Silêman digot ez Siltan Silêman im fermanê hemû cîhanê.

Xwenasî

Xwenasîn neynika cesteya meriv e. Hêza mêjiyê mirovan ji bo xwenasîne heye û dizane çiqas hêza xwe heye. Kurd dibêjin her kes bi bayê xwe dizane lê xirur di diyarkirina rastiyan de dibe asteng. Çinku xirur kujerê rastiyan e. Xirur meriv bilindtir û yê hember jî nizmtir nîşan dide. Ji ber wê çend ruh û çînen şoven di nav civakê de serî hildidin. Di rastiye de hebûna bilindî û nizmiyê nîn e. Xweda hemû insan wekhev afirandine.

Xirur meriv beredayî dike û dûrî xwenasîn û xelknasîne dike. Ji ber vê em li gor daxwazan biryar didin ne li gor rastiyan. Ev zirarê dide civakê û nîşaneyê lawazbûna me ye. Ji sorê re dibêjin şîn e û reşê spî dikin, ev mergesat e. Felsefe zanista nasîna dinyayê û yên li ser dijî ne. Bi zanistî şîrove dike ji bo vê pêwîstî bi mêjiyê mezin heye ku ew yên hîlbijartî ne.

Ku em berê xwe didine Maniyê Pêxember, wî xwe nasî û felsefeyeke dinî ya bi navê Maniheizm li dijî Zerdestiyê ava kir. Manî çend pirtûk nivîsîn û Şapûrê şahê wê demê ya Îranê anî ser dinê xwe. Pirtûka bi navê

Şapûrganî taybet ji bo wî nivîsî. Ev lawaziya Manî bû ku yekî xwe wek pêxember bide nasîn divê nebe leşkerê şahekî. Manî ligel Şapûr tevî çend şeran dibe û ji poşman jî nabe.

Xwenasîn sedema cimûcolên zêdetir e û mijarên nû li ser mijaran zêde dike. Çinku ew hemû mijarên ku tene gotin û tene nivîsandin naçine ser çarçoveya zanista dîrokê û her ne zanistî ne. Her kes dikare gotinên naşîrîn bike lê kiryara wê heye. Bi raya min na çinku

gotinên naşîrîn xwediyê xwe jî naşîrîn dike. Em jî her tim ne rast in. Wek mînak dema ku zana tîn û qala mijareke gerdûnî dîkin û piştî çend salan dîsa tîn û dibêjin me xeletî kiriye. Ev wêrekî ye ku dibêjin rastî tiştêkî din e. Mirovên wêrek ji rexneyê natirsin. Çiqas zêde însan rexne li xwe bigirin ew mijarê bihêztir dîkin û ji bo xwîner diyar dibe ku mêjiyekî bihêz li ser e. Nivîsandina felsefeyî û hizrî bi xwe hêz in û hêzê didine mirovan.

**Ji Soranî bo Kurmancî Şiyar Şerîf Berazî*

Siyaset ve insan

Ümit TEKTAŞ

Ümit TEKTAŞ

Kovara DENG

Bir cümle düşünün ki alabildiğine ucu açık ve şu hayattaki her şeyi kapsamış olsun. Yukarıdaki başlık tam öyle bir cümledir. Uğrun-da saatlerce konuşulabilen, aralıksız araştırma yapılabilen ve sürekli yazılabilen bir konu. Yani yazı için derya diyebileceğimiz bir alan. Siyaset de, insan da hem çok bilinen hem de çok yazılan, konuşulan iki saha. Aristoteles, *politika, toplumun halka dair yaptığı tüm etkinliklerdir*, demektedir. İnsan kimdir, insan nedir dediğimizdeyse çok daha büyük, çok daha genel bir derinlik ve genişlik karşımıza çıkıyor. Toplum halinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, yeryüzündeki pek çok şeyi, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlıya insan denmiştir. İnsan, tabiattaki diğer bütün varlıklardan özellikleri bakımından ayrılabilen, çok zengin nitelikler kazanan ve diğer canlılara kıyasla hayli avantajlı olan bir türdür.

Düzenli bir toplum kurmak da dâhil, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayışı ifade ettiğini rahatlıkla ve kerelerce ileri sürebileceğimiz siyaset kavramına gelince kurulabilecek en kapsayıcı cümleler şunlar olabilir. Siyaset, insanlık tarihi boyunca hemen hemen top-

lum bilimcilerin tamamı tarafından devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü ve derli toplu bir cemiyet için baş-vurulacak araç olarak görüldü. Siyaset, iktidar hedefi olan bütün kesimler bakımından kurallar, gelenekler ve yasalar zinciri içinde daha iyi bir toplum için uygulandı, hayata geçirildi hatta zamanla gelişti ve giderek yeni biçimler alarak daha kapsamlı hale geldi. Davranış biçimi, düşünce yapısı gibi tanımlarla da anılan siyasetin bu yöndeki manası, daha çok kişisel alanda, insanlar arasındaki menfaate dayalı ilişkilerde kullanıldı. Bir hedefe varmak için karşısındakilerin duygularını okşama, zayıf noktalarından veya aralarındaki zıtlıklardan, uyumsuzlıklardan yararlanma ve benzeri yollarla işini yürütme anlamındaki Makyavel'e yakın duran belirlemeyse bütün alanı kapladı, siyaseti, siyaset kadrolarını sarıp sarmaladı, onları başkalaştırdı ve tepeden tırnağa esir aldı. Bu amorf tanım neredeyse siyasetin yegâne ve tek tanımı haline geldi, getirildi. Böyle böyle kişisel bir tercihi ve aynı zamanda iradi bir duruşu ifade eden siyaset; insan çıkarları gereği ya da insanın inandığı ve paylaştığı bir düşüncenin örgütlenmesi nedeniyle hayatın birçok alanında var oldu.

*Durup durup bana sorma
Bunu bilmek olay değil
İnsan doğduk insan ama
İnsan olmak kolay değil
(...)*

Ahmet Selçuk İlkan

Yukarıdaki iki paragraftan açıkça anlaşılacağı gibi siyaset ve insan konusu hem okyanuslardan öte büyüktür hem dipsiz bir kuyudur. Siyaset ve insan konusunu tartışmak, uçsuz bucaksız bir tarlada, sınırsız bir boşlukta üretim yapmak ve hayat sürmek gibi bir şeydir. Bazı şeylerin ilki ve sonuncusu olmaz, kimse bunu kolay kolay bulamaz: İlki nerede başlar, ucu nerededir, sonuncusu hangisidir, sonu neresidir bilinmez ya, işte öyle bir şeydir siyaset ve insan. Denebilir ki insan varsa siyaset vardır; siyaset var oldukça da insan daha çok insan, daha fazla haklarla insan ve hakkıyla insan olarak yaşayacaktır.

İnsanın daha çok insan olma serüveni, dur durak bilmeden bugünlere değin sürmüştür, gelecekte de devam edecektir. İnsanlar, zaman içinde gelişmiş sosyal yapılar kurmuşlardır. Bu yapılar, sırasıyla aile, toplum, millet ve devletler olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu yapılar, duruma göre aynı amaca yönelik birlik veya rakip olabilirler. Tarihsel süreç bunun sayısız örnekleriyle doludur. İnsanlık tarihi ve gelişim seyri yönünden aile en temel sosyal yapı sayılır. İnsanlar, her türlü zorluklarına ve risklerine rağmen topluluklar halinde yaşamışlar ve bir toplumun parçası hatta giderek öznesi olmuşlar. Söz gelimi ideal düzen arayışı peşinden koşarken güvenlik ve adalet için devletler kurmuşlardır. Aynı dili konuşanlar ve aynı toprak üzerinde yaşayanlar, başkaca ortak özellikleriyle beraber milletleri oluşturmuşlardır. Montesquieu, açıkça ifade etmese de toplumun kaynağı insandır, der. Halkı, çoğunluğu, toplumu, topluluğu, grubu, aileyi, birden çok insanı ifade eden yapıların çekirdeğinin insan (birey) olduğunu bildiğinden ve buna gönülden inanıp bağlı olduğundan, bir tek kişiyle toplum arasında önemli ve oldukça sağlıklı bir ilişki kurar. Bu inançla Montesquieu, *“Bir tek kişiye yapılan bir haksızlık, bütün topluma yapılan bir tehdittir,”* diyor.

Karar alma noktasında irade göstermek, inisiyatifte (öncelik) bulunmak gibi fevkalade özellikler uhdesinde olmakla beraber insan; yaşadığı her anından, içinde bulunduğu

toplumun her türlü durağan ya da hareketli süreçlerinden, sevdiklerinden hatta nefret ettiklerinden, sosyal ve ekonomik şartlardan, içinden geldiği kültürden, aileden ve benzeri bir dolu şeyden etkileniyor. Rahatlıkla denebilir ki insan, toplum hayatı içinde hareket halindeki birçok şeyin bileşkesidir. İnsan olma sürecinde bize tesir eden birçok faktörün, yani bizi şekillendiren unsurların bir araya gelmesinin yanı sıra, insanı insan yapan; onun içinde bulunduğu toplumsal yaşamda gördükleri, öğrendikleri, davranış haline getirdikleri ve hatta içselleştirdikleridir. Siyaset ise bambaşka bir karar alma alanıdır. Bu alanda gah fikir söylenir gah felsefe yapılır, felsefe devreye girer. Politikada gah metodoloji (yöntembilim) işler gah çıkara dayalı başarı odak olur gah başarıya giden bütün yollar denenir veya mübah sayılır. Bu açılardan bakılınca siyaset alanı, planların olmazsa olmaz sayıldığı ve sürekli olarak birilerinin harcandığı bir kaotik alan gibi görülür. Bütün bunlarla birlikte siyaset, vakti geldiğinde herkesi harcamak üzerine planların kurulduğu ve sadece iktidarın, iktidardakilerin hüküm sürdüğü bir alan olarak adlandırılmayı hak etmiyor ve aynı zamanda hiç böyle bir saha değildir. Siyaset; bir bütün olarak toplumla, toplumun vicdanıyla, ortak ahlaki değerlerle, dünü unutmadan yarınları organize etme faaliyetidir. Temiz ahlakla, iyi ve güzel değerlerle yürümek, her bakımdan daha çok gelişmek ve daha iyi bir topluma ulaşmak uğrunda yolculuk etmek ve yaşamak, insana ve topluma hizmet etmek, siyasetin en ulvi amacıdır. Her şey insan için diyen insanlarla siyaset arasında, bu amaçlar konusunda yandaşlık, amaç ortaklığı, hedef birliği vardır. En dünyevi olmayanlar bile insan için olduğuna göre dünyevi olanların insan için olması son derece normaldir. Odağı Uhrevilik ve kutsiyet olan dinler dahi insan içinken siyasetin insan için olmaması olsa olsa bir garabet olur.

İnsanı istismar eden, üstün ya da aşağı gören, derisinin rengine, inancına, etnik kimliğine, cinsiyetine göre insanları birbirinden ayıran da siyasettir; onu kutsayan, tapılacak hale getiren, putlaştırıp toplumun ve insanlığın başına bela eden de.

Siyaset; toplumun, insan birliğinin, eğitimin, hukukun, ailenin, bütün bir kimliğin üzerinde çok derin ve etkili tesirleri olan yaşamsal alandır. İnsanı daha çok insan yapan ve insanı, insan olma yolunda ilerleten etkili yoldur. Zira pratik olarak insana, insan ocaklarına en fazla dokunulan yegâne alan tıpla beraber siyasettir.

Unutmamak gerekir ki siyasal kuramları ve bu kuramların uygulamalarını inceleyen bilim dalı olan siyaset biliminin en önemli konularından biri insandır. Bilimin ilgilendiği sadece insanın ruh hali, bedensel durumu değildir elbette. Siyaset biliminin ilgi alanı, insanın eğilimleri, hak ettiği yaşamı, hakları, özgürlükle ilişkisi, bugünü, yarını ve ölümüne kadarki geleceğidir. Bilim alanlarının çoğunda insan hayatın merkezindedir ve şu dünyadaki pek çok şey onun içindir. Bir nevi tür olmaktan kaynaklı bu egemenlik, yani dünyaya ve dünyadakilere hükmetme duygusu, hem onun iki farklı cinsten gelmesine ve dolayısıyla geleceğe mesaj verme arzunda olmasına bağlıdır hem de değildir. Zira insanın karşılaştığı ve değiştirmek istediği şeylerle mücadelesi, hırsı ve doyumsuzluğu; onu dünyadaki her şeyi anlamaya, yönetmeye, elde etmeye, ele geçirmeye ve egemen olmaya yöneltmiştir.

Bazı ülkelerde siyaset kurumunun hafızası, yüzlerce yılı hatırlayacak, anlayacak ve kavrayacak kadar güçlüdür. Bu kabil yerlerde siyaset kurumunun kendine has bir geleneği, arkasında yüzlerce yıla dayanan deneyimlerle dolu bir geçmişi vardır. Türkiye'nin de içinde yer aldığı bazı ülkelerdeyse siyaset kurumunun hafızası silinmiş gibidir. Bu gibi yerlerde hayatın olağan akışı dışındaki süreçler (Darbeler ve çok uzun yıllar süren baskıcı rejimler) nedeniyle siyasi zemin sürekli olarak hafıza kaybı yaşamaktadır. Buna rağmen siyaset, insanla hayat arasındaki çelik ilişkiye, aralarındaki o güçlü bağa yeni düğümler atan, çelişki ve çatışmalarla dolu olan, yıllar yılı yaşamsal önemini koruyan bir alan olarak kalmıştır. Siyaset; toplumu, insanı, toplumsal hayatın kendisini düzene sokacağı

gibi, bütün bunları fena halde raydan çıkartabilir, bir daha eski şekline getirmeyi zorlaştıracak kadar dağıtabilir. Siyaset, alabildiğine engin bir alan olarak hem birlikte hareket, yan yana duruş, dayanışma ve çözümler üretiyor hem çatışma, kavga, ayrıştırma ve karşıtlık üretiyor.

İdeal bir düzen, toplumsal ve sınıfsal çıkarlar, insani değerler ve belirli başkaca amaçlar uğrunda verilen mücadelenin adı olan siyaset, insana ve topluma karşı duyarlılığın ifadesi olmanın yanı sıra aynı zamanda kişisel egonun tatmin edildiği bir çıkar alanıdır. Bununla birlikte siyaset hem bireysel ve grupsal hem de çevresel ve sınıfsal menfaatlerin bileşkesidir. Aynı zamanda siyaset; insanlarla benzer düşündüğünü görmenin, onların sorunlarını çözmenin, geleceklerine dair ortak bir yol bulmanın, kendine özgü hazları tattıran bambaşka bir mutluluk alanıdır. İnsanları kandırmak, kandırıldığına inandırmaktan daha kolaydır, diyor Charles De Gaulle'ün cümlesindeki gibi, işin ucunda kanmak ve kandırılmak olsa da siyaset zemini, gerçek manada kişisel duyguların tatmin edildiği, tutkuya varacak düzeyde bağlılıkların yaşandığı bir haz ortamıdır. Hiç şüphe olmasın ki bu haz duygusunun kaynağı; odaklanılan şeylerle beraber, rekabet, başarı, yengi ve kazanımlardır.

İnsanı en yakınlarıyla, dostlarıyla, birlikte yola çıktığı dava arkadaşlarıyla, çocuk yaşlardan itibaren ömrünü geçirdiği kimselerle düşmanlaştıran, ayrıştıran, karşı karşıya getiren şeyin adı siyaset değildir. Bu şey olsa olsa iktidar hırsı, doyumsuzluk, yetersizlik, ego, bilinçsizlik ve körü körüne bir cehalettir. İnsan ya siyasetin odağındadır ya değildir. İnsanı araç haline getiren, onu malzeme yapan her şey, doğal olarak insana, onun onuruna ve aydınlık geleceğine yönelik tehdit ve tehlikedir. Mahatma Gandhi, bizi yok edecek olan şeyler şunlardır diyor: "İlkesiz siyaset; vicdanı sollayan eğlence; çalışmadan zenginlik; bilgili ama karaktersiz insanlar; ahlâktan yoksun bir iş dünyası; insan sevgisini alt plana itmiş bilim;

özveriden yoksun bir din anlayışı.” Gandhi’nin bu veciz sözü bize şunu anımsatıyor. Ne yaparsak yapalım, belli başlı insani kurallara bağlı kalalım ve insana zarar veren, insanı iğdiş hale getiren, ona kötü örnek olan hal ve davranışlardan kaçınalım. Siyaset tamı tamına böyle bir alan olmalıdır. İnsana ve onun ortak insani değerlerine odaklanmalıdır, mutlak suretle insani değerlerin toplamından oluşan kurallara uymalıdır. Belki de bu yüzden ve hatta **kesinlikle siyasi etik**, yasa ya da teamül olarak evrensel demokrasi, temel insan haklarına saygı ve insani değerlere sıkı sıkıya bağlılık, güzel ahlak, temiz insan özelliklerinin referans gösterileceği ve yer bulacağı şekilde, açık ve net olarak formüle edilmelidir. Kısaca siyaset; tıptan daha çok insanı düşünmeli, eğitimden daha çok ışık tutmalı, hukuktan daha çok adalete inanmalı ve adil olmalıdır. Siyaset, insana dair beşikten mezara her şeyi etkilediği için, siyasi etik bir şekilde ve **kesinlikle** çok kapsayıcı hale getirilmelidir.

Ne yazık ki siyaset-insan ve siyaset-değerler ilişkisi, Dostoyevski’nin romanlarında söz ettiği kadar **matematik kesinlikte** net bir ilişki değildir. İki de kaygan bir zeminde ve hareket halindeki bir düzlemde yaşam ve hüküm sürdüklerinden, **kesinlik** gibi, hele de **matematik kesinlikle** ifade edilecek bir durumları asla ve kata söz konusu değildir.

İktidarı ele geçirme kavgaları nedeniyle siyaset, insanların birbirine güven duymadığı ve birbirinden korunduğu bir alan haline getirildi. İnsanlık, bilimin kimi disiplinlerinde olduğu gibi, siyaset bilimini ve bir bütün olarak siyaset alanını da insanın lehine ve aleyhine kullanabiliyor. Bilindiği gibi, birçok hastalığa şifa bulan, insan hayatını pek çok alanda kolaylaştıran, dünyayı sürekli ileri yönde geliştiren bilim, aynı zamanda atom bombasını keşfeden, nükleer ve biyolojik silahlar icat eden, insanlığın sonunu getirecek keşiflerde bulunan şeyin de adıdır.

Seçmenleri ikna süreçleri ve seçim dönemleri gibi algılanan ya da belirli zamanlarda akıllara gelen, getirilen siyaset, sadece

toplumun beleği yönünden değil, siyaset alanının hak ettiği ve layık olduğu değeri bakımından da sorunlara işaret ediyor. Seçmenlerin baskısı ve siyasetçinin tavrı, duruşu hatta fikirleri arasındaki doğrudan ilişki, siyasetin kaygan bir zeminde sürmesine yol açmaktadır. Belki de bu yüzden Amerikalı mizahçı ve sinema oyuncusu Will Rogers, *politikacıların iş başında kalmalarında en önemli etken, seçmenin bellek zayıflığıdır*, demektedir. Çok belirleyici ve göz kamaştırıcı olmasına rağmen insanın seçmen kimliği, onun siyasetle en önemli ilişkisi değil, insanın ontolojik olarak ihtiyaçları, hak ettiği yaşam düzeyi, hakları ve özgürlükleri uğrunda verdiği mücadelesi de çok hatta oldukça ehemmiyetlidir. İnsanın bu kutlu serüveni; kendisini araması, kendi mantığının ve aklının buyruklarına göre tutum alma isteği, kendisini hakları ve özgürlükleriyle **var etme** ya da **tamamlama** çabası, siyasetin ilgi alanında ve odağında çok mühim bir yer alır. Günümüz modern siyasetine çok değerli katkıları olan Karl Marx’ın, insanların gelişen ihtiyaçları ve sınıf mücadelesiyle özellikle insan doğası konusundaki görüşleri olabildiğince öğreticidir. Karl Marx’ın anılan konulardaki düşünceleri kısaca şunlardır: Marx’a göre, bazı ihtiyaçlar diğerlerinden çok daha önemlidir. Marx, ‘yaşam her şeyden önce yemeyi, içmeyi, bir çevreyi, giyimi ve pek çok başka şeyi içerir’ diye yazar. Onun tartıştığı insan doğasının bu diğer yönleri (öz etkinliği gibi), bu nedenle bu önceliklilere bağımlıdır. Marx görüşünü, insanlar, eskilerin yerine geçecek yeni ihtiyaçlar geliştirir diye açıklar: ‘Birincil ihtiyacın tatmin edilişi (tatmin etme eylemi ve elde edilen tatmin aracı) yeni ihtiyaçlara yol açar.’(1) Marx’ın insan doğası teorisi, onun kapitalizm eleştirisinde, komünizm anlayışının ve maddecilik anlayışının her birinde önemli bir yer tutar. Marx, tam olarak, “insan doğası” ifadesini kullanmaz, bunun yerine kullandığı “gattungswesen” kavramı genellikle ‘varlık türü’ ya da ‘tür-özü’ olarak çevrilir. Marx bu terimle *insanların bir ölçüde kendi doğalarını oluşturma veya şekillendirme yeteneğine sahip olduklarını belirtmektedir*.

Marx'ın 1844 yılına ait el yazmalarındaki bir nota göre, bu terimi hem birey hem de insan doğasından bir bütün olarak bahsederken kullanan Ludwig Feuerbach'tan alıntılanmıştır. Bütünsel bir insan anlayışına sahip olan Marx, insanı yabancılaşmamış durumuna geri dönmeye, doğayla, başka insanlarla ve toplumla yeniden birleşmeye ihtiyaç duyan bir varlık olarak görmüştür.(2)

Marx'a göre yabancılaşma: insanların, insan doğası özelliklerinden uzaklaşmasıdır. Marx, yabancılaşmayı dört "bakış açısından" görmektedir:

Bir, insanın kendi ürettiği ürünle olan ilişkisinde,

İki, insanın kendi üretkenliğiyle olan ilişkisinde,

Üç, insanın kendi türsel varlığı ile olan ilişkisinde,

Dört, insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. (3)

Norman Geras(4), "Marx'ın insan doğası kuramı ve Altıncı Tez, Marx'ın insan doğası fikrini reddettiğini göstermez. Marx insan doğası fikrini reddetmez. Marx böyle yapmakta haklıdır," şeklindeki sözleriyle birlikte bu durum için oldukça ayrıntılı bir tartışma önermektedir. Bu çerçevede ışığında Geras, *toplumsal ilişkilerin insanların doğasını belirlemesi kaçınılmazdır ama bunlar tek belirleyiciler değildir*, demektedir.

Üzerine konuştuğumuz bu mevzu, uzun ve özgün olması nedeniyle ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Bir gün gelir de ihtiyaç olursa eğer hem Norman Geras hem Ludwig Feuerbach hem bütünlüklü bir şekilde Marx'ın "insan doğası" ifadesinin yerine kullandığı "gattungswesen" kavramını ve genellikle 'varlık türü' ya da 'tür-özü' anlamındaki düşüncelerini yorumlamak, Marx'ın anılan düşünceleri hakkında yazmak isterim. Yazının bu bölümünde yeri gelmişken Altıncı tez ve insan doğası kuramı hakkında alıntı birkaç cümleyi aktarmakta yarar görüyorum.

"Feuerbach üzerine altıncı tez ve toplumsal ilişkilerin insan doğasının belirlenmesi: (Marx'ın Feuerbach'a dair Geras'ın gözünden okunan düşünceleri)

"Marx"ın insan doğası için kullandığı "Gattungswesen" kavramının karşılığı tam olarak "tür özü" anlamına gelse de "insan özü" biçiminde kullanılmıştır. Marx bunu Feuerbach Üzerine Tezler'in altıncı fragmanında (parça) dile getirmiştir. Yayınlamayı düşünmediği notlardan oluşan özgün metnini 1845 yılında Brüksel'de *ad Feuerbach* başlığı altında yazmıştır. Ancak Friedrich Engels, bu notlar üzerinde değişiklikler yaparak 1888'de çıkan, "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu" (Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie) adlı kitabının sonuna eklemiştir.

"Soyut düşünceyle tatmin olmayan Feuerbach, sezgi ister; ama duygun dünyayı, insanî ve duygun kılğısal bir etkinlik olarak kavramaz. Feuerbach, dinsel özü, insanın özüne indirger. Ama insanın özü (insan doğası), tek tek bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz, kendi gerçekliği içinde, toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Bu gerçek özün eleştirisine girişmeyen Feuerbach, bu nedenle:

"Bir, *tarihsel akıştan uzaklaşmış dinsel duyguyu kendisiyle tanımlamak ve soyut-yalıtılmış bir insan bireyinin varlığını temel almak zorundadır*,

"İki, *dolayısıyla, insanın özü, onun tarafından yalnızca "tür" olarak; içsel, dilsiz, çok sayıda bireyi sadece doğal şekilde birbirlerine bağlayan genellik olarak kavranabilir*, demektedir.

"Bu sebeplerle Feuerbach, "dinsel duygu"nun kendisinin de bir toplumsal ürün olduğunu ve çözümlediği soyut bireyin, gerçekte, belirli bir toplum biçimine ait olduğunu görmez."(5)

Yukarıdaki düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere, denebilir ki Marx, insan doğasını toplumsal ilişkilerin oluşturduğunu ifade

eder. Marx, insan doğasının her bireyde, özde bulunan bir soyutlama olmadığını, başka bir deyişle, insanın özünün var olmadığını, onun toplumsal koşulların ürünü (Ensemble) (Birlik, topluluk, grup YN*) olduğunu belirtir. Ona göre, insan olma her zaman belli bir sosyal ve tarihsel oluşum içinde belirlenir. İnsan doğası konusunda zihin yoran birçok insan bugün Marx gibi düşünürken ne yazık ki farklı düşünenler de az değil. Mesela söz konusu görüşün karşı savunucularından birisinin, Uluğ Nutku olduğunu öğrendim. (Türkiyeli bir felsefe profesörü.) (6)

Uluğ Nutku, öz belirleme (Öz belirtim, kendi kendini yönetme hakkı, self determinasyon) kavramını, insanın genel varoluş niteliklerinden hareketle açıklamaya ve temellendirmeye çalışır. Nutku'ya göre, genel varoluş olguları: Zaman, mekân ve toplumsal-kültürel koşulların farkları ne olursa olsun, iki insan karşılaştığında, ilk bakışta birbirlerinin insan olduklarını anlıyorlarsa, genel varoluş olgularını anlıyorlar şeklinde dile getirilebilir. (7)

Buradan yeniden siyaset ve insan konusuna odaklanırsak, denebilecek ilk cümle şu olabilir. İnsan olmak ya da insan olma sürecini tamı tamına tamamlamak (tastamam). Burada birbirinden çok farklı düşünceler ortaya konsa bile esas olan insanın gerek ontolojik gerek sonradan elde ettiği bütün kimliklerinin saygıdeğer olduğunu kabul etmektir. Kimilerine göre insan olmak, insanın tüm yaşamı boyunca üzerinde düşünmeye dahi çaba göstermediği bir karardır. Böyle olsa bile siyaset; insanı, canlıların en erdemli, en değerli türü olarak görmeye devam etmelidir. Nasıl insan olunur, kim daha çok insan, iyi insan kimdir sorusu gibi her zaman tehlikeli olan analizler, siyaset zeminini insani ve insana dair olandan uzaklaştırmamalıdır. Kim insan olur, hangi insan gibi benzer sıkıntıları olan yaklaşımlar, olsa olsa polemğin (dalaşma), felsefenin, dışavurumun, iç tartışmaların sorunlu konuları olur. Bana kalırsa insan insana perspektifi ve insan kalma mücadelesi bütün yaklaşımların zirvesi, en olmazsa

olmaz olanıdır. Düşünen ve doğru çıkarımda bulunan kişi mi insandır. Doğayı ve insanı seven, adil merhametli ve vicdanlı olan mı insandır, insan olmak üzerine kafa yoran, keşiflerde bulunan, çıkış yolları arayan, hayatı kolaylaştıran, bütün yaşamını bilime adanmış mı insandır? Açık ki, toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, pek çok şeyi bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlıya, yaklaşık 8 milyar civarında olan canlıya insan hatta ezeli ve ebediyle insaniyet denir. İnsana dair pek çok sorunun cevap bulduğu alan olan siyaset, özelde insana, genelde insanlığa her hal ve şartta hizmet üretmekte, hizmet etmektedir.

Çoğunlukla şöyle kararlar alırız. Hatta birçoğumuz bunu yaparız. Hayatın bize sunduklarından, yaşamın ve insanların, aile, çevre vesairenin bize kazandırdıklarından, kaybettirdiklerinden, ruhumuzda açtığı yaralardan dolayı yaptığımız değerlendirmelerin ışığında insan hakkında karara varırız. Kafa yormadan bir vicdan muhasebesiyle kim olduğumuza, kimin insan olduğuna karar veririz. Bununla yetinmez kavga, çatışma hatta savaşlar başlatırız, insan eliyle insana dair ne varsa hepsine acımasızca zarar veririz. Oysa biliyoruz ki ister küçük çapta olsun ister devasa ister yerel olsun ister evrensel her boyuttaki birlikte hareket ve birlikte tutum, insan ve doğa sevgisine odaklandığında, dünya dünden daha yaşanabilir bir yer olacaktır. Siyaset nasıl ki insanlığın dününü anlamak zorundaysa onun geleceğini öngörmek, örgütlemek ve onu bugününden daha iyi bir seviyeye çıkarmak mecburiyetindedir.

Hep iddia edilir veya söylenir, insanları sosyalleştiren, onları ortak bir dil etrafında buluşturan, düşünce yapılarını etkileyen, vicdanlarını harekete geçiren sadece başlarından geçenler, yaşadıkları olaylar değil, kendileri gibi insan kalabalıklarıyla bir arada yaşamaları, toplumsal bilincin, toplumsal hareketin, toplumsal sorumluluğun, toplumsal denetimin,

toplumsal otokontrolün bir parçası olmalarıdır. Değilse bir insanı ormana, deniz aşırı bir ülkenin ıssız bir adasına, kimselerin uğramadığı bir bölgeye bırakın, yıllar içinde o, günümüz insanından çok farklı birine, eski tür bir insana dönüşür. Hiç şüphe yok ki ortak hayat öğretir, ihtiyaçlara ve keşiflere yol açar, yeni şeylere yöneltir, insanı değiştirir, etkileşim halinde tutar. İnsanların toplumsal bilincin, toplumsal hareketin, toplumsal sorumluluğun, toplumsal denetimin, kendi kendilerini kontrolün bir parçası olmaları, onları siyaset ve bilim alanında daha gelişkin, daha insan odaklı, daha verimli, daha üretken kılıyor. İnsan insana ve **insan için** kavramlaştırmaları söz konusu sahalarda, daha çok hayata ve tabiata dokunuyor. Ezcümle, insan hayatına ve tabiata dokunan olumlu, geliştirici, kolaylaştırıcı ve estetik yöndeki her şey insan ve dolayısıyla toplum için sağaltıcıdır.

Toplumun insan yaşamındaki önemi, sadece topluma karşı öfkesi olanlar, toplum tarafından dışlananlar ya da kendini toplumdan izole edenler açısından hissedilmiyor; söz konusu önem, insana dair sevginin, mutluluğun, yüksek moralin, motivasyonun (isteklendirme), başarının ve her türlü iyi ve güzel değerın kaynağında da kendini olanca sıcaklığıyla, çıplak bir gerçekle ve hatta Dostoyevski'nin meşhur ifadesiyle *matematiksel kesinlikte* dışa vuruyor. Toplum, başka bir deyişle insan ve siyaset, Ahmet Arif'in ifadesiyle *ocakta küllenmiş közü, karnında söylenecek sözü olanların* ve insanlık için bir şeyler yapmak, bir şeyleri değiştirmek derdiyle kıvrananların her zaman umursadığı ve ciddiye-tinin farkına vardığı bir konu olarak önemini sürdürüyor. Unutmamak gerekir ki sosyal bir çevre olmaksızın insan kalabilmek sadece biyolojik olarak mümkündür. Çevrenin tabii güzelliklerini ve duyguya dair bütün anlarını gönlünde hisseden insan, aklında, vicdanında ve yüreğinde insan olan herkes daha çok kendini gerçekleştiren **birey** sayılır. İster geniş ister dar bir çerçevede kalsın pek çok insan için mesleki ve siyasal çevre de olabilir-diğince hayatidir, olmazsa olmazdır hatta sağlıklı bir yaşamın kaynağıdır. Çoğunlukla

farkına varılmasa dahi oldukça anlamlı olan şudur ki, sosyal çevre ve sosyal yapı; bizi hem insan yapar, hem duyarlı kılar. Kategorik olarak insan olmayı adlandırabilir, sınıflan-dırabilir, şununla ya da bununla açıklayabi-lir, şuydu buydu diyeceğimiz belirli şeylerle kısıtlayabilir, farklı düşünce sistematiklerine bağlı kalarak onu sınırlayabiliriz. Kimi insan olabilmeyi; içimizdeki sevgiyle mümkün gö-rürken, kimi dindarlığımızın yoğunluğuyla, kimi ne kadar dürüst ve adil olduğumuzla, kimi hak tanır olmamızla, kimi doğduğumuz yerle, kimi mensup olduğumuz dinle, milliyetimizle, aidiyetimizle ve kimliğimizle, kimi de benzerinin benzeri nedenlerle in-san olmayı, insan kalmayı kendine has belli şartlara bağlayabilir. İş tutuş tarzının, siyasal görüş ve düşüncenin, siyasal yelpazenin hangi tarafında yer almanın, insanlık kriterleri (ölçüt) arasında sayıldığı ya da insan olma terazisi gibi görüldüğü tuhaf bir dünyada yaşıyoruz. Kim bilir, belki de dünya bilinçli olarak böyle bir noktaya getirildi. Konumuz bu olmamasına rağmen belirtmeliyim ki, şu yaşadığımız dünyada, nasıl bir insan soru-sunun sayısız cevabı vardır. İnsan olmanın en önemli yanlarından biri de ulvi değerle-re, toplumun adı konulmamış kurallarına uymaktır. Toplumun gelişim süreçlerinde yer almak, eşyanın doğası gereği uyumu ve uyumlu olmayı zorunlu hale getirir. Pek çok toplum yönünden kurallar, değerler sistemi, dinamik ve değişebilir. Bunların mutlak doğrular olduğunu savunmak, uyum süreçle-rinin ve değişim ihtiyaçlarının bir arada bu-lunmasını zorlaştırır. Siyaset de tam burada, bir düzen arayışı ortamında olmazsa olmaz olarak ve hatta ciddi bir gereklilikle ortaya çıkar. Toplumsal bir düzen, düzen içinde bir hukuk, güvenlik içinde bir yaşam ve ihtiyaç-lar silsilesi vesaire vesaire yavaş yavaş ve arka arkaya kendini hissettirir, dayatır... İdeal dü-zene değin bu böyle sürüp gider.

Öyle görünüyor ki hem siyaseti yeniden tanzim etmek hem insana dair etkili ve ortak kabulle uyumlu bir ahlak anlayışını benim-semek hem de tabiat ve insanla ilgili bakış açısını yeniden ele almak gerekiyor. Nobran

kimlik, oburca bir yaşam sürme arzusu, para karşısındaki doyumsuzluk ve teslimiyet, ego, iktidar hırsı ve hevesi, sürekli olarak egemenlik alanı açmaya dair her türlü tasallut, sinsilik vesaire yüzlerce yıl daha, bir şekilde insanla beraber olacaktır. Rahatlıkla ifade edebilirim ki, bile isteye ahlaksızlık ve vicdansızlık yapan siyasilerle siyaset kurumunun amaçları arasındaki tek bağ, olsa olsa ancak kişiyle, kişiselikle ilgilidir. Bu ilgi ve bağ, insan egosuyla açıklanabilen dönemsel davranışlar, zamanın ruhuna göre tavır alma güdüler ve insanı esir alan davranışsal bozukluklar olabilir. Siyaset, belirsiz bir umudun peşinden koştuğunu bile bile ve yaptığın işin seni felakete sürükleyebileceğini kestirebildiğin halde, ideal dediğin şeylerin arkasından durmadan, bıkmadan usanmadan koşturmaktır. Olgunlaşmamış fikirler hayatın pek çok alanında sizi büyük belalara uğratma potansiyeli taşıyabiliyorken siyaset arenasında yeni fikirler, yenilikler hanesinde kendine yer açmakla kalmıyor, yeni heyecanların, yeni bir sayfanın başlangıcı kabul edilebiliyor. Siyaset, dinamikliği ve öngörülemez olması nedeniyle etten ve kemikten yapılmış olan, duyguları ve düşünceleri değişen insana çok benziyor. Bütün toplumun yararına olan şeyleri ve bireyi felakete sürüklemek ihtimali taşıyan eylemleri içerdiği halde, hayata ve toplumun ortak hafızasına dâhil ettiği deneylerle sonuçta kazanan gene koca bir toplum olabiliyor. Özcesi siyaset; hayata ve tabiata dair temelleri ve amaçları olan herkesin, dolayısıyla toplum hafızasının kazandığı, risklerin ve fırsatların bir arada olduğu uçsuz bucaksız bir eğitim alanıdır.

Emile adlı kitabında, insan hallerini, insan sağlık, insan tabiat ilişkisini inceleyen Jean-Jacques Rousseau, şöyle demektedir. *“Bütün yurtseverler yabancılardan katı davranır hatta nefret eder. Yabancılar yalnızca insandır. İnsan, uygar insan ve yurttaş arasındaki en belirgin fark, insanlara iyi davranmak gereğinin hangisiyle daha güçlü hale geleceğidir. İnsanla yurttaş arasındaki fark budur. İnsan yurttaş olduğunda değer görür veya daha çok değer görür. İnsan bir toplumun, bir*

bütünün bir birliğin parçasıyken daha çok şey ifade eder.” Rousseau, söz konusu yapıtında; bağlılık, ahlak, yasa, özgürlük ve ilişkilerin doğasına dair çarpıcı bilgiler aktarmaktadır. İnsanların birbirine ve şeylere bağlılığı veya bağımlılığı gibi. Aynı eserde, buyurganlık ve özgürlük konusu ve daha birçok şeye dair saptamalarda bulunan Rousseau, Emile’de ilginç olduğu kadar, derin ve sansasyonel (dalgalandırıcı) bir analiz yapmaktadır.

İster insan ister yurttaş ister yönetici ister hekim ister çiftçi ya da üretici ister yerel yönetimin veya hükümetin başında olsun, insan olma, insanlık mülâhazasıyla kafa yorma ve insanca yaşama aşamalarının tümünde pratik siyasetin, siyaset biliminin ve siyaset erbabının rolü büyüktür. İktisadi ve siyasi faaliyetler; toplumun, insan birliğinin, eğitimin, hukukun, ailenin, bütün bir kimliğin üzerinde çok derin ve etkili tesirleri olan yaşamsal alanlardır.

Bireyi öncelemek **düşüncesinden** ve ‘önce insan’ olgusundan iyice kopan siyaset, varlığını bir de antidemokratik yasalarla sürdürmeye yönelince kaçınılmaz olarak özünden ve olması gerekenden uzaklaştı. Siyaset erbabı, var oluş nedenlerini inkâr anlamına gelen yeni bir kimliğe, nobran da denebilecek bir kimliğe bürününce ve hatta kendisini bile yutan bu girdap içinde adeta boğulma tehlikesiyle yüz yüze gelince çeperindeki her şeyi başkalaştırıp, değiştirdi, onu iğdiş hale getirerek kendisi olmaktan çıkardı. Dokunduğu her şeye zarar veren ve artık ne olduğu belli olmayan söz konusu ucube siyaset anlayışı içinde, öyle bir zaman geldi ki insan olgusu, artık politikacı için, patron için, yönetici için işleri kolaylaştırma makinesi veya bir şeylerin aracı haline dönüştü. **İnsan gerçeğini ve onun bitmez tükenmez azmini, sınırsız ihtiyaçlarını ve birey olgusunu unutan; toplumcu, halkçı, özgürlükçü ve adaletli çizgiden uzaklaşan ya da kopan,** her ne sebeple olursa olsun sonuçta siyaseti de tıkanma noktasına taşıyan bu anlayış, günümüzdeki kirlenmeyi de beraberinde getirdi. Söz konusu kirlenmeyle birlikte otoriterleş-

me, böl yönet politikası, gerginlik siyaseti, tek adam rejimi ve dolayısıyla kötü sitemin veya baskıcı rejimin zulmü birbirini izledi. **İnsanlık tarihi boyunca sırası değişe de bu zincir hep böyle oldu.**

Sağlıklı bir toplumun, sağlıklı ve özgür düşünceye, bireyin daha çok önemsemesine hatta mümkünse yüceltilmesine büyük ihtiyacı vardır. Çetin ve zorlu aşamalardan geçen insanîyet, kutsiyet kavramını gerektirecek kadar hassas davranılmasını hak ediyor. İnsan olgusunu ve onun ihtiyaçlarını önde tutan her anlayış, sağlıklı bir topluma varabilmenin yollarından biridir. Belki de en önemli yoludur. Uhrevilik ve dünyevilik de dâhil insan hayatına dokunan siyaset anlayışı, tabiattaki diğer bütün varlıklardan özellikleri bakımından ayrılabilen, çok zengin nitelikler kazanan ve diğer canlılara kıyasla hayli avantajlı olan bu türü ne kadar kıymetlenendirirse azdır. Düzenli bir toplum kurmak da dâhil, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayışı ifade eden siyaset kavramının, en kapsayıcı ve en sağlıklı hale getirilmesinin sayısız yararları vardır. İnsan, her sistemin ve aralarındaki fark ne olursa olsun bütün toplumların temel dayanağıdır. Siyaset ise, insanlık tarihi boyunca hemen hemen toplum bilimcilerin tamamı tarafından devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının ve derli toplu bir cemiyet için başvurulacak araçların bütünü olarak görülen faaliyetler alanıdır. İnsanın sistemler için ve dolayısıyla siyaset için hedefinin olması, aynı zamanda insanîyet için hedefleri olduğu anlamına geldiğini söylemek yeni bir keşif değildir.

Siyaset, hükümet olma amacı taşıyan bütün katmanlar bakımından kurallar, gelenekler ve yasalar zinciri içinde ilerleyerek daha iyi bir toplum için uygulandığında, çok daha başka boyutlara ulaşıyor. Bu amaçlar doğrultusunda hayata geçirdiğinde hata zamanla geliştirildiğinde yeni biçimler alarak daha kapsamlı hale geliyor. Hemen belirtmeliyim ki siyaset kimilerine göre; davranış

biçimi, düşünce yapısı gibi tanımlarla da anılıyor. Bu manası, daha çok kişisel alanda, insanlar arasındaki menfaate dayalı ilişkilerde kullanılsa da genel siyaset bilimin pencerelelerinden birisi olarak görülüyor.

Hedefe varmak için karşısındakilerin duygularından yararlananlar ve insanların zayıf noktalarından veya aralarındaki zıtlıklardan, uyumsuzlıklardan çıkar devşirmek gibi benzeri yollarla işini yürütenler Makyavel'den önce de muhakkak vardı. Makyavel'in varlığı ve belirlemeleriye zamanla bütün alanı kapladı, siyaseti, siyaset kadrolarını etkisi altına aldı, onları baştan aşağı değiştirdi. Bu şekilsiz ve duruma göre değişkenlik gösteren tanımlar neredeyse siyasetin yegâne ve bilinen tek yolu haline getirildi. Böylece şahsi tercihleri ve iradi tutumları ifade eden siyaset; insanların menfaatleri gereği ya da inançları ve paylaştıkları düşüncenin örgütlenmesi nedeniyle hayatın birçok yanına sirayet etti.

Devletler ve sistemler, insan ve insana hizmet için var olmalıyken insanı iğdiş eden, esir alan, köleleştiren yapılar haline gelebiliyor, getirilebiliyor. Siyaset yelpazesindeki yerlerine ve politik yaklaşımlara göre bu işin kaynağı (Her şey insan için tavrı) değişiklikler gösterse de, yani insanın hedef ve dayanak olarak telakki edilmesi, siyasi anlayışlara göre farklılıklar içerse de insanı bu çerçevenin dışına, birey olgusuna saygı odağından başka bir zemine itebiliyor. Bu dramatik süreçler ne yazık ki yine insan eliyle hayat buluyor. Bu dipsiz dehlizler ve gayya kuyularında insanı hak ettiği yere, yukarılara çıkarıp orada konumlamak, anlayış ve bakış açısı değiştirmekle beraber oldukça fazla güç, emek ve uğraş gerektiriyor. Karmaşık işlerin döndüğü ortamlarda bizi zatihi karmaşık olan insanı arınık tutmak, tutabilmek neredeyse imkânsızdır. İnsan devlet ve insan siyaset ilişkisi ne sanıldığı kadar çapraşıktır ne de olması gerektiği kadar nettir. Her şey insan için anlayışı, böylesi bir düşünüş biçimi; sağlıklı bir topluma ulaşmak adına ideal ya da hedef olmakla beraber farklı sosyal katmanlardan ve toplum

kesimlerinden gelen insanın sınıfsal kavgasıyla, birbiriyle çekişip yarışmasıyla, birbirine galebe gelme oyunlarıyla bambaşka bir görüntüye bürünüyor. Siyasetin zemini, söz konusu süreçlerin en önemli araçlarından biridir. Tarihsel arka plana sahip olması nedeniyle de insanın insanla ve insanın devletle ilişkisinin daha dengeli ve gelişmiş düzeydeki tanzimine olanak tanıyan yegâne şey açık ve öngörülebilir bir siyaset zeminidir. Olması gereken siyaset; toplumun, bir bütün olarak insanlık, eğitimin ve hukukun her aşamasının, ailenin, birbirinden farkları ne olursa olsun her bir kimliğin üzerinde çok etkisi olan hayati bir alandır. Bu kabil siyaset, insan olgusunu akılda tutan, daha çok insan üzerinde titreyen, onu birey yapan, kendini tamamlama yolunda insanı bir adım öne fırlatan en etkili yoldur. Yukarıda da ifade ettiğim gibi pratik olarak insana, insan ocaklarına en fazla dokunulan yegâne alan, öyle zannediyorum ki tıpla beraber siyasettir.

Bir yerdeki siyasetin kalitesi o yerdeki insanların düzeyine bağlı olsa da kaliteli bir siyaset anlayışı (Kalite kavramıyla siyasetin insan odaklı evrensel normları kast edilmektedir), insanın konfor ve kalitesine etki yapabileceği gibi, **daha çok insan olma** sürecine ve **insan olgusunu** yüceltme ihtiyacına şüphe götürmez gerçeklikte olumlu katkı sunacaktır. Siyasi yapıların izlediği çizgi her zaman amaçlananlar doğrultusunda şekillenmiyor. Siyaset bazen amaç ve hedefleri dışında bir çizgiye savrulabiliyor, yolunu şaşırarak siyaset erbabını arkasından sürükleyerek onu başkalaştırabiliyor. Türkiye da dâhil birçok ülkede, siyasetin **insan olgusuna** dayalı olarak değil, buyurgan ve devletçi bir düzlemde, kimi mücerret (soyut) kavramlara dayanarak **yürütülmesi önemli bir sorundur. İnsana ve onun temel gereksinimlerine, haklarına ve özgürlüklerine** yaslanan, toplumsal özden yana olan bir anlayış yerine, sınıflara, cemaatlara, kliklere ve zümrelere yönelik hedef ve amaçlara odaklanan her türlü sistemin ve sistem aracı yapıların sonu, insanlığın gele-

ceği için sorunlar yumağıdır. Bir varlık hatta doğadaki en önemli varlık olan insana dönük her türlü iyileştirici ve geliştirici hamle insanı daha çok insan yapmakla kalmaz o şeyi insani ve iyi şey olarak ortaya koymamızı sağlar.

Edgar Allan Poe, *dünyanın gördüğü her büyük başarı, önce bir hayaldi. En büyük çınar bir tohumdu, en büyük kuş bir yumurtada gizliydi*, diyor. Aslında insan sevgisi, yaşamın kıymetini bilen insan için yeni bir yaşam alanı açmak üzerine her türlü hayalden daha büyüktür. Siyaset, insana verdiğimiz değer, onu layık gördüğümüz hayatın sınırlarının çok ötesinde, belki de hayalini bile kuramayacağımız sorunsuz bir geleceğin vücut bulduğu uçsuz bucaksız bir deryadır. Canlılarla tabiat arasındaki kopmaz ilişkinin tıpkısı tıpkısına insan siyaset arasında da mevcuttur. İnsanlığın onuru, gelişimi, iyiliği ve sağlığı için siyaset birebirdir.

Yazının sonuna gelmeden birkaç cümle; modern ve günümüz siyaseti anlayışının ana amacı, politik söylemleri bir takım soyut kavramların ve sembollerin dışına çıkarıp, insan odaklı hale getirmek olmalıdır. Çünkü siyaset erbabı bugün için bazı soyut kavramları abartıp şişirerek tehlikeli birer doktrin haline dönüştürmüş durumda. Bunu tersyüz eden yepyeni bir politik anlayışa, daha gerçekçi ve toplumsal çıkarlara dönük yeni kavramlara, fetiş ve klişe haline gelen sembollerin terk edilmesine, hassasiyet denilen ve günümüzle uyumlu olmayan değerlerin geride bırakılmasına ve süreçlerin alabildiğine doğru okunmasına ihtiyaç vardır. Başarı için her yolu mübah sayan primitif (ilkel) ve bencil anlayış, muhakkak suretle siyaset mahfillerinin dışına sürülmelidir. Hayat bir oyun olsa bile adil oynanmalıdır, başarı için her yol geçerli sayılmamalıdır. Siyaset insan ilişkisi; özgürlük, demokrasi, hak, hukuk, adalet gibi kavramlarla birlikte kurallar ve değerler sistemi içinde kalarak ilerlemelidir. Zor ve sıkıcı olsa da insan kalabilmek için gerekli olan şeylerdir bunlar. 18.02.2021

(1,2,3)Vikipedi, Marx'ın insan doğası teorisi.

(4) Norman Geras (25 Ağustos 1943 - 18 Ekim 2013) politik kuramcı ve Manchester Üniversitesi Siyaset Bilimi emekli profesörü. *Marx ve İnsan Doğası* isimli kitabıyla Karl Marx'ın eserlerinin analizine katkıda bulundu. "Marx ve Adalet Hakkında Tartışma" isimli makalesini yazdı. En parlak eserlerinden biri 1990 yılında *Socialist Register*

da yayınlanan 'Marksizm Hakkında İftiranın Yedi Çeşidi'ydi.

(5) Vikipedi. (Feuerbach üzerine altıncı tez ve toplumsal ilişkilerin insan doğasının belirlemesi konusunda Engels'in de aşağı yukarı Geras'a benzer saptamalar yaptığı bilinmektedir.)

(6-7) Vikipedi

(*) Yazarın notu

Agirê berxwedanê

A. Mecîd DURMUŞ

A. Mecîd DURMUŞ

Kovara DENG

Newroz ew cejna neteweyî ya kurdan e ku li hember hemî cure zilm û tedayê herdem rihê berxwedan û nûbunê vejandîye û nîşana zindîmana neteweyê kurd e. Bi giyanek neteweyî di her zirûfek da ronahiya xwe her geş û gurr belavkiriye.

Di her êrişek û tepeserkirinek ku neyarên kurdan xewna hindê dîtine ku wan kurd bédeng kirine, ji hêz û taqet êxistine ku carekdî nikarin rabine ser piyan, bi ew giyanê ku Newrozê daye kurdan wek ji efsaneya Kawayê Asinger hatî kurdan xewn û xiyalên wan pûç kirine û nîşan daye ku gelê kurd miletekî zîndîye û serê xwe çu caran neçemandîye û naçemîne. Jibo Azadî û jiyaneke bi rûmet herdem liser piyan e. Vêca jiber hindê ye ku Cejna Newrozê bo wan buye cihê tirs û xofê, bervajî gelê kurd ku ewroj bi şahiyê pîrozdikin ew di kavlanê xwe da û ji şewqa agirê Newrozê dişewitin.

Dagirkerên Kurdistanê li beramber vê xweragiriya neteweyî, serida riya qedexê û tundiyê bikar anîye ku dîtine ev nebu dermanê derdê wan, berevajî wê giyanê

xweragiriye bi hêztir buye vêca destavêtinê ku xwe lê bikine xudan û bi şêwandîna naveroka wê û çîrokên qelp liser Newrozê belavkirin. Di hemî sîma û cestyê wê da xuya ye ku ev cure pîrozkirin dûrin ji wate û cewherê Newrozê. Ku gel ne tenê pûte pê nake, li dijî vê şêwandin û têkdana hebuna wê bi naveroka wê ya bingehîn û rihê wê yê rasteqîn Newroza xwe pîroz dike.

Newroz her weku bi wateya Nû Rojê anku Rojek Nû ya biserketina li dijî zilm û zordariyê û bilindkirina alayê azadiyê ku agirê Newrozê geş dibe; hevdeme ligel nûbuna sirûşt, xwezayê û despêkirina jiyana nû, di serê salek nû ya kurdi ye, ku îsal dibe 2721 ê ku 21 Adarê ye. Meha Adarê bi hemî rûyekê ve giringiyek taybet heye bo gelê kurd, ku jibîlî despêka serê salek nû û bi Cejna Newrozê despêdike, gelek buyer û rudanên mezin di vê mehêda rûdane; nehametiyên mezin biser gelê me hatine û despêka serkeftinên mezin jî di vê mehê da bûne û pêk hatine. Bi gotinek dî meha Adarê meha xweşî û nexweşîyan pêk ve ye bo gelê Kurd. Ev

girêdana sirûştê jiyana kurdan û xwezayê pêkve ye ku Newrozê bi giyanê sirûştê jiyana kurdan girêdide.

Em vê pêkvebuyinê di hemî xasyetên kurdan da dibînin. Di seri da rihê berxwedan, xwe amadekirin bo jiyaneke nû serbarê hemî zilm û teda, heta cilûbergên di poşin jî reng û xemla xwezayê dide der. Anku Newroz bi hemî rûyek ve nasnameya kurd bi xwe ye.

Di rabûn û rûniştin û têkiliyên civakî de jî roja vê cejna neteweyî Kurd hemî dilgiraniyên xwe didine aliyekî û wek roja aşteyî û giyanê birayiniyê qebûl kirine û dest dane hev. Silî û nakokî dane aliyekê, pêkve ev roja dîrokî pîroz kirine. Ji xwe Newroz tekane Cejna Neteweyî ye ku

kurd hemî di yek roj (21 Adarê) da û bi heman giyan pîroz dikin.

Çawa ku diroka kurdan û Newroz pêkve girêdayine, pîrozkirina wê Cejna Neteweyî jî bi xweza û sirûştê jiyana kurdan ve jî girêdayî ye; jiber hindê ye di cihên sergirtî û tengeber da bicih nabe û di nava xwezayê da bi cilûbergên wek kulîlkan yên reng û reng, li serê her bilindahiyek bi hilkirina agirê azadiyê hatiye/tête pîrozkirin.

Newroza 2721 ê bi ew rihê ku Newrozê diyarî gelê kurd kirî, li hember Dehaqên vê serdemê em destê xwe carekê bidin hev û em agirê berxwedanê gurr û geştir bikin; hemî rojên xwe bikin Newroz. NEWROZ Piroz be!

Dersim Tertelesi, resmi tarih ve hakikat

Kazım GÜNDOĞAN

Kazım GÜNDOĞAN

Kovara DENG

Soykırım yerine Tertele kavramını özellikle kullanıyorum. Birincisi; Dersim'in değişik bölgelerinde insanlar uğradıkları soykırımı "Tertele" olarak tanımlarlar. *Zazaca/Kırmançki* dilinde bir doğa felaketi olan depreme zelzele, siyasal, toplumsal felaket olan kırıma da Tertele denmektedir. İkincisi; soykırım yaşayan halkların yaşadıkları acıları kendi dilinde ifade etmelerinin hem o toplumun özgünlüğünün bilinmesi hem de dil aracılığıyla uluslararası soykırım çalışmalarına "Tertele" kavramını yerleştirmenin literatüre önemli ve değerli katkı olduğunu düşünüyorum.

Dersim tartışmalarıyla birlikte Dersimli kurumlar, 4 Mayıs 1937 yılında alınan Bakanlar Kurulu kararına atfen 4 Mayıs'ı "Terteleyi Anma" günü olarak ilan ettiler. Dersim toplumunun kendi davasına sahip çıkma ve sorunu kavramsallaştırarak düşün dünyasına taşıma çabasıdır bu... Tertele mağduru toplumun düşün insanlarından Dersim Tertelesi hakkında çalışmalar yapma beklentisi devam ediyor...

Osmanlıdan günümüze sistemli olarak işleyen devlet aklı ve mekanizmasının yarattığı zihinsel tahribatın boyutları sanılandan da büyük. Tüm devletler gibi

TC devleti de halklara karşı uyguladığı baskı ve sömürü politikalarına her zaman bir meşruluk, haklılık kazandırmaya çalışmaktadır. Devletler gerek şiddet gerekse ideolojik aygıtlarını acımasızca işleterek toplumu kuşatırlar. TC'nin bu konuda küçümsenmeyecek bir devlet geleneği olduğu söylenebilir. Ekonomik alanda talan ve el koyma, düşünsel planda yalan ve asimilasyon bir devletin var olma biçimiye ondan her türlü kötülük beklenir... Resmi tarih bütün bu kötülüklerin toplamı olarak kurgulanmıştır. Bu anlamda TC bir kötülük üretme mekanizmasıdır.

ABD emperyalizminin dünya halklarına nasıl kan kusturduğunu biliyoruz. Söz gelimi Irak işgalinin gerçek nedenini gizlemek ve işgali meşru göstermek için "*Saddam Hüseyin bir diktatör ve kimyasal silahlar üretiyor*" dolayısıyla "*Irak'a özgürlük götüreceğiz, Irak halkını diktatörden kurtaracağız*" argümanını son derece etkili biçimde kullanmıştı. Benzer söylem ve yöntemlerle Libya, Suriye, Afganistan vb. yerlerde de halkların yaşamları yok edilerek yurtları yakıldı, yıkıldı, doğa, tarih ve kültürleri talan edildi...

Emperyalistlerin işbirlikçisi durumundaki pek çok devlet gibi, TC Devleti de sürekli

aynı hilelere başvurarak hakikatleri gizledi ve çarpıttı. Sözgelimi yakın geçmişte; Bülent Ecevit Başbakan olarak 19 Aralık 2000 yılında doğrudan yönettiği hapishaneler katliamını haklı göstermek için benzer yöntemlere/yalanlara başvurmuştu. Onlarca tutsak insanın katledildiği vahşetin adına “Hayata Dönüş” demişti. Keza TC Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan’ın da uyguladığı sömürü, baskı ve katliam politikalarını; “kardeşliğimizi korumak,” “askeri vesayetten kurtulmak,” “ileri demokrasi” gibi argümanlarla gizlemeye çalıştığına tanız... Ve daha başkaları...

Dersim katliamını haklı ve meşru göstermek için Cumhuriyet Devletinin başvurduğu yalanlar da bunlardan hiç farklı değildir. Başlıca söylemler; “feodalizmin tasfiyesi,” “İngilizlerin kıskırttığı Kürt isyanını bastırmak,” “Sapık inanç, Rafizi, Kızılbaşlar’ın İslam’a ve Cumhuriyet’e kazandırılması” amaçlı yapılan harekât... veya “ilkel, medeniyet dışı” olarak tanımladığı bir topluma “medeniyet götürme” gibi yüce amaçlar... Medeniyet nedir, medeni veya gayri medeni olan kimdir? Bunlara girmeyeceğim. Ancak şunu net olarak söylemeliyim; feodalizmin tasfiyesi, özgürlük, demokrasi vb. kavramlar üzerine emperyalizmin ve faşizmin söyleyebileceği tek bir cümle olamaz. Zira onların varlığı, tüm bu kavramların gerçek anlamının talanı ve yok edilmesi üzerine gerçekleşmektedir. Bu anlamda Irak halkına “özgürlük” götüren ABD emperyalizmi ile Dersim halkına “medeniyet” götüren TC Devleti’nin karanlık zihniyeti ve politikaları arasında bir fark yoktur. Tam tersine benzer yöntemler kullanarak yıkım ve yalan üzerine bir resmi tarih yazdılar. Oysa hakikat başkaydı...

Giriş

Cumhuriyet devletinin 1937’de başlatıp 1938’de tamamladığı “Tedip ve Tenkil”¹ harekâtı ve sonuçları üzerine yapılan araştırmalar henüz tamamlanmış değil. Elbette Tür-

kiye’de azımsanmayacak çalışmalar yapıldı, hala da yapılıyor. Ancak değişik disiplinlerde bilim insanların sürdürdüğü çalışmaların uluslararası düşün dünyasına taşınamamış olmasının eksikliği her geçen gün daha da hissedilmektedir. Umarım bu çalışma söz konusu eksikliğin giderilmesi için küçük de olsa bir katkı olur...

Bilindiği gibi; “harekât” meselenin askeri (fiziki imha) boyutudur. 4 Mayıs 1937 yılında, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)’de Bakanlar Kurulu tarafından alınmış bir kararla başlatılmıştır.

Oysa Dersim “sorunu” bir yanıyla, İttihat ve Terakki ile şekillenen ve Cumhuriyet ile devletleşen ırka dayalı ulus devlet düşüncesi-nin bir sonucuyken, diğer yanıyla da, kadim Kızılbaş/Alevi inancının İslamla başlayan, Hilafetle boyutlanan İslamlaştırma politikalarının yarattığı tarihsel bir sorundur. Dolayısıyla, “Dersim sorunu” denildiğinde, sadece bir “Cumhuriyet dönemi sorunu” veya “uluslaşma sürecinin sorunu” olarak ele alınmasının meseleyi tarihsel bütünlüğünden koparacağı kanısındayım...

Bir başka nokta; Dersim Tertelesi sadece bir askeri harekât değildir. Dolayısıyla 4 Mayıs Bakanlar Kurulu kararı veya 1937/38 süreciyle sınırlandırılması meselenin özünün doğru anlaşılmasını engeller. Lozan Antlaşmasıyla garanti altına alınan sınırlar (Mısak-ı Milli) ve sonrası yapılan tartışmalarda, devletin kurucu kadrolarının varlığı sonuç şudur: Türk ırkına ve Sünni İslam’a dayalı bir ulus devlet inşası gerçekleştirmek... Birkaç belge incelendiğinde bu açıkça görülecektir. Birincisi; 1924 Anayasası (20 Nisan 1924). İkincisi; Diyanet İşleri Başkanlığı (3 Mart 1924)’nın kurulması ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (30 Kasım 1925) kanunları... Üçüncüsü; Şark Islahat Planı (24 Eylül 1925)... Bu üç belge Cumhuriyet devletinin tekçi; tek ırk (Türk), tek din (İslam), tek dil (Türkçe) politikaları üzerine nasıl kurula-

1. Osmanlıca adıyla anılan hareketin Türkçe karşılığı Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı sözlükte şöyle verilmektedir: Tedip: uslandırma, yola getirme, terbiye etme. Tenkil: 1- Uzaklaştırma, 2- Herkese örnek olacak bir ceza verme, 3- Düşman ve zararlı kişileri topluca ortadan kaldırma. (Türkçe Sözlük, C.2, s.1436, s.1453)

çağının ve kurulduğunun belgeleri olarak okunmalıdır. Özellikle “Şark Islahat Planı” için devletin siyasal kuruluş belgesi denilebilir. Bu belgenin özetini dönemin başbakanı İ. İnönü şöyle ifade etmektedir. “*Vazifemiz, Türk vatani içinde bulunanları mutlaka **Türk** yapmaktır.*” (Başbakan İsmet İnönü, 1925)

Resmi Söylemde Dersim

Uluslaşma öncesi Dersim Kızılbaş, Hıristiyan ve kısmen İslam toplumundan halkların bir arada yaşadığı bir halklar yurduydı. Toplumlar İslam, Hıristiyan, Kızılbaş gibi inanç kimlikleriyle tanımlanıyordu. Henüz ulus bilinç ve etnik kimlik tanımı yoktu. Kürt, Kirmanç/Zaza, Ermeni, Türkmen gibi etnik kökenlerden toplulukların yaşadığı bir coğrafyaydı. Halkın çoğunluğunun İslam dinine mensup olmaması Hilafetçi Osmanlı Devleti için büyük bir sorundu... Dersim bunun için sistemli olarak “ıslah programları” ve sık sık askerî harekâtlara maruz kaldı. Osmanlı devlet geleneğinin bir devamı olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti nazarında da Dersim, Türk ve İslam nüfusun az olması nedeniyle makbul sayılmayan, dışlanmış, ötekileştirilmiş bir bölgeydi. Osmanlı’dan beri devletin bölgeye ve bölgedeki halklara ilişkin belirlediği “dönüştürme” politikası, taşıdığı kuşku ve zapt etme arzusu milliyetçi bir anlayışla buluşmuş, 1925’te Şark Islahat Planı ile sistemleşmiş ve resmi devlet politikası olarak uygulanmıştır. (Bayrak, 2009)

Cumhuriyet Devleti, 1926 yılından itibaren Dersim hakkında asker ve sivil bürokratlara kapsamlı ve sistemli raporlar hazırlatır. (Hallı, Reşat, 1972; Kalman, 1995). Raporların hemen tamamında; Dersim’in tarihsel bir sorun olduğu, İslam’la ilişkisi olmayan sapkın bir inanç taşıdıkları ve Rafazî oldukları, Cumhuriyet değerlerini benimsemeyen vahşi ve medeniyet dışı bir toplum olduğu, bu nedenlerle ıslah edilmesi gerektiği görüşünün ön planda olduğu açıkça görülmektedir. Hal çaresi olarak; silahlarının toplatılması, Seyitlerin (inanç önderleri) ve

Ağaların (aşiret reisleri) ya da itaatsiz aşiretlerin batı illerine nakli, bölgenin yerleştirilecek Türk unsurlarıyla Türkleştirilmesi, özel idari ve eğitim programlarıyla bölge halkına Türkçülük ve İslamcılık şuurunun kazandırılması ve yerleşik hayata geçirilerek kayıt altına alınması ve tüm bunların aşamalı bir program dahilinde ıslah edilmesi, medeniyete kavuşturulması önerilir.

Bölgeyi tanımaya ve denetim altına almaya yönelik 1926 yılından itibaren (Osmanlı dönemi raporları da var) hazırlanan raporları bir dizi yasal düzenleme takip eder. 1934’te çıkarılan 2510 nolu İskân Kanunu Türkiye fiziki coğrafyasını etnik yoğunluğa göre bölgelere ayırır (Resmî Gazete, 1934, Tertip, 15: 1156)

1935 yılı 2884 ve 2885 nolu Tunceli Kanunu (Resmî Gazete 1935, Tertip, 17) ile Tunceli vilayetinin kuruluşu ve özel bir idareye tabi kılarak; vali, kumandan ve 4. umum müfettiş makamları birleştirilerek en yüksek idari amir olarak tayin edilir.

İktidar söyleminde “çıban” (Hallı, 1972:375) olarak tanımlanan Dersim meselesinin çözümü “çıbanın kesilip atılması suretiyle” Dersim’in acilen “medenileştirilmesidir.” Dersim üzerine yazılan hemen tüm raporlar da bölgenin özel bir program ile medenileştirilip millileştirilmesi, yol, karakol ve diğer imar faaliyetleri ile bölgenin “medeniyete” kavuşturulması, zorunlu iskân politikası ile yerleşik hayatın dağıtılması ve insansızlaştırılması tavsiye edilir. Dersim’in merkezi otoritenin taleplerine gösterdiği muhalefete karşılık Osmanlı döneminde yapılan askerî harekâtları “sel seferleri” olarak adlandıran Başbakan İsmet İnönü Dersim’in ıslah edilerek merkezi otoriteye mutlak tabiliğinin koşullarını esaslı bir askeri harekâta eşlik edecek “hususî bir ıslahat programı” ve “mıntıkanın medenileştirilmesi”nde görür.²

Medeniyetçi, tekçi devlet inşasını Türk etnik çekirdeği ve İslam dinine dayalı ulus inşasıyla birlikte yürüten Cumhuriyet hükü-

2. İsmet İnönü’nün meclis nutku için bakınız. Güneş, 19: 677-678.

meti, devletin bekasına ve “yekpare bir vücut” olan Türk vatanına bir “tehdit oluşturan” Dersim meselesini çözmeye kararlıdır. Bu kararlılık doğrultusunda 1926 yılından başlayarak adım adım alt yapısı oluşturulan Tertele politikası “tedib ve tenkil harekâtı” kararıyla uygulamaya konulur. Harekâtın hedefleri Bakanlar Kurulunca 4 Mayıs 1937’de şöyle belirlenir.

“Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle ıktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar vermeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.” (Hallı,1972,Ek 4)

Dersim’de, Türkleştirme-İslamlaştırma; etnik ve inanç temizlik amaçlı askeri, siyasal, sosyal, kültürel boyutları olan bütünlüklü bir tertele/soykırım politikası uygulandı. Bölgede isyanı bastırma gerekçesi³ ile büyük bir katliam yaşandı. Yaşam alanları yakılıp yıkılarak yaşam koşulları ortadan kaldırıldı. On binlerce kişi sürgün edilerek zorunlu iskâna tabi tutuldu. Aileler parçalandı. Öldürülenlerin tam sayısı bilinmemekle birlikte, Masis Kürkçügil, Hasan Saltık’ın arşivinden alıntılayarak, 1938 yılında 13.160 kişinin öldürüldüğünü, 11.818 kişinin batı illerindeki köylere sürgüne gönderildiğini anlatmaktadır.⁴

1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Suçu’nun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin 2. maddesine göre: Etnik/ulusal veya inanç/dinsel bir grubun, bütünü’nün veya bir bölümünün yok edilmesi niyetiyle uygulanan politikaların her biri soykırım olarak tanımlanabilir.

Bu uluslararası sözleşmeye göre Dersim’de uygulanan politika ve sonuçları:

a) Grubun üyelerinin öldürülmesi,

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanı R. Tayip Erdoğan (23 Kasım 2011) tara-

fından açıklanan resmi belgelerde 13.806 kişinin öldürülerek “...sonuna kadar zarar veremeyecek hale...” (Bakanlar kurulu kararı) getirildiğini kabul etti. Elbette gerçek rakamı belirlemek olanaklı değildir. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar gerçek rakamın açıklandanin ortalama üç katı olduğu yönündedir. Belirtmek gerekir ki; soykırım tanımı rakamlar üzerinden değil, politikalar üzerinden yapılmaktadır.

b) Grubun üyelerine ciddi bedensel ya da ruhsal hasar verilmesi,

Yapılan akademik araştırmalar, belgesel film ve sözlü tarih çalışmalarıyla yaşanan bedensel yaralanmalar ve ruhsal hasar/travma ve travmanın kuşaklar arası aktarımı belgelenmiş durumdadır.

c) Grubun yaşam koşullarının/alanlarının yok edilmesi,

Evler, köyler, ormanlar ve ekinlerin neden ve nasıl yakılacağı Jandarma Umum Komutanlığı’nın belgelerinde mevcuttur. Ayrıca yüzlerce tanık anlatımı da bunu doğrulamaktadır.

d) Grubun çoğalmasını engelleyecek yöntemlerin uygulanması,

Toplumun köklerinden, kültürü, inancı ve dilinden koparılması, ailelerin parçalanması, birbirine ulaşamayacak şekilde sürgün edilerek “zorunlu iskân”a tabi tutulması hem devlet arşivlerinde hem de tanık anlatımlarıyla (sürgün edilen 11.818 kişi... Veriler gerçek rakamın bunun yaklaşık iki katı olduğu yönündedir) belgelenmiştir.

e) Grubun çocuklarının zorla alınıp diğer gruplara verilmesi/nakledilmesi.

Özellikle kız çocuklarının ailelerinden zorla alınarak, Türk ve Sünni ailelere verilip İslamlaştırılması ve Türkleştirilmesi politikası Dersim’in Kayıp Kızları çalışmasıyla belgelenmiştir. (İki Tutam Saç-Dersim’in Kayıp

3. Hallı, Reşat, (1972) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara

4. Masis Kürkçügil, (Aralık 2009) “Dersim Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Kıyımı” NTV Tarih, s. 59.

Kızları, Hay Way Zaman, Vank'ın Çocukları Belgesel filmleri ve kitaplar)

Tertele'de çocukların nakli konusunda dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Kültür Bakanlığı'na yazılan, "*Dersim Kız ve Erkek Çocuklarının Yatı Mektepleri'nde Yetiştirilmeleri*" (4 Haziran 1937) başlıklı mektubu meselenin özünü gözler önüne sermektedir.

Dersim Tertelesi öncesi hazırlanan raporlar objektif bir gözle incelendiğinde 1948 Birleşmiş Milletler soykırım kriterlerinin a, b, c, d şıklarındaki veriler yüzeysel de olsa görülebilir durumdaydı. Ancak "Grubun çocuklarının zorla alınıp diğer gruplara verilmesi/nakledilmesi" politikası yeterince bilinmiyordu. Cumhuriyet Devleti, Dersimli kız çocuklarını ailelerinden koparmış asker ve sivil bürokrasideki ailelere evlatlık (besleme, hizmetçi) olarak dağıtmıştır. Devlet bu yolla çok sayıda Kızılbaş/Alevi ve Ermeni çocuğunu köklerinden kopararak Türk-İslam toplumuna nakletmiştir. Resmi tarih yazımında genel kabul gören ve bu yüzden de sorgulamaya gerek görülmeyen söylem ise şudur; "Katliamdan sonra ortada kalan çok sayıdaki çocukları, iyi yürekli aileler yanlarına evlatlık olarak aldılar ve onları topluma kazandırdılar. Yaşam koşullarının ıkelliğinden adeta vahşileşmiş bu çocuklar verilen terbiye ve eğitim ile medeni birer vatandaş dönüştüler." (Sıdika Avar, Dağ Çiçeklerim)

Neşet Hakkı Uluğ'da, Dersim bağlamında ulus-devlet ideolojisinin sözcülüğünü yaparken harekâtın bir "medenileştirme" projesi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre sorun, bölgede yaygın olan feodal yapı, yani aşiret sistemidir. Dersim harekâtı bu sisteme önemli bir darbe vurmuştur. Sonuçta, Tunceli medeniyete açılmaktadır.⁵ "Medeniyet" ulusçu devlet ideolojisinin vazgeçemediği hastalıklı bir söylemdir. Zira ait olduğu toplumu ve temsil ettiği ideolojiyi 'medeniyet,' diğer toplumları ise 'medeniyet dışı' görüyor olması doğrudan ırkçılıktır. Ve kendine ve fiillerine meşruluk kazandırma tutumudur...

Hakikat

Dersimliler ve Cumhuriyet

Genel olarak Alevi-Kızılbaş ve özel olarak da Dersim Kırmanç, Kurmanç toplumunun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde nasıl bir tavır aldığını başlı başına incelemek gerekir. Zira Dersimlilerin başından itibaren Cumhuriyet devletine karşı çıktığı ve isyan halinde olduğu görüşü yaygın olarak savunulmaktadır. Kanımca bu görüş doğru değildir.

Çoğunluğu İttihat-Terakki içinden gelen Cumhuriyet devletinin kurucu kadrolarının oluşturduğu 1.Meclis üzerinden Alevilerle ve Dersimlilerle kurulan ilişkiye bakıldığında, bunun 400 yıllık Osmanlı Saltanatı ve Hilafet baskısının, zulmünün kaldırılacağı vaadi üzerine olduğu görülür. Bu vaad Alevi-Kızılbaş toplumunun Cumhuriyet'i benimsemesi için hayati bir öneme sahip olmuştur.

Bu nedenledir ki; Dersim toplumunun büyük çoğunluğu Cumhuriyet'i benimseme eğilimindedir. Dersim aşiretleri Cumhuriyet'i kuracak olan 1. Meclise 6 milletvekili (Abdullahak Tevfik Bey, Diyab Ağa, Hasan Hayri Bey, Mustafa Ağa, Mustafa Zeki Bey, Ramiz Bey) gönderirler. Bu, Dersimlilerin Cumhuriyete nasıl baktığını ve ilişki düzeyini görmek açısından önemli bir veridir.

Osmanlı'yla barışık olmayan Dersimlilerin sorunları Cumhuriyet'le birlikte ortadan kaldırılmıyor elbet, ancak bunlara son verileceği vaadiyle ilişkiler önemli ölçüde yumuşatılıyor. Sancak beyleri üzerinden sürdürülen ilişkiler, aşiret liderleri ve Seyitlerle doğrudan ilişkiye dönüşünce devletle ilişkilerin zemini güçleniyor. Dolayısıyla Dersimliler bu "yeni" ilişki biçimini Osmanlı devlet yapısı ve zihniyetine tercih ediyor ve esas olarak karşı çıkmıyor. Çok değişik nedenlerle Cumhuriyeti benimsemeyen ve ilişki kurmayan Dersimli aşiretler de vardır elbet. Ancak bunların sayıları ve etkileri çok fazla değildir.

5. Uluğ 1939'da ilk baskısını yapan kitabına "Tunceli Medeniyete Açılıyor" adını vermiştir. (Uluğ, 2007)

Dersim Tertelesi gerçekliğinin devlet tarafından bilinçli olarak çarpıtıldığı bilinmektedir. Ancak Türkiye demokrasi güçleri, bağımsız aydınları, sanatçıları ve sosyalistlerinin Dersim Tertelesi hakkında henüz bütünlüklü bir çalışma yapmamaları ve önemli oranda resmi tarih yazımının/söyleminin dışına çıkamamalarını anlamakta zorlandığını ifade etmeliyim... Bu nedenle bazı temel başlıklar açarak konuyu ele almakta yarar var.

Dersimliler ve “Koçgiri İsyanı”

“Dersim isyanı” tezi “Koçgiri isyanı” (1921) üzerinden temellendirilmeye çalışılır. Koçgiri direnişi ve katliamından sonra Dersim’e kaçan-sığınan Koçgirililerin Dersim isyanını organize ettikleri anlatımı hem resmi Türk tarih tezinde hem de Kürt tarih tezinde yer almaktadır. Koçgiri direniş önderlerinden bazılarının Dersim’e sığındıkları ve orada bir örgütlenme çabasına girdikleri doğrudur. Hatta Koçgiri direnişini destekleyen birkaç Dersimli aşiretin olduğu da bilinmektedir. Ancak Dersim aşiretlerinin büyük çoğunluğu bu sürecin dışında kalmışlardır. Koçgirililerin çabası devletin çıkardığı afla sona ermiştir. Alişer (Dakni) Efendi ve Zarife Xatun hariç direnişin liderleri Erzincan ve Elazığ’da devlete teslim olmuşlardır. Kürt tarih yazımı cephesinde “Dersim İsyanı” tezini geliştiren Baytar Nuri (Dersimi) 1926 yılından itibaren Dersim’den ayrılarak Elazığ’a yerleş(tiril)miştir. Alişer Efendi’nin Dersim’deki varlığı devlete teslim olmama ve orada bir yaşam kurma biçiminde, katledildiği 9 Temmuz 1937 yılına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Dersim’de herhangi bir isyan olmadığı gibi bunun “Koçgiri isyanı”yla ilişkisinin kurulma çabası da temelsizdir ve bu bir kurgudur.

Dersimliler ve “Şıx Sait İsyanı”

Ulusal (Kürt) ve dini (Hilafet) içerikli bir kalkışma olan 1925 yılındaki “Şıx Sait isyanı”na Dersimliler’in katılmaları bir yana bu isyana oldukça mesafeli durmuş olmaları, üzerinde durulması gereken son derece önemli bir konudur. Zira hemen yanı başın-

da gerçekleşen Şıx Sait isyanına karşı tutum Dersim’de Kürt ulusal bilincinin ve ulusal örgütlenme düzeyini görmek açısından oldukça önemlidir.

Kürdistan’da Şıx Sait isyanıyla başlayan ve 1930 Ağrı isyanına kadar devam eden Cumhuriyet dönemi Kürt ulusal direnişleri ve katliamları incelendiğinde Dersim aşiretlerinin hiçbirine destek vermemiş olmaları düşündürücüdür. Bırakalım Dersim aşiretlerini; Kürt Teali Cemiyeti adına Dersim isyanına önderlik ettiği iddia edilen Baytar Nuri (Dersimi)’nin bu dönemde nerede olduğu ve ne yaptığı araştırmaya değer bir konudur.

Dersim aşiretleri Cumhuriyete bağlılığını bildirmek ve var olan sorunları diyalog yoluyla çözmek için 1926 yılında Ankara’ya giderler. Aşiret reislerinin büyük kısmı buna katılır ve Çankaya Köşkünde ağırlanırlar. İşte bu gidişi ve görüşmeyi Vali Cemal Bardakçı ile Baytar Nuri Dersimi birlikte organize ederler. Bu durum hem devlet belgelerinden hem de Nuri Dersimi’nin anlatımlarından biliniyor. Sanırım burada birkaç yeni soruya yanıt bulunması gerekir. Bir; Koçgiri direnişi nedeniyle hakkında idam istemiyle arama kararı olan N. Dersim’i bu statüye nasıl ve neden getirildi? İki; isyan liderlerinden ve “Seyit Rıza’nın sağ kolu” (kendi iddiası) konumundaki Nuri Dersimi neden böyle bir rol üstlenir ve bunu neden yapar? Üç; “devleti tanımayan”, “İsyan etmek” isteyen Dersimliler Ankara ya neden gittiler?

Bir başka soru: Nuri Dersimi 1926 yılında Vali Cemal Bardakçı’nın “Dersim’in en şerir aşireti” olarak lanse ettiği Qocan aşiretine yönelik devlet tarafından gerçekleştirilen askeri harekâta bazı Dersim aşiretleriyle birlikte Qocanlılara karşı “komuta kademesinde” neden yer alır?

Sorulması gereken pek çok soru var. Doğru sorular sorup doğru yanıtlar bularak hakikate ulaşılabilir. Dolayısıyla pek çok yanılla araştırmaya muhtaç durumda olan konulara açıklık getirmeden Nuri Dersimi’nin “Dersim Kürt İsyanı” tezi Dersim hakikatiyle örtüşmemektedir.

Dersimliler'in Aşiret Yapısı ve "İsyan" İlişkisi

Dersimliler'in aşiret yapısının ilişki ve çelişkilerini incelediğimizde iddia edildiği gibi uzun süreli bir ittifakla "kolektif isyan" organizasyonu yapabilme gerçeğinden uzaktır. Öte yandan aşiret yapısı gerçekliğinde ne kadar aşiret varsa o kadar da güç odağı olduğu ve bunların genellikle bir biriyle kavga halinde oldukları görülmektedir. Bu bakımdan Dersim'de homojen bir toplumsal yapıdan bahsetmek olanaklı değildir. Hele tek ulus kimliği üzerinden Dersim toplumu tanımlamak her bakımdan problemlidir. Kaldı ki ortak toplumsal şekillenışı (o tarihsel koşullarda) inanç eksenlidir. Etnik kimlik üzerinden homojen bir Dersim resmetmeye çalışmak ve siyasi tezleri bunun üzerine inşa etmek yöntem olarak yanlış olduğu gibi hakikatle örtüşmemektedir. Söz gelimi resmi tarih anlatımında "1926 Dersim İsyanı" denildiğinde zannedilir ki bütünlüklü bir isyan olmuştur. Oysa orada devletin bir aşirete (Qocan) yönelik harekâtı/katliamı söz konusudur. Ve diğer aşiretler Qocan aşiretini sahiplenmedikleri gibi bazıları devletin yanında tutum alarak bu harekâta fiili olarak katılmışlardır. Ya da, resmi tarih söyleminde "1930 Dersim isyanı" olarak lanse edilen olaya bakalım; Pülümür köylerinde devletin birkaç aşirete yönelik gerçekleştirdiği bir asayiş hareketine karşı aşiretlerin kendini savunması nedeniyle çıkan lokal çatışmanın adı resmi tarihte bilmem kaçınıcı "Dersim İsyanı" olarak yazılmış ve ne yazık ki bugüne kadar sorgulanmadan kabul görmüştür.

Belirtmek gerek ki Devlet, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt illerinde ve Dersim'de ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşam hakkında son derece ayrıntılı bilgiye sahiptir. Dersim'de 1926 yılından itibaren sistematik olarak hazırlanan raporlar hem derin bir istihbarat bilgisini hem de geniş bir sosyolojik analizi içermektedir. 1928 yılından itibaren aşiretler arası çelişkileri kıskırtmak ve ilişkileri bozmak amaçlı çalışmalar olduğunu raporlardan da görebiliyoruz.

Devletin; bütün aşiretlerin kadın-erkek nüfusları, ekonomik ve sosyal durumları, silah sayıları, hatta hayvan sayıları, devletle ilişkileri, diğer aşiretlerle ilişkileri vb. konularda hem MAH (istihbarat), hem de Umumi Müfettişlik üzerinden detaylı çalışmaları vardır.

Nitekim gerek İçişleri Bakanı Ş. Kaya'nın 1931 yılı Dersim gezisi ve raporu, gerek Başbakan İ. İnönü'nün Şark Seyahati Raporu (1935) gerekse Jandarma Umum Komutanlığının hazırladığı raporlarda aşiretlerin devletle ilişkilerinin bütün detayları tespit ve analiz edilmektedir. Tabi bu raporlarda özellikle Şükrü Kaya ve İsmet İnönü'nün aşiret liderleriyle görüşmelerinden çıkardıkları sonuçlar oldukça önemlidir. Şükrü Kaya görüştüğü aşiret liderlerinin hepsinin "muti" (uyumlu/itaatkâr) olduğunu belirtmektedir. Keza İnönü de benzer bir sonuca varmakla birlikte "sayıları çok olmamakla birlikte 5-6 aşiretin Cumhuriyetin imar ve ıslah programına karşı" (1935) olduklarını rapor etmektedir. Tüm bu süreçleri bütünlüklü anlayabilmek için, bu aşiretlerin kimler olduklarına, nerede ve nasıl yaşadıklarına, hangi nedenlerle devletin "imar ve ıslah programına karşı" çıktıklarına, keza bu "imar ve iskân" denilen şeyin ne olduğuna da ayrıca bakmakta yarar var.

Elbette sayıları az olmakla birlikte Dersim'in bazı aşiretleri (Osmanlıda aşiretlerin çoğu) çok farklı nedenlerle Osmanlı'yı olduğu gibi Cumhuriyet'i de benimsemediler. Devlet bunu bir asayiş konusu yaparak değişik yöntemlerle çözebilirdi. Oysa bu durumu oradaki etnisite ve inançlara yönelik yapacağı soykırımın gerekçesi olarak kullanmayı tercih etti. Buna rağmen Dersim'de genel bir direniş organize edilemedi, isteseler de edemezlerdi; zira silahlarını 1936 yılında teslim etmişlerdi.

Elbet direnen aşiretler vardı. Zira evlerini, yurtlarını, yaşam tarzlarını, inançlarını, koruma güdüsüyle direndiler. Bu anlamda bir direnişten söz edilebilir. Bu son derece haklı ve meşru bir direniştir. Ancak lokal ve son derece güçsüzdü...

Dersimliler ve Silahların Toplanması

Türkiye Cumhuriyet Devleti planlandığı üzere (A. Alpdoğan) bir harekâtın hazırlıklarını yapmaktaydı. Bu nedenle 1936 yılında Dersim’de silah toplama kararı çıkardı. JUK (Jandarma Umum Komutanlığı)’un raporuna göre Dersim Aşiretlerinin elinde toplam 9.070 adet silah bulunmaktaydı. Beş-altı aşiret dışında Dersimlilerin büyük çoğunluğu silahlarını teslim ettiler. Aynı rapora göre teslim edilen silah sayısı: 7.880 adettir. (N. Hakkı Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor). Burada şu soru sorulabilir; Silahını teslim etmeyen aşiretler hangileriydi ve neden teslim etmediler? Görüldüğü kadarıyla bu aşiretler daha çok Harçık suyunun kuzeyinde, Munzur suyunun kuzey doğusunda olan bölgede yaşayan ve Başbakan İnönü’nün sözünü ettiği “5-6 aşiret”dir. Bu mıntıkanın coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı incelendiğinde o koşullarda neredeyse tek “geçim aracı” silahtır. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal nedenlerle küçük bir grubun silahını teslim etmedikleri görülüyor. Oysa çok büyük bölümü silahlarını teslim ediyor.

Bir soru daha; isyan etmek isteyen bir toplum neden silahlarını teslim etsin?

Dersimliler ve Devletin Varlığı / Yokluğu

Resmi söylemde “Devlet Dersim’e giremiyordu”. Muhalif söylemde ise “Hiçbir zaman devlet Dersim’e giremedi”. Birbiriyle örtüşen her iki söyleminde problemlili olduğunu düşünüyorum. Zira bu son derece tartışmalı bir konudur. Birincisi; bundan ne anlaşılmaktadır? İkincisi; Osmanlı Devleti’nin idari yapısıyla Cumhuriyet Devleti’nin idari yapısı bir ve aynı mıdır? Özellikle Osmanlı Devleti’nin idari yapısı incelenmeden bunun yeterince anlaşılamayacağı kanısındayım. Osmanlı Devleti TC gibi merkezi uniter bir yapıya sahip değildi. Yerel otoriteler ile merkezi otorite arasında değişik biçimlerde yönetsel ilişkiler sürdürülmekteydi. Devletin bir bölgeye girmesi veya orada egemenlik sürdürmesi orayı değişik idari mekanizmalarla yönetme-

sidir. Denilebilir ki tüm “ıslah programları ve saldırılara rağmen ideolojik olarak İslamlaştıramadı.” Bu anlamda doğrudur; devlet Dersim’e giremedi ve Dersimlileri teslim alamadı; İslamlaştıramadı... Bu yaklaşım anlaşılabilir... İdari olarak en sorunlu dönemlerde bile Osmanlı idari yapısı içinde “Sancak Beyliği” (1515-20’li yıllardan beri) üzerinden doğrudan veya dolaylı bir yönetsel ilişki olduğu gibi, bu bölgenin değişik dönemlerde değişik idari merkezlere bağlı olduğu bilinmektedir. Söz gelimi Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL’ın “16. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı” adlı çalışması bu konuda son derece önemli bir kaynaktır. Bu kaynakta Osmanlı devletinin Dersim coğrafyasına nasıl girdiği ve nasıl yönettiği görülmektedir.

Keza Cumhuriyet Devleti’nin 1938’e kadar “Dersim’e giremedi” düşüncesi de tamamen yanlıştır. 1925 yılına kadar Sancak yönetimiyle, Sancak yönetiminin kaldırılmasıyla da Kaymakamlıklar üzerinden Elazığ’a bağlanan Pertek, Çemişgezek, Mazgirt, Hozat, Nazimiye ve Erzincan’a bağlı olan Pülümür’de devletin idari yapısı mevcuttur.

Ayrıca; Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) DİE raporlarına göre hemen tüm köylere dair detaylı nüfus bilgilerinin mevcut olduğu da görülmektedir.

1935 yılında yapılan genel nüfus sayımında da aynı ayrıntıları görmek mümkündür. Genel nüfus bilgilerini bir yana bırakalım, Dersim’deki sakatlar hakkında bile çok net ve detaylı bilgiler toplayacak kadar Dersim’de olan Devlet, nasıl oluyor da “Dersim’e giremedi”? Bu düşüncenin maddi bir karşılığı olduğu kanaatinde değilim. Aksine resmi tarih tezcileri Tertele’yi ve baskıları meşrulaştırmak, muhalifler ise “isyan” ve “direniş” söylemlerine dayanak oluşturmak için başvurdukları slogan düzeyinde söylemdir.

Bakın; “Devlet’in giremediği Dersim”de sakat nüfus: 1936 yılında 350 kör, 240 kolu çolak, 26 iki kolu çolak, 334 bir ayağı total, 85 iki ayağı total, 131 sağır ve dilsiz, 36 kambur, 40 kötürüm, 79 müteaddit sakat, 31 sair sakat.

Dersim’de Sağlam Nüfusun Toplamı: 91.807 kişidir. (Ö. Kemal Ağar. Tunceli Dersim Coğrafyası)

Keza vergi toplama, askere alma, yol yapımı, okul, kışla vb. üniter devletin egemenliğinin gereği olan bütün alanlarda somut veriler mevcuttur. Elbette Devlet orada; topluma karşı “Devlet sorumluluğu”yla değil, şiddet ve asimilasyonculuğu ile vardı.

Dersimliler ve Vergi Ödeme / Ödememe

Elbette tüm ülkede olduğu gibi Dersim’de de vergi vermeyen/veremeyenler vardı. Peki, neden vermiyorlardı? Yokluk yoksulluk nedeniyle mi yoksa “ben seni tanımıyorum vergi vermeyeceğim” diye mi? Devletin devlet olmaktan kaynaklı hiçbir sorumluluk taşımadığı bu coğrafya da yokluk ve yoksulluk içinde yaşayan bir toplumdans neyin vergisini almak istiyorsunuz? Yaşamını sürdürmek için asgari ihtiyaçlarını karşılamak için çoğu zaman komşu il, ilçe ve köylere “talan” a giderek oradan getirdikleriyle yaşamını sürdürmeye çalışan insanların zaten vergi verecek olanakları bulunmamaktadır. Bu gerçeklik içinde nasıl vergi verilebilir ki? Diyelim ki vergi vermediler. Peki, sırf vergi vermedi diye bir toplumu, bir kültürü hedef tahtasına koymak ve soykırıma tabi tutmak nasıl meşru görülebilir? Aynı dönemde ülkenin başka bölgelerinde vergi vermediler diye katliama uğratılan başka bir topluluk var mıdır? Kaldı ki Osmanlı tahrir defterleri (M.Ali Ünal Çemişgesek Sancağı) incelendiğinde vergi oranları görülebilir. Keza Cumhuriyet döneminde de Dersimlilerin önemli oranda vergi verdiklerini 1939 yılından itibaren CHP Tunceli Milletvekili olan C. Sahir Sıla’dan öğreniyoruz. Sözgelimi; “1936-37 yıllarında Tunceli de belirlenen vergi ile tahsil edilen vergi rakamları birbirine yakındır. Bu rakamlar 1940’lı yıllarda devlet otoritesinin sağlandığı dönemlerle neredeyse aynıdır.” (C. Sahir Sıla. CHP milletvekili. Dersim Raporu).

Dersimliler ve Okullar / Medeniyet

Resmi tarih yalanlarından biri de Dersimlilerin okul yapımına, dolayısıyla medeniyete karşı olduklarıdır. Varsayalım ki okul yapımına karşı çıktılar ve okumak istemediler. Peki, bu bir toplumu yok etmek için gerekçe yapılabilir mi? Oysa o coğrafyada muazzam bir kültürel birikim vardı. Üretimden ticarete, kültürden eğitime kadar köklü bir yerleşik yaşam, bir medeniyet vardı. Gerek İslamist Osmanlı, gerek İrkçı İttihat ve Terakki ve devamında da Türk/İslamist Cumhuriyet bu Kızılbaş/Alevi ve Hristiyan halkların medeniyetini yakıp, yıkıp yok ettiler.

İzzetin Çalışlar’ın aktarımından Cumhuriyet’ten çok önce orada okulların var olduğunu, keza Cumhuriyet döneminde de çoğunlukla halkın kendi olanaklarıyla okullar yaptığını ve küçümsenmeyecek bir okullaşma ve eğitim düzeyi olduğunu görüyoruz. İşte belgesi; “Osmanlı döneminde 1891 yılında Dersim’de 170 talebeli 6 medrese ve 750 talebeli 9 ilk mektep...”

“1935’te Tunceli ili kurulduğu zaman il genelinde 18 ilk mektep vardır ve talebe sayısı 1.412’dir. 1936 yılından itibaren köylerde bile okullar vardır. Nazimiye, Mazgirt, Türüşmek, Dervişcemal, İncik, Şahsik, Türk-taner ve Ovacık’ta toplam 8 okul bulunmaktadır ve bu okullarda küçümsenmeyecek oranda kız öğrenci vardır.” (İzzettin Çalışlar, Dersim Raporu.)

Başka halkların medeniyetlerini “medeniyet götürme” adı altında ırkçı ve islamist zihniyetle yıkan ve talan eden milletler asla medeni olamaz ve bunların medeniyet adına söz söyleme hakları da yoktur.

Dersimliler ve Asker Verme / Vermeme

Dersim Tertelesi’ne gerekçe olarak üretilen yalanlardan bir başkası da “asker vermediler” söylemidir. Osmanlı idari yapısında asker verme veya vermeme bir yurttaşlık sorunu değildir. Merkezi iktidar ile yerel iktidar arasındaki çıkar antlaşmalarıyla belirlenirdi.

Dikkat edilirse “verdi/vermedi” kavramı bir kolektif iradenin tutumunu anlatmaktadır... Cumhuriyet döneminde “asker verdi/vermedi” kavramları yerine yurttaşın “askere gitti/gitmedi” durumu konuşulabilir. C. Sahir Sila’nın bu konu hakkındaki raporundan aktaralım: “930 ve 931 sene zarfında Dersimlilerden askere gidenlerin ve bakaya kalanların adedi:” dedikten sonra Mazgirt, Hozat, Nazimiye, Ovacık ilçelerinden toplam 605 kişinin askere gittiğini, 257 kişinin de “bakaya” kaldığını yazıyor. Ve devamında şöyle bir belirleme yapıyor: “Bu nispet Dersimliler’i vatani vazifelerine alıştırmak için bir asırdan beri başlayan gayretin ve mesainin ancak Cumhuriyet dönemine nasip olduğunu gösterir bir neticedir” (C. Sahir Sila, D. Anadolu’da Top. Müh. Dersim-Sason 1934-1946, sf: 80-81)

Bu rapor; Dersim’de Cumhuriyet döneminde askerlik sorununun esas olarak çözüldüğünü ve “asker vermediler” veya “askere gitmediler” tezinin de doğru olmadığını gösteriyor.

Bu anlattıklarımız Cumhuriyet Devleti’nin, dolayısıyla resmi tarihçilerin tertele/soykırımı meşru göstermek için geliştirdiği “Dersim isyanı” tezinin başlıca gerekçeleridir.

Oysa açığa çıkan belgeler, sözlü tarih çalışmaları, belgesel filmler, kitaplar, makaleler “isyan” tezinin tamamen dayanaksız ve yalan olduğunu açığa çıkarmış durumdadır.

O halde bu tertele/soykırım neden yapıldı? Bu soruya doğru yanıt verebilmek için öncelikle; Cumhuriyet Devleti’nin kuruluş felsefesi olan ırka dayalı ulus devlet anlayışının “siyaset belgesi” niteliğindeki “Şark Islahat Planı”na (1925) bakmamızda yarar var. Bu planın özü ve özetini dönemin Başbakanı İsmet İnönü şöyle formüle etmiştir:

“Vazifemiz, Türk vatani içinde bulunanları mutlaka **Türk** yapmaktır. **Türklüğe ve Türkçülüğe** muhalefet edecek unsurları kesip ata-

cağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız nitelikler her şeyden evvel o adamın **Türk ve Türkçü** olmasıdır.” (1925)

Evet, Türk ırkına ve Sünni İslam inancına tabi olmayan “unsurları kesip atacağız” diyen devlet aklı karşısında kimsenin isyan etmesine gerek var mı? Türk ve İslam olmayan bütün etnik ve inanç kimlikleri bu nedenle ya kırıldı, sürüldü ya da asimilasyona tabi tutuldu...

Şunu da belirtmek isterim; elbette ezilen her ulusun, her inancın ve sömürülen her sınıfın baskı ve zulme karşı isyan etme hakkı vardır; sömürünün, baskının ve zulmün olduğu yerde isyan etmek meşrudur. Dolayısıyla isyan etse bile yapılan tertele/soykırım meşru görülemez/gösterilemez!

KAYNAKÇA:

Avar, Sıdika (2004) Dağ Çiçeklerim, Öğretmen Dünyası, Ankara.

Bayrak, Mehmet (2009) Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı, Özge Yayınevi, Ankara.

Bayrak, Mehmet Kürdoloji Belgeleri-II, Öz-Ge Yayınları.

Gündoğan, Nezahat (2010) İki Tutam Saç-Dersim’in Kayıp Kızları, belgesel film.

Gündoğan, Nezahat Kazım (2012) Dersim’in Kayıp Kızları- Tertele Çeneku (İletişim Yayınları).

Gündoğan, Kazım Keşiş’in Torunları-Dersimli Ermeniler1- (Ayrıntı Yayınları).

Güneş, İhsan Türk Parlamento Tarihi, TBMM- V.Dönem (1935-1939), (2004), TBMM Basımevi, Ankara.

Hallı, Reşat (1972) Türkiye Cumhuriyeti’nde Tarihinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Hür, Ayşe “Avar Ne Olur Kızımı Götürme!..”, (04.10.2009) Taraf Gazetesi.

Kalman, M. (1995) Belge ve Tanıklarıyla

Dersim Direnişleri, Nüjen Yayınları, İstanbul.

Kürkçügil, Masis (2009) “Dersim: Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Kıyımı” NTV Tarih Dergisi.

Özbay, Ferhunde (1999) “Türkiye’de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?”. Bilanço 1923-1998. Ekonomi, Toplum, Çevre Cilt 2. TUBA, TSBD, Tarih Vakfı Yayını. İstanbul. 277-288.

Resmî Gazete (1934) İskân Kanunu, Düs-

tur 3. Tertip, c.15.

Resmî Gazete (1935) Tunceli Kanunu, Düstur 3. Tertip, c.17.

Türk Dil Kurumu (1988) Türkçe Sözlük, TDK Basımevi, Ankara.

Uluğ, N. Hakkı (2007) Tunceli Medeniyete Açılıyor, Kaynak Yayınları, İstanbul. (ilk basım 1939)

NOT: Serhat Halis’in derlediği “Dersim Üç Dağ İçinde” kitabında yayınlanan bu makaleyi Deng Dergisi için yeniden düzenledim.

Roja Şehîdên Kurdistanê

Kavûs EZÎZÎ

Kavûs EZÎZÎ

Kovara DENG

Gelê Kurd di dîroka xwe de pir nîrxên giran dane bona bi dest ve anîna azadî û serbestiya xwe. Bi awayek meriv dikare bêje rojek di salê de nayê ditin ku vî gelê hanê çendan kur û keçî xebatkarê xwe nekiribe qurbanî. Piraniya gelên cihanê jî ku nika xwedî devlet û serveriya xwe ne, nîrx û bedelên mezin dane heta gihane azadî û serbestiya xwe.

Her wisa hemû gelên cihanê jî di salê de rojek weke roja Şehîdan heye ku di vê rojê de qedrê cangoriyê xwe yê rêka azadiyê digre û wan bi bîr tine. Merc jî nine ku ew roja hanê hejmarek pir ji vî gelê canê xwe gorî kiribin, yan jî kesayetiyeke mezin di vê rojê de canê xwe gorî kiribe. Lê diyarî kirina rojekê bo cangoriya vateyêk cuda li hejmar, yan jî kesayetiya bi bandor û rêberek cangorî heye, belkî dikare çawaniya cangorî kirinê bibe bingeha merc û pîvana diyarî kirina vê rojê.

Hinek gel û welatan roja şehîdan heye ku: vê rojê de serbazek, yan mamostayek, yan karker û cotyarek bo rizgar kirina canê zarûkekî li agir, av, yan jî li dest heyvaneke wehşî, canê xwe gorî kiriye û ew roja hanê bi biryarek siyasî û civakî, bûye roja cangoriyê gel û welat.

Her çawan me serî de bas kir ku gelê Kurd di hemû rojên salê de nîrxên mezin û bê hejmar dane û pişkek ji wan nîrxên me serok û rêberên Kurda ne, nivîskar û şair û hozanvanên Kurda ne, fermande û şervanê dîroka me ne ku derbên mezin li dagîrkerên Kurdistanê dane, yan jî hejmarek gelek mezin li zarûk, sêvil û kalê Kurd bûne ku bi awayek hovane hatine şehîd kirin.

Gelê Kurd jî weke hemû gelên cihanê hewce bû ku rojekî weke roja cangoriyê rêka azadî û serbestiya xwe xûya bike. Hizba Dêmoqrata Kurdistanê Îranê (PDKÎ) pir li ser bûyerên dîroka gelê Kurd mijûl dibû, kar li ser dikir û bûyerên dîrokî dikir rojên xûya bike daku Kurd lê xwedî derkevin û bibine xwedan bingehe bi netewe bûnê.

Yek ji wan rojan ku diviya hatiba sax kirin, rojek bû bo hurmet û bîranîna cangoriyê netewa Kurd. Piştî gengeşe û basên dûr û dirêj, Komîteya Navendî ya PDKÎ di destpêka sala 1979'an de, biryar sitand ku roja bi darve kirina Pêşewa Qazî Mihemmed serokê Komara Kurdistanê û hevalên wî ku di 31ê Adara 1947 (10/1/ 1326 a Koçî) li Meydana Çarçira ya bajarê Mehabada paytexta komara Kurdistanê li bal rêjîma dîktatorê paşayetiya Îranê ve hati-bûne şehîd kirin, bike roja şehîdan.

Felsefeya diyar kirina vê rojê weke roja şehîda xwedî vateyek mezin û mentiqî bû, lewma jî biryar li ser vê rojê hate dayin. Çinkû armanc li diyar kirina rojekê bo rêzgirtin li cangoriyê netewî, girêdana bêtir hewsozî û dirust kirina remzên netewî yên hevpar di nav gelê Kurd de bû. Dema em mêzeyê dîroka xwe bikin, me yek serokkomar hebûye û ew serok komar jî bi destên dagîrkerên Îranî ve hatiye xeniqandin. Eger Komara Kurdistanê bal dijmîna ve îtiraf jê nehatiye kirin, lê bal gelê Kurd ve hatiye pejirandin û her Kurdek xwedî li Komara Kurdistanê derdikeve. Bêtir jî 75 salan e kû komara Kurdistanê bûye nasnameya netewî û dost û dijmin dema basa Kurd û Kurdistanê dikin, nikarin basa komara Kurdistanê û serokê komarê nekin.

Komara Kurdistanê di heyamek pir kêma de karîbû bingehe bi devlet bûnê ava bike û têkilî û li hev hatinê gel netewên cînar û derdorê xwe pêş bixe, ava kirina hêza pêşmerge Kurdistanê weke sipayê millî, zimanê Kurdî bi fermî hatibû xwendin, Ala Kurdistanê hatibû hildan, marşa netewî ya Ey Reqîb hatibû xwendin, hejmarek zaf kovar û rojnamên Kurdî hatibûn belav kirin, rêxistinên gencan û jinan ava kiribûn. Kurdên perçê dine Kurdistanê di komarê de bibûne rayedar û xwedan wezîfe û zor pêngavên mezin e din di warê bi devlet bûnê de hatibûne havêtin û

hizra wilatperwerî û devletdariyê hatibû ava kirin. Lewma jî diyar kirina roja li darve kirina Serokê komara Kurdistanê roja herî mafdar bû ku bibe roja Şehîdên Kurdistanê.

Yekemîn merasima roja şehîdan di 31ê Adara 1979 de li Rojhelata Kurdistanê anku Kurdistana azad ya vî çaxî hat li darxistin. Her di vî demî heya niha di bin hemû şert û mercekî diware xebatê de qedir û hurmet li cangoryên Kurdistanê hatiye girtin û yekem partiya ku vî çaxî û heya niha piştgiriya vê biryara hanê kir û di piraktîk de jî xiste nava siyaseta û xebata xwe, Partiya Sosyalîst a Kurdistan (PSK) bû.

Niha pişkek zor ya partî û rêxistinên Kurdistanî vê rojê weke roja şehîdên Kurdistanê dipejirînin, lê hela nebûye giştîgîr ku ew jî vedigere ser nebûna dezgehek netewî ku bikaribe biryara dawî li ser bide.

Dema em dibêjin 10'ê xakelêwe roja Şehîdên Kurdistanê, armanc li 10ê meha Nîsanê ya koçî ye. Li Îranê tarîxa koçî ya rojî tê bikar anîn, lewma jî 31'ê Adarê dikeve roja 10 ê meha Nisanê, anku heyva yekemîn ya sala Kurdî û Îranî ku navê meha (heyva) yek ya salê jî bi zaraveya kurmanciya jêrîn (soranî) dibe: Xakelêwe, meha evîl ya biharê.

Silav li rihê paqijê Pêşewa Qazî Mihemmed û hemû şehîdên doza Kurd û Kurdistanê.